

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

PETŐFI SZATMÁRBAN
BALASSI ÉS MÓRICZ ZSIGMOND
BESZÉLGETÉS SIPOS LÁSZLÓ MŰEMLÉKFOTÓSSAL

2023
•
I.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

58. ÉVFOLYAM, 2023. I. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
a Nemzeti Kulturális Alap,
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti
Kulturális
Alap

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Drabancz Róbert, Marik Sándor

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Tatár Róbert, Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

IRODALOM

S. VARGA PÁL

- Laudációk a 2023. évi Kölcsey-émlékplakett kitüntetettjeiről
Berkesi Sándor, Varnus Xavér 3

ONDER CSABA

- Korlátozott irónia
Kölcsey Ferenc és a Szatmár vármegyei kálvinista nemesek konfliktusáról 6

BAKAJSZA ANDRÁS

- Petőfi Szatmárban – Szatmár Petőfi-versekben 23

MERCS ISTVÁN

- Egy reneszánsz detektív
Szentmártoni Szabó Géza köszöntése a Móricz-émlékérem
átadásának alkalmából 32

BIHARI ALBERTNÉ

- Szentmártoni Szabó Géza felterjesztése a
Móricz Zsigmond-émlékéremre 35

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

- Bécsi virágok Balassinál és Móricznál 38

BARANYAI NORBERT

- A jogi és morális igazság(ok) idegensége Móricz Zsigmond
Barbárok című novellájának harmadik fejezetében 58

KÖNYVTÁRTÖRTÉNET

BORDÉ KATALIN

- Hatvanéves a Nyíregyházi Egyetem Központi Könyvtára 71

TÖRTÉNELEM

VITÁL ATTILA – DRABAN CZ RÓBERT

Vidéki rendszerváltók 3.

Beszélgetés Iványi Tamással

87

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

„Értékek nyomában az örökérvényűt keresem...”

Beszélgetés Sipos Lászlóval a műemlékvédelemről,
freskókutatásairól, fotózásairól

102

SZÉPIRODALOM

SISKA PÉTER

Nem Ithaka, Apollón alászáll, A test éjszakái

117

TÖRŐ ISTVÁN

Emberi fényjelek, Aszályos nyárban, Mementó, A könyv ígérhet

120

SZEMLE

HAMAR PÉTER

Pócspetri évtizedei a nemzetpolitikai emlékezet zaklatott útján

Marik Sándor könyvéről

124

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Gyöngyhalászok öröme

Jánosi Zoltán *Antigoné gyűrűi* című könyvéről

127

HEGEDŰSNÉ STEVANYIK ANITA

Tisztelgő tanulmánykötet Czövek István

professzor 75. születésnapjára

130

VIGA GYULA

Sőregi János néprajzi jegyzetei Panyoláról

133

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

136

*

Az első borítón a tarpai templom Sárkányölő Szent György freskója látható,
a hátsón Szöcs Géza *Családi köveim* című rézkarca.

S. VARGA PÁL

Laudációk a 2023. évi Kölcsey-emlékplakett kitüntetettjeiről

Berkesi Sándor

Tisztelt Miniszterelnök Úr, Miniszterelnök-helyettes Úr, Államtitkár Úr,
Főtiszteletű Püspök Urak, tisztelt ünneplő gyülekezet,

Berkesi Sándor két évvel azelőtt lett a Református Kollégium Gimnáziumának énektanára, hogy én diákként odakerültem. Több mint ötven éve ennek, de arra élénken emlékszem, hogy az ének-zene volt az egyik legnehezebb, legkomolyabb tantárgy. Ma úgy fogalmaznék: ha valamiért érdemes volt az 1970-es években a Refibe járni, azért biztosan, hogy Berkesi Sándor legyen az ember énektanára. Nemcsak kérlelhetetlen szakmai igényessége miatt, amelynek tanítványai átlagon felüli zenei műveltségüket köszönhetik, hanem mert Berkesi tanár úr személyiségében valami egészen különös módon ötvöződött a szigor a derűvel és humorral, s áradt belőle a diákjai iránti szeretet.

Nem tisztem megvonni gazdag életművének mérlegét, de – ismét személyes emlékeimre hagyatkozva – kivételes teljesítménynek tartom, hogy a mégoly nagy múltú, ám mégiscsak amatőr iskolai kórusból, a Kollégiumi Kántusból rövid idő alatt nemzetközi híró, professzionális együttest varázsolt – ami a kórus eredeti, gyülekezeti szerepére is áldásosan hatott vissza. Boldog vagyok, hogy átélhettem a kezdetek, a hőskor felívelő időszakát – még ha a nemzetközi siker kibontakozását, a lemezek készültét már csak kívülről szemlélhettem is.

Mindig éreztük, hogy személyiségének varázsa mögött a hit, a református hagyomány iránti elkötelezettség áll fedezetül. Pályája gerincét is egyházzenei tevékenysége képezi. Kórusvezetőként nemcsak a Kántus élén töltött be kulcsszerepet; 2015 óta a Sárospataki Református Kollégium vegyeskarának is vezető karnagya. A határon túli magyar reformátusság iránti elkötelezettségét mutatja, hogy éveken át vezette a szlovákiai Fiala Reformátusok Szövetségének kamarakórusát, illetve a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem vegyeskarát. Ez az elkötelezettség munkásságának másik központi területén, a kántorképzésben is megmutatkozik. Ha mindjárt Debrecenbe kerülése után belépett az országos református kántorképzés szolgálatába, ké-

sőbb nemcsak a Tiszáninneni, de a Királyhágómelléki Egyházkerület tanfolyamának újraindításában is részt vett, Székelyudvarhelyen pedig 2015-től szervez regionális kántorképzőt.

Egyházi aktivitásának sokszínűségét mutatja, hogy tanított vendégtanárként a Nagykőrösi Református Tanítóképzőben, a Sárospataki Református Teológián és a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetemen, 1999-től 2016-ig pedig a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Református Kollégium egyházzenei igazgatója volt.

E rövid laudáció nem enged teret szerteágazó munkásságának részletes ismertetésére, de nem hagyhatjuk említés nélkül világi tevékenységét sem, legyen szó akár konzervatóriumi tanári munkájáról, akár az Orvostudományi Egyetem vegyeskarának vezetéséről, vagy a Kodály Kórusban betöltött szerepéről; mindez arról tanúskodik, hogy Berkesi Sándor hű maradt az intéshez, mely szerint „elmenvén, tegyetek tanítványokká minden népeket”.

Berkesi Sándor így szól a Kollégiumról egy 2005-ös interjúban: „A Református Kollégium falaiból áradó erőt érzékelve átéreztem, milyen lehetett diákként ide járni. Milyen hatással volt a korábbi időkben a Kollégium a kor költőire, íróira, politikusaira. Ehhez a lelki háttérhez szerettem volna hozzáadni a szakmaiságot.”

Karnagy úr, sok egyéb mellett, a Liszt-, a Kossuth- és a Szenci Molnár Albert-díj kiüntettese, Debrecen díszpolgára. A Kölcsey Társaság a maga szerény módján, a Kölcsey-emlékplakett adományozásával abbéli örömét szeretné kifejezni, hogy Kölcsey Ferenc, aki a Kollégium falaiból áradó erőnek köszönhetette, hogy a magyar református kultúra egyik csúcsteljesítményét alkotta meg, méltó folytatójára talált Berkesi Sándor személyében.

Varnus Xavér

Varnus Xavér nagyon fiatalon, 1977-ben kezdte művészi pályafutását; előbb a budapesti Szent László-, majd a Szent Terézia-templom orgonistája lett. 1983-ban a kanadai Torontóba költözött; 1983 és 1989 között is templomi orgonista volt, ezúttal Torontóban, Montréalban és Quebecben. Ottani elismertségét jelzi, hogy három éven át a kanadai Orgonatársaság elnöke volt. 1989-ben feladta állandó foglalkozását, és megkezdte koncert-körútjait – európai, azon belül is leginkább kelet-németországi helyszínekkel. Azóta a világ összes jelentős orgonáján koncertezett már: Bach lipcsei Tamás-templomában, a washingtoni és a Canterbury-i székesegyházban, Párizs három főtemplomában, a Notre-Dame-ban, a St-Sulpice-ben és a St-Eustache-ban, a Berlińi Dómban, valamint a világ második legnagyobb hangszerén, a philadelphiai Wanamaker-orgonán. Bár repertoárján klasszikus orgonaművek is szerepelnek, hírnevét kivételes improvizációs képessége alapozta meg. Magam is fültanúja voltam vagy két évtizeddel ezelőtt, hogy a Debreceni Egyetem díszudvarában tartott koncertjén a közönségtől kért magyar népdaltémát – valaki a *Tavaszi szél vizet áraszt...* kezdetű népdalt ajánlotta, s Xavér fergeteges improvizációba kezdett.

Egyházzenei kapcsolatai sem szakadtak meg; rendszeresen tartott koncerteket refor-

mátus és katolikus templomokban, zsinagógákban, Szentgotthárdtól Szatmárcsekéig – a debreceni Református Nagytemplomban is –, egyházzenei zenészekkel együttműködve. Itt, Szatmárcsekén több mint egy évtizede vesz részt a Magyar Kultúra Napjának ünnepein, és tiszteli meg az alkalmat orgonajátékával.

A magyar zenei életben is hosszú ideig jelen volt; 1992 és 2009 között rendszeresen moderált zenei műsorokat a magyar rádióban és televízióban, az 1990-es években négy évig a Zalaegerszegi Orgonafesztivál igazgatója volt. 2006-tól 2009-ig a budapesti Művészetek Palotájának volt első orgonistája; maradandó emlék, amikor ebbéli minőségében a Bach-adaptációi révén világhírűvé vált dzsezz-zongoristával, Jacques Loussier-vel adott közös koncertet 2009-ben. Négy évvel később hasonló koncerten lépett fel a legendás dzsezz-hegedűművésszel, Lajkó Félixszel is.

Varnus Xavér orgonaművészként, íróként és médiaszemélyiségként egyaránt rengeteget tett az orgonazene népszerűsítéséért. A Jegy.hu adatai szerint pályafutása során háromezer koncertet adott, ezekre hatmillióan vettek jegyet; 53 hanglemeze, hatvan koncertfilmje és öt könyve jelent meg. YouTube-felvételeit ezidáig 32 millióan nézték meg, a SONY által kiadott, négyszeres platinalemezes CD-je (*Raveltól Vangelisig*, 2007) pedig minden idők legnagyobb példányszámban eladott orgonalemeze lett.

Bár Varnus Xavér a mai ünnepségen külföldi koncertturnéja miatt nem tud jelen lenni, képzetesen is nagy tisztelettel nyújtjuk át neki a Kölcsey Társaság emlékplakettjét, megköszönve ezzel szatmárcsekei látogatásait.

Szatmárcseke, református templom (fotó: Sipos László)

ONDER CSABA

Korlátozott irónia

Kölcsey Ferenc és a Szatmár vármegyei kálvinista nemesek konfliktusáról

„Szathmárban minden ember poétának tartja magát”
Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek,
Álmosd, 1813. május 22.

Bevezetés

A jogilag is nagykorúvá váló Kölcsey Ferenc az örökölt családi birtokok sorshúzással eldöntött megosztását követően 1815 tavaszán telepedett le a Szatmár vármegyei Csekén. Addigi otthonában, az unalmas és kipusztult Álmosdon¹ eredetileg még arra készült, hogy értelmiségi életet kezd, Debrecen írtóztató pusztáiból Pestre, Pozsonyba, Bécsbe, onnan a szabad Philadelphiába álmódzott,² vagy kizárólag a barátai által lakott ideális világba,³ de egzisztenciális okokból végül – amint azt magának keserű iróniával megjósolta –, holtáig a megosztott birtokon („az osztályban”) kellett maradnia „a gleba mellett”, a gazdálkodó életforma fogságában,⁴ messzeségben a világtól és barátaitól⁵ egy „puszta magányos falu”-ban, „Szatmárnak végső széléin”,⁶ szellemi elzárkózásra készülve,⁷ paradox módon egyedül így kapva esélyt mégis arra, hogy elérje élete legfőbb javát: a vágyott „függetlenséget”, és a „polgári szabadságot”.⁸

Az ifjú Kölcsey kulturális előítéletekkel érkezett Szatmárba,⁹ beilleszkedése a vármegye közegébe azonban a vártnál is katasztrofálisabban kezdődött. Fél évvel letelepedését követően ugyanis a vármegyében befolyással rendelkező kálvinista nemesek egy csoportja etikai okokból kiközösítette Kölcseyt, aki emiatt hosszú időre elszigetelődött szűkebb hazájában: 1815 és 1828 között teljesen kivonult a vármegye

¹ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Nagykároly, 1815. május 30. KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés*, 6 köt., kiad. SZABÓ G. Zoltán, (Kölcsey Ferenc Minden Munkái: Kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2005–2017 (a továbbiakban: Kölcsey, *Levelezés*) 1: 376–379, hiv. 376.

² Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. Kölcsey, *Levelezés* 1:352–354.

³ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Nagykároly, 1815. május 30. Kölcsey, *Levelezés* 1:376–379, hiv. 377.

⁴ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. Kölcsey, *Levelezés* 1:352–354, hiv. 353.

⁵ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. április 8. Kölcsey, *Levelezés* 1:363–366, hiv. 363.

⁶ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Nagykároly, 1815. május 30. Kölcsey, *Levelezés* 1:376–379, hiv. 376.

⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Kölcsey, *Levelezés* 1:357–360, hiv. 360.

⁸ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. Kölcsey *Levelezés* 1:352–354, hiv. 353.

⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Kölcsey, *Levelezés* 1:357–360.

közéletéből.¹⁰ Ennek oka a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a' Mondolatra*¹¹ című szatirikus pamflet volt, Kölcsey első nyomtatásban megjelent munkája, amellyel személyében is vérig sértette a vármegye akkori alispánját, Isaák Sámuel, és maga ellen fordította a szatmári nemes urakat. A történetekre önéletrajzi leveleiben így emlékezett vissza:

„[...] akkor, mikor végre tudva lőn, hogy a név [ti. a Kölcsey Ferenc név a *Felelet*-ben] nem költött, s alatta nem Kazinczy Ferenc lappang, jövék, azaz, kezdék jőni azon szerencsétlen celebritásba, mely nekem jövendő becsülöket, de jelen ellenségeket szült. Azaz, a nevedő ifjúság közt nem kevesen szeretének, de az öregek egyről egyig átkoztak. [...] Az „antimondolat [ti. *Felelet*] óta a' Szathmár V[árme]gyei Calvinisták nem szerettek; 's mivel minden profeta otthon leginkább nem kedveltetik, talán sehol sem voltak több haragosaim. Ez is okozá, hogy elvonultam.”¹²

Az 1811 óta tartó nyílt neológiai háború (az ún. nyelvújítási harc), amelyet Kölcsey addig csak távolról, a péceli és széphalomi íróasztalok mögül szemlélte,¹³ a lenézett és kigúnyolt szatmáriak körében kínos következményekkel járó valósággá változott számára. Kölcseyt a szatmári kálvinista nemesek közösségük árulójának tekintették, olyan madárnak, aki a saját fészkebe piszkított. Az elszigetelődés okait vizsgálva előbb két olyan beszélgetést elemezek, amelyek feltárják Kölcsey kulturális előítéleteit az itt élő literátus (író-olvasó) emberekkel szemben, amelyek megmutatják elméleti előfeltevéseit az ironikus irodalmi szövegek befogadásával kapcsolatban. A *Felelet* lokális fogadtatása kapcsán pedig azokat az etikai kifogásokat szeretném bemutatni, amelyek személyesen őt vette célba, azonosítva a Kölcsey haragosait alkotó lokális értelmezői közösség tagjait is. Úgy vélem, hogy a *Felelet* helyi fogadtatása jelentős hatással volt Kölcseyre abban, hogy radikálisan megváltoztassa véleményét a magyar nyelv megújításáról.

1. A szatmári kálvinista nemesek olvasásmódjáról

1.1. Az értelmezés problémája: Beszélgetés Isaák Lajossal

Kölcsey előítélete alapján a magyar nemzetre a kulturális végletesség jellemző, mivel nem tapasztalható átmenet a műveltség (cultivált) és a műveletlenség (nem cultivált) között. Kölcsey szerint a bőség és szükség között a magyar a nemzet egy különös álla-

¹⁰ „De én mind addig, míg 1829 a' B. Vécsey installatióján megjelentem, 's kevés hónapok mulva hivatalba léptem, egész életemben csak egyszer voltam Szathmár Vármegye gyűlésén, 's kétszer a' Pest Vármegye ház' galeriáján. Tudnod kell, hogy én Megyei Patvarista sem voltam soha.” Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. április 12. Kölcsey, *Levelezés* 3:238.

¹¹ [Kölcsey Ferenc és Szemere Pál], *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak: „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicsalóm (azaz Weszprém) 1813.” című Pasquillusára*. Pesten: Trattner Ján. Tam. Betűivel, 1815. A továbbiakban: *Felelet*. Kritikai kiadása: Kölcsey Ferenc, *Nyelvtudományi munkák*, kiad. Onder Csaba (Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2021, 31–97.; a továbbiakban: Kölcsey, *Nyelvtudományi munkák*.

¹² Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. április 12. Kölcsey, *Levelezés* 3:236–239, hiv. 237, 238.

¹³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Kölcsey, *Levelezés* 1:357–360, hiv. 357.

potban lebeg.¹⁴ Kölcsey szótárában a műveltséget az olvasás, míg a műveletlenséget a nem olvasás fejezi ki, ami nem analfabetizmust, hanem az olvasási kultúra és a könyvek hiányát jelenti,¹⁵ és a rossz ízlést, ami abból is fakad, hogy a műveletlenek nem hallgatnak a műveltekre. Problémának látja a literatura helytelen, interpretáció nélküli használatát is, különösen a szépirodalom esetében. Konkrét példaként hozza erre Kölcsey azt a beszélgetést, amelyet Isaák Lajossal, Szatmár vármegye alispánjának, Isaák Sámuelnek unokaöccsével folytatott:

[...] Nevetve hallottam azt is általa, hogy a' Hőgyész-poéták, és Hőgyész-philologusok [a szatmári versíró és versmagyarázó tudós urak] Virágot, a' papista és neolog Virágot nem szeretik, vagy szeretni nem tudják. A' Ha valamely képíró *etc.* a' Megmenik a' bércznek közepette reménytelen ember *etc.* nevetséges dolgok ezeknél. Én azt mondtam, hogy Virág megmutatta, hogy ő úgy is tud írni, hogy ha valamely, és megmenik-ember nincsen soraiban; ha tehát némelykor ilyeneket ír, azt minden bizonynyal akarva csinálja, és így oknál fogva; 's épen ezen okot kellene kitalálni. 'S ezt azért mondtam, mert az ember [ti. Isaák Lajos] Hőgyész után magyarázatot kért a' neologismusok felől, 's elhült, hogy magyarázat helyett a' kitalálás' útjára igazított".¹⁶

Eszerint Virág Benedek kortárs magyar költőt azért nem szeretik a szatmári literátus (versíró- és versmagyarázó) kálvinista szatmári urak, mert az katolikus, ráadásul neológus költő. Virág Benedek verseit pedig azért nem értik, mert szó szerint olvassák a verseit, holott – mondja Kölcsey –, ezt rosszul teszik, inkább a sorok mögé kellene látniuk. Kölcsey az (ironikus) szóképek elérésére próbálja rávezetni az ifjú Isaákat: a költő Virág mást mond, mint amit gondol és ezt szándékosan csinálja. Kölcsey azt is szeretné tudatosítani Isaákban, hogy magyarázat, vagyis a vers konkrét jelentésének megtalálása és annak referencializálása helyett lépjen inkább a „kitalálás útjára”, azaz értelmezzen, akár a szatmáriakat bántó Kazinczy-féle episztola esetében is.¹⁷ Kölcsey javaslatára – a betű szerinti értés helyett alkalmazandó átvitt értelmű jelentésképzés szükségességére, mint a tropikus szövegek releváns használati módjára –, az ifjú szatmári nemes elhűlve reagál. A beszélgetést Kölcsey a kultúráról tett állításai bizonyítékaként idézi, a műveletlenség olyan példájaként, amely Isaák Lajos esetében a helytelen olvasás formájában jelentkezik. Újdonsült szatmári gazdálkodó nemesként Kölcsey saját magát is pozicionálja a kulturális oppozícióban:

¹⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Kölcsey, *Levelezés* 1:357–360, hiv. 358.

¹⁵ „Esküszöm, hogy itt senkinek sincs pénze könyvet venni, és legalábbis félszázad alatt senkinek sem leszén. A' papunk, vett Bécsben nehányat, midőn Academicus volt, t. i. papi könyveket, de ugy gondolom többet ő sem veszen, mert a' Bibliothekácska megtölt, nekünk pedig *Uraknak* könyves tékánk lenni nem szokott.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. április 8. Kölcsey, *Levelezés* 1:363–366, hiv. 365.

¹⁶ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Kölcsey, *Levelezés* 1:357–360, hiv. 358–359.

¹⁷ Ti. Kazinczy Ferenc, *Poetai Epistola vitkovics mihály barátomhoz, a' budai görög püspökség' consistor. fiscalisahoz; azon felekezeten első, sőt mind eddig egyetlen trónkhoz.* Széphalom: Januáriusban, 1811.; a továbbiakban: KazinczyVitikovics 1811.

„A’ telet hogy fogom tölteni, nem tudom, de tavasztol fogva egy leszek Szathmár Vármegyében azok közül, kik ott [értsd: a nemesi nyilvánosság előtt, pld. a megyegyűléseken] nem gyakran jelennek-meg: az olvasgató gazdák közül.”¹⁸

Az „olvasgató” szóból kihallható önirónia ellenére az értő olvasás és gondolkodás olyan viselkedésminta Kölcsey számára, amely lehetővé teszi a távolságtartást a kultiválatlan közegtől, ami nem elzárkózást, hanem passzív és reflektált szemlélődést jelent. Kölcsey keserű önsajnálátát és világvégi hangulatát a környezetét és önmagát ironikusan szemlélő művelt nemes pozíciója teszi elviselhetővé:

„Azt kérdi tőlem [Szemere] Palink utolsó levelében: Írd-meg hol leszen utolsó lakásod, ’s lesznek-e szomszédaid, vagy is inkább lesznek-e, KIK vagy csak MIK? A’ kérdés genialisz, de a’ felelet reá csak Rabenertől lehetne genialisz, a’ ki vámszedését a’ falun végezvén, ismét Lipsiába röpül mívelt emberek társaságába. De Én itt!!!”¹⁹

Az aggódó baráti kérdésre, miszerint a világvégi Szatmárban lesznek-e művelt társai (Kik), vagy szomszédként csak birkák/marhák veszik majd körül (Mik), Kölcsey a civilben vámszedő német satíraszerző Gottlieb Wilhelm Rabener példáját hozza fel, jelezve, hogy vele ellenétben (aki munkája végeztével mindig visszatérhetett Lipcsébe), neki esélye sincs művelt emberek társaságára. Kölcsey azonban tévedett, mert a kiábrándító, és kulturális előítéleteit alátámasztó Isaák Lajos után hamarosan egy másik szomszédjával is megismerkedett. Méghozzá a lenézett szatmári „Hőgyész poéták és filológusok” korántsem műveletlen doyenjével, Isaák Sámuellel, a vármegye alispánjával, Kazinczy Ferenc legtekintélyesebb helyi ellenfelével.

1.2. A túlértés problémája: Beszélgetés Isaák Sámuellel

Beszélgetésükből csak egyetlen részletet emelek ki, azt, amely az irónia megértéséhez kapcsolódik:

„[Isaák Sámuel]. Vi[ce]Ispán Úr egy valóban derék ember, csak az a’ kár, hogy az Epistolán [ti. Kazinczy Vitkovics episztoláján] ők is többet értettek, mint kellett volna. O Rabener, Rabener! ([ásd]. az esküvésről szóló Praefatiót.)”²⁰

Isaák Sámuel komoly benyomást tesz Kölcseyre: az alispán, akit Kölcsey addig csak Kazinczy satirikus ábrázolásából ismert Mátészalkai Hőgyész Mártonként, becületes és jóra való, „valóban derék” ember. Ezért is sajnálatos szerinte mindaz, ami közte és Kazinczy között történt egymás paszkvillizálása során. A káresemény okát Kölcsey itt ismét egy hibás olvasásmódnak tulajdonítja. Eszerint a szatmári olvasók a Kazinczy-szövegen „többet értettek, mint kellett volna”. Kölcsey többes szám

¹⁸ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Kölcsey, *Levelezés* 1:357–360, hiv. 360.

¹⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. április 8. Kölcsey, *Levelezés* 1:363–366, hiv. 365.

²⁰ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Nagyvárad, 1815. május 30. Kölcsey, *Levelezés* 1:380.

harmadik személyt használ, amivel az Isaák-féle olvasásmódot (és az abból következő olvasatot) a szatmári értelmezői közösség reprezentatív értésmódjaként jellemzi. A levélben egy indulatszóval (óh) felvezetve ismét felbukkan Rabener neve, amelyet egy zárjeles, pontosító közbevetés (lásd az esküvésről szóló prefációt) kísér. Mindez azért figyelemre méltó, mert tudomásom szerint ez az egyedüli hely, ahol Kölcsey felfedi irónia értésének forrását, felfejthetővé téve a „többet értés” kifejezés értelmét.

A Kölcsey által említett Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771) német író szellemes és gúnyos szatírákat írt korának német társadalmáról (művei 4 kötetben *Sammlung satyrischer Schriften* címen jelentek meg 1751 és 1755 között Lipcsében),²¹ amelyekből *Rabnernek szatírái, vagy-is gúnyoló beszédei* címmel néhányat Sándor István is lefordított magyarra (Pozsony: Füstküti Landerer Mihály, 1786). Leveleiben Kölcsey többször hivatkozott Rabenerre ebben az időben,²² nyilvánvalóan fontos olvasmányai közé tartozott (a szakirodalom mégsem említi őt), fennmaradt könyvei közt nem találni kötetet tőle.²³

Rabenernek nincs külön, kifejezetten az esküvésről (értsd: esküről) szóló praefatioja/ előbeszéde, de az összegyűjtött szatírának első kötete elé írt előbeszédben szó esik az esküről (Eid).²⁴ A jelzett szöveghelyen Rabener önmagát idézi: a szatírák II. könyvében található *Deutsche Wörterbuch* című írásának *Eidshwurm* szócikkét. Kölcsey tehát nem a szócikkre, hanem az ezt idéző előbeszédre utal, méghozzá arra a szakaszra, amelyben Rabener bizonyos szólások (Redensart) túlértéseit vizsgálja az ironikus beszédmódban. Ennek során Rabener példák sokaságával nagyon szemléletesen bizonyítja azt, hogy bizonyos kifejezések, mint pld. az 'örök szerelem' szó szerint értve valójában képtelenség, és csak átvittven, költői kifejezésként érthető. Mindezzel Rabener az irónia kétértelmű alakzatának helyes elértését kívánja megtanítani olvasóinak. Elősorban tehát azt, hogy ne olvassanak reflektálatlanul, és ne értsenek majd semmit betű szerint abból, ami a bevezető után következik. Rabener mindezt úgy demonstrálja olvasóinak, hogy az előbeszédben (amolyan oktató célzattal) folyton leleplezi magát: azaz mindig jelzi, hogy az általa imént mondottakat ironikusan kell érteni. Rabener azt is hangsúlyozza, hogy az irónia a szatirikus beszédhez tartozó alakzat, amelynek alkalmazása során a beszélő ironikus karaktert ölt. Kölcsey megjegyzése („az episztolán ők is többet értettek, mint kellett volna”) tehát innét ered: a szatmári olvasók nem észlelik az ironikus beszédmódot, nem ismerik fel a beszélő ironikusan megalkotott karakterét, az ebben rejlő játékos kétértelműséget, ezért vezethet a betű szerinti, egyértelműsítő olvasat egyoldalú túlértéshez. Valóban ilyen nehéz lett volna elérteni az iróniát a szatmári kálvinista olvasóknak?

²¹ [Rabener, Gottlieb Wilhelm], *Sammlung satyrischer Schriften*. Bd. 1. Dyck: Leipzig, 1751; Bd. 2. Dyck: Leipzig, 1751; Bd. 3. Dyck: Leipzig, 1752; Bd. 4. Dyck: Leipzig, 1755.; a továbbiakban: Rabener.

²² Vö. Kölcsey, *Levelezés* 1:197, 260, 293, 301, 365, 380.

²³ Vö. Szabó G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2009.

²⁴ Rabener 1:29–31: *Vorbericht vom Misbrauche der Satire*.

A kálvinista középfokú oktatás tananyagában (mint például a Debreceni Kollégiumban)²⁵ szerepelt Quintilianus *Szónoklattan* című munkája is,²⁶ amely az ironiát (*eironeia, illusio*)²⁷ a szóképek között tárgyalta, a megfordításként értelmezett allegória (8. könyv, 6. fejezet, 44. szakasz) „ellenkező értelemben értendő” nemeként említve (54. szakasz). Az ironiát Quintilianus szerint a „hanghordozás, a szóban forgó személy vagy tárgy természete teszi lehetővé”. (54.) „Mert – írja – ha közülük valamelyik nincs összhangban a szavakkal, akkor nyilvánvaló, hogy ellentmondás van a szöveg és a szándék között.” (54.) Például bevett szokás a dicséret vagy a korholás színlelésével ócsárolni vagy éppen dicsérni valakit, gúnyból az ellenkezőjét mondani annak, amit gondolnak (55.). Talán nem szükséges megjegyeznünk, hogy mindez feltételezi a szóban forgó dolog saját jelentésének vagy természetének ismeretét. Enélkül az ironia (mint jelentésátvitel, mint színlelés) nélkül nem állhat elő. Quintilianus az allegória eme nemének használatát azzal indokolja, hogy így – a jóízlés kedvéért – a kemény dolgok szelídebb szavakkal közölhetőek (57.). Úgy véli, hogy az ironiával szemben a szarkazmus (*szarkaszmosz*), a szellemesség és a vicc (*aszteimosz*), az ellenkező jelentésű szavakkal való utalás (*antiphraszisz*) és a közmondás (*paroimia*) alkalmazása során a beszélő szándéka világos, ezért mindezek, csak úgy, mint a gúnyolódás (*müktériszmosz*), nem tekinthetőek a homályosabb értelmű allegória fajainak (57–59.).

Quintilianus az alakzatok között is tárgyalja az ironiát (9. könyv, 2. fejezet, 44. szakasz), megjegyezve, hogy az ironia, mint gondolatalakzat, és mint szókép „egészében véve semmiben sem különbözik” egymástól: „mindkettő esetében az ellenkezőjét kell érteni annak, amit mondanak” (44.). Egyedül a fajtáikban állapítható meg különbség. Az alakzatként értett ironia szóképekkel kapcsolatot nem tartó faja az antiphraszisz (47.), illetve a színlelés hasonló jelenségei: a *beismerés* (51.), a *megengedés* és az *egyértetés* (51–52.). Jelentékenyebb különbség, hogy a szókép bár mást mond, mint amire gondol, de „nem színlel mást, és a szövegösszefüggése is egyértelmű” (45.). Ezzel ellentétben az alakzatban – írja Quintilianus – az „egész szándék színleléséről van szó, amely úgy érvényesül, hogy titkoljuk.” (46.). Quintilianus mindezt a rövidség és a hosszúság különbségével is jellemzi: „míg a szóképben csak szavak térnek el a többi szótól, az alakzatban a szöveg és a hanghordozás értelme, és olykor az eset egész megformálása is [...] ironiának tűnhetik fel (46.). Magyarán az inkább szemantikai szinten érvényesülő ironia (mint szókép) sokkal inkább felismerhető, lényegében a beszéd részmozzanata, míg az alakzatként értett ironia a szöveg egészében vagy a pragmatikai szituáció teljességében kerül alkalmazásra, és eme kiterjedtsége miatt – nem lévén szövegösszefüggés, amiben felismerhető volna, mivel az egész szándék színlelt – sokkal kevésbé egyértelmű.

²⁵ G. Szabó Botond, *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”: Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel*, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 1996, pld. 363.

²⁶ Marcus Fabius Quintilianus, *Szónoklattan*, szerk. Adamik Tamás, Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009.; a továbbiakban: Quintilianus, *Szónoklattan*.

²⁷ Quintilianus, *Szónoklattan*, 558.; jelentése: tudatlanságot színlelő kérdezettség; színlelt szerénykedés, tettetés; kifogás, kertelés. Illetve: gúny, ironia; csalódás, hiú képzet.

Az egyértelműség hiányát jól mutatja Kölcsey vallomása egyik ironikus szövegéről: „Veszed az *Előbeszédet*.²⁸ Ezt úgy dolgoztam újra, hogy ne humoristicus, de iróniás darab, ’s valóságos satyra legyen.”²⁹ Kölcsey itt a Quintilianus által az alakzatértelemben vett irónia fogalmát használja, mivel a több szövegből álló írásmű egésze az irónia hatálya alá tartozik, azaz az egész szöveg ironikus, magának a szerzőnek is megnehezítve saját szövege elértését: „Azt a’ különöst írhatom felőle, hogy írásaim közt egy sincs, a’ mi felől ennyire nem tudnék ítéletet hozni. Meglehet hogy jó, meglehet hogy rossz, de mindenik tudtom nélkül.”³⁰ Az irónia olvasói elérése a későbbiekben is foglalkoztatta Kölcseyt,³¹ amit azért érdemes idézni, mert kategorikusabb kijelentéseket tesz, mint a *Felelet* és annak szatmári fogadtatása kapcsán, véleményét az egész magyar olvasóközönségre kiterjesztve:

„Tonusod Ironia; ’s hidd el nekem, Ironiát a’ mi publicumunk nem ért. Nem tartoták-e nálunk Yorick’ érzékeny útazásait figyelemre nem méltó bohóskodásnak? Pedig e’ nemzetben a’ szeszély karakteri vonás. De talán a’ szeszély, ’s a’ szeszélyes irónia csak erős dosisban még itt érthető; vagy talán az irónia mindég csak ’szó szerént értetik, ’s így egész hatását az olvasóra nézve elveszti? Én nem tudom [...]”³²

Kölcsey tehát világosan fogalmaz: a magyar olvasók a betű szerinti olvasás (szó szerinti értés) miatt nem érzékelik az iróniát, így az elveszíti tulajdonképpeni lényegét. Ennek okát illetően viszont bizonytalan. Sokan lehetnek persze olyanok, akik valóban nem tudtak a sorok között olvasni, amint azt Kölcsey tapasztalata is mutatja, de az ellene írt paszkvillus kapcsán mégis az lehet a benyomásunk, hogy annak szerzői, a szatmári urak nagyon is értették az iróniát és annak működését. Vagyis az irónia ignorálásnak nem lehetett oka a kultúra hiánya. Az Árkádia-pőr elemzésének tapasztalata arra mutat, hogy vitahelyzetben a szó szerinti szövegértés alapján való ellenargumentáció (és megsértődés) sokkal inkább egy tudatosan felvett retorikai pozíció, semmint kulturális vakság.

2. A szatmári kálvinista nemesek Kölcsey ellen

2.1. Beavatás és befogadás

Kölcsey 1815. május végén nagyszekeresi otthonában látogatja meg Isaák Sámuel alispánt. A találkozást felidézõ levelének most egy másik aspektusát szeretném megmutatni:

²⁸ Kölcsey Ferenc: *Előbeszéd, Élet és Literatura*, 1826. 1. k. 4. r. XII. közl. 286–304.

²⁹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. április közepén. Kölcsey, *Levelezés*, 2:53–57, hiv. 55.

³⁰ Uo.

³¹ Kölcsey humoráról és iróniájáról részletesen lásd: Z. Kovács Zoltán, „*Vanitatum Vanitas*» maga is a humor: Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában, Budapest: Osiris Kiadó, 2002.

³² Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1832. augusztus 3. Kölcsey, *Levelezés*, 3:67–70, hiv. 69. Hasonlóan fogalmaz nem sokkal korábban is: „Fogja e a’ publicum az ironia’ hangját megérteni? felelni reá nem merek. Hogy az ellenfél jó neven nem veszi; az természetes. Hogy kedvetlenségek fognak talán, ’s nagyon hihetőleg, történni: azt igen sajnálom.” Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, Pozsony, 1833. június 8. Uo. 312.

„Itt a' poétai epistolát még sem felejthetik. A' minap [Nagy]Szekeresen voltam Vi[ce]Ispán Izsák [Sámuel] Úrnál, 's tőle tudom, hogy a' Hőgyész' Válaszának Írója Mándi Imre Úr volt, mostani V[ice]Fiscalis.³³ A' Munkácsi hosszú levél pedig Ő tőle magától került [azaz Isaák Sámuel maga írta]. Ez e' szerént bizonyos.”³⁴

A levél filológiai újdonsága, hogy innét válik tudottá a Kazinczy ellen készült két paszkvillus szerzőinek kiléte, ami szerint a Hőgyész-episztola³⁵ szerzője Mándy Imre vicefiskális, a Munkácsi-levél pedig maga az alispán, Isaák Sámuel volt. Kölcsey hitelt ad az információnak („Ez e' szerént bizonyos”). Ami számunkra igazán figyelemre méltó, az mégsem az információ tartalma, hanem a szituáció és a közlés aktusa. Isaák ugyanis egy négy évig jól titkolt információt oszt meg váratlanul ellenfelének emberével. (Kölcseyről kezdettől fogva jól tudják, hogy elkötelezett Kazinczy iránt.) A nyílt szóbeli közlés megtétele bizalmi viszony létrejöttéről árulkodik az egymást respektáló felek között, a bizalmas információ megosztása pedig felér egy beavatással, amelyet a szatmári nemesi közösségbe való befogadás szimbolikus aktusa követ. Néhány nap múlva Kölcsey nyilvános bemutatása és befogadása is megtörténik 1815. május 30-án, Nagykárolyban, a megyegyűlésen a szatmári nemesség előtt.³⁶ Néhány hónappal később azonban kijön a nyomdából Kölcsey még előző évben készített munkája, a *Felelet a Mondolatra*, amely alapjaiban változtatja meg helyzetét a nemesi közösségben. A továbbiakban egy paszkvillus alapján szeretném bemutatni a Kölcsey ellen felhozott árusítás vétkét és a bizalomvesztést.

2.2. A *Felelet* szatmári fogadtatásáról

A *Felelet* első befogadói reakciói hamarabb elértek Kölcseyhez, mintsem maga a kiadvány. Szerzőtársának, Szemere Pálnak írt levele jól mutatja a lokális recepció főbb kifogásait, amelyek ráadásul az őt nem sokkal korábban bizalmába fogadó Isaák Sámueltől származtak. Kölcseynek joggal voltak baljós előérzetei, pontosan megjósolva az őt illető morális vádat is:

„Izsák, a' V[ice] Ispán, úgy monda egy tőle jött Debreczeni Deák, azt monda az Antimondolatról, hogy nem tudja az Író' czélját, de csak meg ne nevezte volna magát, könnyebben szenvedné az ember. – Érted ezt? Ezek az emberek még azt fogják mondani rólam, a' mit X. Y. Úr a' makra pipák' alkalmával mond a' madárrol és annak fészkeről.”³⁷

Kölcsey helyzete tehát meglehetősen kínos: le se tagadhatná, hogy köze van a *Felelethez*, hiszen egyedül az ő neve szerepel a kiadványban, így őt tartják a szatirikus

³³ Ti. alügyész, ügyészhelyettes

³⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Nagykároly, 1815. május 30. Kölcsey, *Levelezés*, 1:380.

³⁵ [Mándy Imre]: *Máté-Szalkai Hőgyész Máté Válaszsa a' Poétai episztolára*. Nagyvárad, 1811, [1813].

³⁶ Uo. 379. „Almosdról jövök Édes Uram Bátyám, itt a' gyűlések miatt mulatok, 's innen megyek haza Csekébe.”

³⁷ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Kölcsey, *Levelezés*, 1:434–436, hiv: 434–435.

pamflet egyedüli szerzőjének is. Isaák Sámuel, amellet, hogy nem érti Kölcsey célját, leginkább a szerző valódi nevének feltüntetését fájlalja.

2.2.1. Kölcsey neve

A nyelvújítási diskurzusrendben a gúnyiratok és paszkvillusok esetében a szerzői anonimitás volt az illendő és az elfogadott. Ugyan mindenki tudta, vagy idővel megtudta a valódi szerző kilétét, a névtelenség funkciója ezért a nyílt morális vétek (alaptalan rágalom) elkövetésének elkerülése volt. A *Felelet* viszont, megtörve a diskurzusrendet, a szerzői neveket feltüntetve jelent volna meg, amit azonban a kiadvány cenzora (véltetően etikai okokból) nem engedélyezett. Kölcsey Ferenc neve véletlenül maradt a szövegben a *Praefatio* alatt. Kölcseytől tudjuk, hogy nevét többen kitalált névnek gondolták („költött Kölcsey”),³⁸ alatta Kazinczyt értve. Nyilván kitaláltak gondolta a *Felelet* kiadója és szerkesztője is a Kölcsey Ferenc nevet, különben nem hagyta volna meg ebben a formában. A Szatmár vármegyei nemeseknek a Kölcsey név azonban nem okozott fejtörést: ismerték az ősi szatmári famíliát, és pontosan tudták, hogy ki az a fiatalember, aki nem oly rég megjelent közöttük a vármegye nagygyűlésén.³⁹ A valódi név szerepeltetésének etikai dimenzióját jól érzékelteti Berzsenyi Dániel reakciója: „Ez a’ gyermekes tréfa [ti. a *Felelet*] a’ névnek aláírása által okatlan hazugsággá vált”⁴⁰ A polgári névvel megegyező szerzői név feltüntetése ugyanis hitelesítő pecsétként működött, a fikció köréből a szerző kijelentéseit etikai horizontba emelve (nyílt sértegetés, hazug vádaskodás stb.), magát a szerzőt pedig polgári vétkek elkövetéséért akár perelhetővé is téve. A valódi név szerepeltetése Isaák Sámuel számára személyes és nehezen feldolgozható csalódást és fájdalmat okozott („könnyebben szenvedné”): a beálló bizalomvesztést a Kölcsey ellenes paszkvillus egyik szövege is megerősíti, miszerint Kölcsey ezzel a tettevel „kebelbeli barátból” ellenséggé, mi több, az őt befogadó közösség nyílt elárulójává vált.

2.2.2. Madár és fészke

„Ezek az emberek még azt fogják mondani rólam – írja Kölcsey –, amit X. Y. úr a makrapipák alkalmával mond a madárról és annak fészkeéről”. A közmondást a tősgyökeres debreceni kálvinista nemes X. Y. úr szó szerint így mondja a *Felelet*ben található *Debreczeni levél* című, egyébként Kölcsey által írt szövegben: „a’ Madárnak a’ maga fészkebe sz[ar]ni illetlen”.⁴¹ Ennek a régi, széles körben ismert közmondásnak („Csúnya [rossz] madár az, amelyik a saját fészkebe piszkít”, azaz: hitvány ember az, aki a hozzá legközelebb állókat becsmérli) egyik latin változatában („Turpis

³⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. április 12. Kölcsey, *Levelezés* 3:236–239, hiv. 237.

³⁹ Kölcsey neve nyomtatásban először Kazinczy Vitkovics episztolájában tűnt fel, de szerzői nevét a *Felelet* teszi ismertté. Erről és a *Felelet* kiadásáról bővebben lásd: Kölcsey, *Nyelvtudományi munkák*.

⁴⁰ Berzsenyi Dániel, *Levelezése*, kiad. Fórizs Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (kritikai kiadás). Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014, 452.

⁴¹ Vö. Kölcsey, *Nyelvtudományi munkák, Felelet*, 59–60.

avis, proprium qui fedat stercore nidum – Rút az a madár, amely a saját fészkebe piszkít”) a „turpo” fordításaként használt „rút” nem esztétikai csúfságot, hanem morális értelemben értendő bemocskolást, meggyalázást jelent. Kölcsey menteni próbálja a menthetetlent, Varga Tamás beregvégardói református lelkésznek írott levele magyarázkodás és mentegetőzés: nem ő a *Felelet* egyedüli szerzője, a kiadvány tréfából készült, tele van nyomtatási hibákkal, és az egész nyelvújítási pereskedés nevetséges maszkok alatt folyik.⁴² Kölcsey Vargán keresztül szeretne kommunikálni szűkebb szatmári pátriája, kálvinista rendi natioja felé, de úgy tűnik, hiába. A *Feleletre* adott válaszként igen gyorsan megszülető ellenpaszkvillus egyik szövege éppen Kölcsey teremtményének mondásával kezdődik: „Ugyan szép egy madár Pátri Uram! becsületesen betrágyázza a saját fészket!”

2.3. Kölcsey kiközösítése: A Megyefi levelek

Szatmár vármegyében 1815 őszén a *Feleletre* készült ellenválasz kéziratát H. Kiss Kálmán adta közre az Irodalomtörténeti Közleményekben.⁴³ A közreadó két kéziratról számol be („*Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác*”; „*Magyarázat a Mondolatra egynehány Levelekben*. Kiadta Megyefi Ignác 1815-ben”), de csak az elsőt adja közre, azzal az indokkal, hogy a két irat csak „kis részben” különbözik egymástól. A cikk nem adja meg a kézirat források lelőhelyét. Mivel a közreadó H. Kiss Kálmán a feltételezett szerző (Kiss Áron) unokája, a kéziratok minden bizonnyal a Kiss-család birtokában voltak a közreadáskor. (A kézirat mai lelőhelye nem ismeretes.) Tudomásunk szerint egyik szöveg sem jelent meg nyomtatásban. A második szöveg „kiadta” kitétele ugyanakkor kiadási szándékra utal. (Nem zárható ki, hogy a két kézirat valójában egymás változata: a kiadási szándékot megelőző, illetve a kiadásra előkészített verzió.) A H. Kiss által közreadott és bemutatott műből most csak egyetlen szöveget szeretnék kiemelni és megvizsgálni, egy levélformában megírt szöveget, amely etikai tartalma miatt kilóg a Megyefi-szöveg közül.⁴⁴

*Megyefi a többször említett biographushoz.*⁴⁵

Pusztá-Ricse, nov. 12. 1815.

Édes Pátri uram!

Ugyan szép egy madár Pátri Uram! becsületesen betrágyázza a saját fészket! Vagy talán betegségében esett rajta ez az erőtlenség; talán hagymázban volt? Ha ugy? Ugy

⁴² Kölcsey Ferenc Varga Tamáshoz, Cseke, 1815. október 25. Kölcsey, *Levelezés*, 1:442–443. Lásd még a levél jegyzeteit is: 959–960.

⁴³ H. Kiss Kálmán, „A Mondolatperhez”. [*Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác*]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6, 6. füzet. (1896): 473–482; a továbbiakban: *Megyefi levelek*.

⁴⁴ Lásd: *Megyefi levelek*, 479.

⁴⁵ A közreadó lábjegyzetben jelzi, hogy ez a levél konkrétan a *Felelet* Hőgyész episztolájára reagál, megadva a forrást is.: „Válasz Kölcseynek »Hőgyészi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz« című gúnyversére. K[ölcsey]. F[erenc]. M[inden]. m[unkái]. 4. k[ötet]. 184. 1. A közlő.” A szöveg szerzője valóban Kölcsey volt, és egyedül ennek a van szatmári vonatkozása, lásd még: Kölcsey, *Nyelvtudományi munkák*.

megbocsátható volna, kivált ha remélhetné az ember kigyógyulását, – és jobb értelemre jövését – de – quero facias ne quod olim

Mutatus Polemon.

Ellenben: ha az Ur a mit lakó-megyéje nagy megsértésével firkált, józan észszel firkált? – Mit mondok józan észszel? eb, a ki józan észről olyakat acceptal [helyesel, kedvel, elfogad]; de ha mégis ugy a miképpen maga is az Úr akarja, már ez az Úrtól valóságos *szentségtörés és olyan bűn, melynek megbocsátásaért még könyörögni sem lehet.* Patri uram, vagy Patrióta Uram! – így szokták nevezni a debreczeni deákok azokat, a kik velek ugyanazon megyéből valók. Ha már olyan derék fej az uré, használna vele ennek a Szylvester óta homályban heverő Tisza környékének. De gondolná is – boldog Isten, – in sua viscera tela. Eb az ingem, ha olyan jó mondolatos volnék, mint hajdan Cicero, megadnám az Urnak, még jobban mint ő Catilinának. S még az Ur is amaz ártatlan, ama halhatatlan nevet érdemlő Högyész ellen agyarkodik és mindnyájunk ellen, a midőn Köztünk lett, köztünk nőtt. Szégyen[e] az Ur velünk egy társaságban lenni? Mi jobban szégyenelhetjük az Urat, oly bigott, oly mocskos *elárulónkat* s kebelbéli ellenségünket. Bocsátjuk az Urat, merre szemének, szájának tetszik.

Naviger Anticyram

Megyefi Ignác.

A levél címzettje formálisan ugyan a biográfus (azaz Kölcsey Ferenc), de az ironikusan érthető, szándékoltnan neologizáló megszólítás (Pátri, azaz Patrióta uram!), és a levél aláírójának beszédes neve (Megyefi Ignác) a közös vármegyei származást hangsúlyozza. Eszerint egy Szatmár megyebeli szől most levélformában egy szatmárihoz. A pseudo „Megyefi” név választásával az egyébként anonim szerző, vagy szerzők a lokális identitásra alapozva olyan beszédssituációt teremtenek, amelyben a beszélő az egész megyét reprezentálja, szavai a közösség hangját, véleményét és ítéletét rezonálja. A levél tárgya, hogy a megyebeli biográfus meggyalázta a megyebelieket, amit vagy hagyományos [azaz súlyos, lázas betegségben vagy fantáziálásig felzaklatott, túlfűtött önkívület]⁴⁶ állapotában, vagy józan észszel, készakarva követett el. Az előbbi megbocsátható volna, az utóbbi azonban szentségtörés és megbocsáthatatlan bűn.⁴⁷ Az elkövetett bűn a közmondás által szemléletesen is kifejezett morális rútság, a legsúlyosabb etikai vétség, vagyis az *árulás.*, amely. Az árulás – és áruló csak az lehet, aki a sajátjait árulja el –, abban nyilvánult meg, hogy a biográfus, mint a megyei közösség tagja (aki „köztünk lett, köztünk nőtt”), az egész közösséggel („mindnyájuk ellen”) szembe fordult akkor, amikor az „az ártatlan és hallhatatlan nevű Högyész ellen” agyarkodott.⁴⁸ „Högyész Máté mi vagyunk!”, mondhatná Megyefi Ignác, mivel a közösség egy emberként zár össze megtámadott megyebelijük védelmében. Kölcsey rovásán más morális vétségek is vannak még: műveltségét („derék fej”) nem megyéjének („a Szylvester óta

⁴⁶ Vö. Czuczor Gergely és Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*. 6 köt. Pest: Athenaeum, 1862–1874; a továbbiakban: CzF.

⁴⁷ A reformátusok nem ismerték el a katolikus szentségeket, így a „szentségtörés” kifejezés szófordulat lehet, és nem vallási értelemben értendő, ilyesmit református lelkész aligha használt. A katolikus egyházban a szentségtörés büntetése egyébként a kiközösítés volt, amelyet csak az Apostoli Szentszék engedhetett el.

⁴⁸ CzF: *agyarkodik*: átv. értelemben: dühös vadkan módjára mintegy fogait vicsorgatva irigykedik, dühösködik valakire.

homályban heverő Tisza környékének”) hasznára, hanem a megyebeliek közössége ellen használja; szégyelli a megyebeliek társaságát, és képmutató (bigott) is. A legsúlyosabb vétség azonban (és ebben lelhető fel az árulás másik oka), hogy bizalmas barátból lett ellenség. A „kebelbeli ellenség” sűrű kifejezés a szűkebb pátria, Szatmár vármegye közösségének elárulása mellett egy személyes, emberi árulást is feltételez. Itt nyerhet értelmet Isaák Sámuel fájdalommal csalódottsága, aki kígyót melengetett a keblén, amikor nem oly rég bizalmába fogadta az ifjú Kölcseyt, aki a kettős árulással a legsúlyosabb etikai vétségeket követte el, amelyet valaki embertársa és közössége ellen elkövethet. Az „ellenségé” vált „mocskos eláruló” Kölcsey Ferenc büntetése az, hogy soha nem nyerhet megbocsátást (még csak nem is könyöröghet ilyesmiért), és mehet, amerre „szemének, szájának tetszik”, azaz lényegében a kiközösítés.

Mindez aligha félreérthető üzenet a kálvinista nemesi közösségből való távozásra, de nincs tudomásunk arról, hogy Kölcsey valaha is olvasta volna mindezt. Ha igen, akkor mélyen hallgatott róla. Az ítélet azonban bizonyosan tudomására jutott, ezért is fogalmazhatott úgy a már idézett önéletrajzi levelében, hogy ekkor kezdett „szerencsétlen celebritásba” jönni Szatmárban. Úgy tűnik, hogy Kölcsey tévedett az előítéleteiben: az itteni nem kultiváltak gondolt olvasók nagyon is értették a humort és az iróniát is, de azt az ő esetében nem respektálták. Az etikaiá váló diskurzusban ironikus beszédmód érvényét veszítette.

2.4. A „nagyszekeresi írócsoport”

H. Kiss Kálmán a kézírás alapján azonosítja a Megyefi-leveket szerzőjét, fenntartva azonban annak lehetőségét, hogy Kiss Áron református tiszteletes talán csak letisztázója volt az akár több szerzőtől származó szövegnek. Ezt a vélelmet erősíti a cím „összeszedte” kitétele is, amely alapján Kiss Áron csupán szerkesztője volt a kéziratnak. A *Mondolat* keletkezési metódusa alapján azonban azt gondolom, hogy a két dolog nem zárja ki egymást: Kiss Áron egyszerre lehetett egyes szövegek szerzője, és a teljes kéziratot anyag szerkesztője is. Például Somogyi Gedeon lett a nyilvánosság előtt is vállaltan a *Mondolat* szerzője, de bizonyíthatóan nem egyedül készítette a gúnyiratot, abban többen is közreműködtek. A Kazinczy-ellenes dunántúli, pápai és veszprémi nemesek csapatmunkában dolgoztak, szükségessé téve a szerzőség fogalmának kitágítását, ideértve az értelmi szerzőséget, az ötletelést, jegyzetek írását, kötet szerkesztést, korrektúrázást vagy akár a terjesztésben való közreműködést is. A rendelkezésre álló információk alapján úgy vélem, hogy a *Megyefi levelek* is hasonló kollektív szerzőségben készült. Lehetséges szerzői és közreműködői közül, kézírása alapján, ugyan csak Kiss Áron azonosítható bizonyosan, de jó eséllyel körvonalazható egy literátus, írástudó szatmári kálvinista nemesi kör is. (Akik persze nem hívták magukat nagyszekeresi írócsoportnak.) A közreműködők azonosításhoz a közös nevezőt a Nagyszekeresen élő Isaák Sámuel alispán jelenti: az ő személye köti össze a nyelvújítási harcok idején, 1811 és 1815 között készült mindhárom három satirikus művet. A közreműködők mind köthetőek hozzá és Nagyszekereshez, és ő volt az inspirálója a szatmáriakat sértő Mátészalkai Hőgyész Máté alakjának is.

2.4.1. Kisdobronyi *Isaák* (vagy *Izsák*) *Sámuel* (1766, Nagyszekeres – 1836, Nagyszekeres) királyi tanácsos, a vármegye alispánja, és országgyűlési követe volt 1825–1827-ben. H. Kiss azt írja róla, hogy a nagyszekeresi közbirtokos „boldog házasságban 3, szomorú özvegységben 18 évet élt. Szatmárvár megyének 7 évig (1810 óta) volt másod, 12-ig első alispánja, 3 ízben országgyűlési követe. Érdemeinek a trón királyi tanácsosi címmel nyújtott elismerést, mely cím, akkor koránt sem volt oly mindennapi, mint jelenleg. Életét forrón szeretett neje Antalfai Sólyom Jozsefának 1819. majd később jelesen nevelt egyetlen fia Ferdinándnak kora halála keseríté meg, mely miatt nemesen érző szíve mindig vérzett.”⁴⁹ Úgy vélem, hogy a vármegyei kálvinista nemesek egyik előjárójaként (alispán), és szellemi doyenjeként Isaák Sámuel lehetett az inspirálója, szervezője, értelmi- és persze egyik konkrét szerzője is a Kazinczy és Kölcsey ellenes paszkvillusoknak. Neki volt ugyanis a legtöbb oka a személyes haragra és bosszúállásra: Kazinczy nyilvánosan kifigurázta, Kölcsey pedig hűtlenül elárulta. (A dunántúli Kazinczy-ellenes szerveződés esetében hozzá hasonló pozíciót töltött be Kisfaludy Sándor is.) A *Megyefi levelek* lehetséges közreműködői mindannyian kötődtek Isaákhoz: Kiss Áron közel lakó fiatal lelkész volt, aki halotti búcsúztató verset is ír elhunyt felesége temetésekor; Mándy Imre hivatali beosztottja volt; Domahidy Menyhért írástudó birtokos szomszéd; Szabó András pedig a falu írogató, helyben híres versíró prédikátora.

Úgy tűnik, hogy ő ihlethette a műveletlennek és rossz ízlésűnek beállított Mátészalkai Hőgyész Máté figuráját is. Kölcsey legalábbis ezt gyanította, konkrétan rá is kérdezve erre a figurát kitaláló Kazinczynál, amikor megküldte számára a szatmáriak kinyomtatott paszkvillusát, találgatva annak szerzőjét, aki szerinte csakis Isaák Sámuel lehetett:

„Ez a' pasquillus. Mert én megtanultam a' múlt télen, hogy Szathmárban minden ember poétának tartja magát. Kitől jött legyen a' válasz? nem mondhatom meg bizonyosan, csak egyet kérdek. Nem emlékezik-e Uram Bátyám, hogy egyszer Debreczenben, a' fejrőlóban nem volt-e látogatására Szathmár Vármegyéből vagy Izsák Samuel a' mostani Subst[itutionalis]. V[ice]Ispán, vagy másvalaki? 's ha Uram Bátyámnak az emlékezet segédjére kél, úgy meg lesz fejtve a' titok.”⁵⁰

Eszerint a Vitkovics-episztola valós eseményeken alapul, Kazinczy szinte bizonyosan Izsák Sámuellel vitatkozott össze 1810 körül a debreceni Fehér Ló fogadóban, akit aztán beleírt a gúnyiratba. Kazinczy így magyarázta az esetet, külön is kitérve Isaák Sámuelre, és a szatmári kálvinistákra:

„Én a' Vitkovichhoz írt Epistolában egy bohót *teremtettem*, ki az én kedves hitem' sorsosainak, a' Kálvin János fíjainak, esztelenségeket pengesse, *hogy csak Kálvinista tud magyarul*; 's minthogy ezt a' bohót *valahol* kelle születni hagynom, még pedig Debreczen táján, – Szatmárban születtetém. Szatmárra így jutottam:

⁴⁹ Kiss Kálmán, *A Szatmári Reformált Egyházmege története*, Kecskemét: Tóth László, 1878. 342.

⁵⁰ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1813. május 22. Kölcsey, *Levelezés*, 1:178–181, hiv. 180.

Nevet kellvén neki adnom, féltem, hogy ha Ferencznek, Jánosnak, Istvánnak mondom, valamely Ferencz, vagy János vagy István magára veszi; szokatlan nevet kerestem, 's a' *Máté* tolta magát előmbé, 's így az én bohóm *Máté* leve. A' *Máté* ismét *Máté Szalkára* emlékeztetett, 's hogy a' keresztnev *motiválva* legyen, ezt adtam neki lakóúll. – Kijöve Epistolám, 's egész Szatmár tűzbe jött. Egy egész sereg méne az Onkeledhez felpanaszlani, hogy Kazinczy az Ő Excja Vármegyéjén melly mocskot ejte.

A' Fő Ispán Kázmérba írt a' leányának, 's éreztette velem, hogy neki tettem fáj. Kimentém magam a' Fő Ispánnál, 's írtam V. Ispán Isaak Sámuel barátomnak, hogy értsék meg a' poetai tréfát; az én bohóm nem portrait, hanem képzelés teremtése; bohót minden föld terem, miért ne tehát Szatmár is? [...] Nem használa. Megfelelt reá valaki idomtalan hexameterekben [...].⁵¹

Kazinczy az episztola fikciós természetét hangsúlyozza, végig mondva a mű kitalálásának folyamatát, ami alapján Högyész csakis képzeletbeli alaknak volna tekinthető. Magyarázata mégsem meggyőző, önmaga mentegetésére kényszerül a Szatmár vármegyei főispán Vécsey rá nehezedeő nyomása alatt, aki a megsértett vármegye nemesi közösségét reprezentálja. És a barátjának nevezett alispánt, Isaák Sámuel is hiába keresi, mert az nem hajlandó elfogadni, hogy Högyész nem egy (valóság)hű portré, hanem csak egy „teremtett”, képzelt alak. Tehát ez az a történet, személyes villongás, amelybe Kölcsey is beékelődik Kazinczy és Isaák közé azzal, hogy a *Feleletben* maga is ír egy episztolát Högyész *Máté* kapcsán.

2.4.2. Hegymegi *Kiss Áron* (Ófehértó, 1788 – Botpalád, 1834) református lelkész Ófehértón kezdte iskoláit, majd Sárospatakon tanult, 1809-ben került Szatmárba (Szatmárnémeti) káplántanítónak, 1810-ben lett lelkész Verésen, 1815-től pedig Kisnaményban. Halála előtt két évvel, 1832-ben került lelkésznek Botpaládra. Több műve is ismert, az 1810-es évekből gyászversek, többek között az *Isaák Sámuelné Sóllyom Jozefa* (1819) halálára írt vers. Az 1813-as *Református Énekeskönyvben* két éneke van, egy eredeti és egy fordítás. Szinnyei József szerint „költői lelkű pap volt s vidékének kitűnő egyházi szónoka”, 1830-ban Bereg vármegye táblabírója lett.⁵² Az unoka H. Kiss Kálmán azt írja róla, hogy „poétának ismerték Szatmár vármegyében és jó barátságban volt a Kisdobronyi Isaák családdal”, és szükségesnek tartja megjegyezni azt is, hogy „a nagy Kölcsey Ferencz az Isákokkal nem rokonszenvezvén, a tőle alig 2–3 mértföldre lakó Kiss Áront nem ismerte, vagy ismerni nem is akarta”. H. Kiss szerint ennek az volt az oka, hogy „Kölcseyt alighanem bántotta az, hogy »sokan tarták magukat poétáknak Szatmár vármegyében« s talán még inkább az, hogy egyik másik kálvinista papot még ő mellette is elősmert poétának tartott a tiszamenti s általában szatmári közvélemény!”⁵³ H. Kiss elfogultsága nagyapja iránt érthető, tévedései (az

⁵¹ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. Vö. Kazinczy Ferenc. *Levelezése*, kiadta (I–XXI:) Váczy János, (XXII:) Harsányi István, (XXIII:) Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára és Fülöp-Géza, (XXIV:) Orbán László, (XXV:) Soós István, 25 kötet. Budapest–Debrecen, 1890–2013; hiv. 13: 334–335.

⁵² Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása, 1891–1914.

⁵³ Vö. *Megyei levelek*, 473.

ekkor még csak 24 éves, Szatmárban költőként nem ismert „nagy” és „megbántott” Kölcseyről) a családi hagyományban megőrződött érzelmi viszonyuláson alapulhatnak, és utólagos nézőpontból származnak. (Hasonló érdekelttség és metódus figyelhető meg a *Mondolat* írójának életrajzában is, amelyet Fábrián Gábor, Somogyi Gedeon unokaöccse készített, a nagybácsi nyelvújítási harcban játszott szerepét kívánva más perspektívába helyezni.)⁵⁴ Megítélésem szerint a *Megyefi levelek* szövegei között a versek a legszellemesebbek, Kiss Áronról éppen Kölcseytől tudható, hogy „nem volt tehetség nélkül” (erről hamarosan), így ezek szerzője akár Kiss Áron is lehetett.⁵⁵

2.4.3. *Domahidy Menyhért* (1795, Szamosangyalos – 1857, Szamosangyalos) nyelvújítási szerepéről a vármegye irodalmi történése Vende Ernő (Szinyei József alapján) azt állítja, hogy Domahidy „a Kazinczy-ellenes mozgalomnak Szatmár vármegyében egyik vezetője volt”, továbbá „Szatmár vármegye rendei Domahidy Menyhértet bízták meg, hogy a neologusok ellen gúnyiratot szerkeszsen, mely Kazinczynek is kezébe került.”⁵⁶ Nem tudni, hogy ezek a közlések milyen forrásokon alapulnak, Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben sincs nyoma testületi fellépésnek, és mind a Munkácsi-levélnek (Isaák Sámuel), mind a Hőgyész-episztolának (Mándy Imre; 1811: kézirat, 1813: megjelenés) ismerni véljük a szerzőit. Domahidy Menyhért fiatal kora ellenére 1812–1814 között ugyan már rendelkezett dokumentálható írói munkássággal,⁵⁷ és ha vezető szerep nem is, de az említett „gúnyirat szerkesztés” olyan kollektív szerzősége mutat, amelyhez lehetett köze a Nagyszekereshhez közeli Kisszekeresen élő Domahidynek.⁵⁸

2.4.4. *Mándy Imrét* Isaák Sámuel a Hőgyész-episztola szerzőjeként nevezte meg. Mándy Isaák mellett volt vicefiskális (alügyész), és ha nem kételkedünk e „derék ember” szavaiban, akkor ez lehetett az egyetlen műve, mert róla semmi mást tudunk: nincs semmiféle ismert irodalmi vagy tudományos munkássága. A család a vármegye ősi családjai közé számított: Mándy Imre apja Mándy Pál vármegyei alszolgabíró volt,

⁵⁴ Vö. Fábrián Gábor, „Adatok Somogyi Gedeon életéről”. *Figyelő*. Irodalomtörténeti közlöny, szerk. Abafi Lajos. 1. köt. (1876): 15–18.

⁵⁵ A szerző Hegyemegi Kiss Áron leszármazottjai később a reformátusok jelentékeny alakjai lettek. Fia Kiss Áron (Kisnamény, 1815. nov. 20. – Debrecen, 1908. máj. 30.), református püspök volt; az ő egyik fia, a szintén Kiss Áron (Porcsalma, 1845. júl. 13. – Budapest 1908. okt. 15.) igazgató-tanár; míg idősebb fia (Kiss Áron másik unokája), H[egyemegi]. Kiss Kálmán (1843 Porcsalma – 1913 Nagykőrös), többek között megírta a szatmári református egyházmegye történetét (1878), és az ItK-ban közreadta a *Megyefi leveleket*. Lásd: Vende Ernő, Irodalom, tudomány és művészet, in Szatmár vármegye: Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája, szerk. Borovszky Samu, Budapest: Országos Monográfiai Társaság, 1908.

⁵⁶ Lásd Vende i. m. 361.

⁵⁷ Vö. Szinyei i. m. Munkái: *Vivátkiáltás*, melyel Fábri István úrnak, mint egyik kedves tanítójának neve napja innepén több tanuló-társaival együtt tiszteletet tett (Pozsony, 1812); A. Kotzebue: *Vakon töltve*, vígjáték egy felvonásban, és *Az esteli óra*, dráma egy felvonásban. Magyarította Domahidy Menyhért (Pozsony, 1813); *Az arabiai por*, egy tréfa 2 felvonásban Holberg után, és *A harmadik Péter csár udvari kocsisa*, egy igaz anekdota Kotzebue Augustus után, magyarította Domahidy Menyhért (Pozsony, 1814).

⁵⁸ Apja Domahidy Zsigmond volt; ennek fiai két feleségétől: Menyhért (1795), Pál (1799), Dániel (1803), András (1805), Gedeon (1807). Kölcsey Ferenc arcképének a vármegyeházán történt leleplezésekor Domahidy Pál mondott ünnepi beszédet, vö. Szinyei, i. m.

testvére, Mándy Péter (1784, Mikola – 1873) pedig a magyar nyelv terén igen termékeny kutatói munkássággal rendelkezett.⁵⁹

2.4.5. Szabó András nagyszekeresi lelkész a szatmári költők felsorolásakor a Mándy-féle Hőgyész episztoła név szerint említi; a szatmári költők azonosításakor Kölcsey reflektál is rá: „Szabó András ez bizonyosan a kisszekeresi [sic!] pap, hol vispán Izsák úr lakik ott híres versíró.”⁶⁰ 1816 áprilisában Kölcsey személyesen is találkozott vele egy papi gyűlésen Nagyarban:

„A Nagy-Arban öszvegyült Papok közt két poetáskodó Atyánkfiára találtam.

Egyik azon Szabó András kit Uram Bátyám csak írásaiabol, én csak személyéből ismerek. Idős, nagyobbára ösz, ’s úgy látszik, szegény. Nagy-Szekeresi [sic!] Predikátor volt, onnan Csenger-Újfaluba rendeltetett nem messze Károltol [Nagykároly], most ismét változott de még nem tudom hova. Sok affectiót mutatott erántam, tudakozta ha vagynak-e Német verselőim ’s nevezetesen Schiller, azt mondá hogy Arpaideszen dolgozik, de panaszlá, hogy könyvei nincsenek. Mit érjen ez az ember nem tudom, gyanítom hogy az Arpaidesz azon szerencsétlen tudománybol veszi kezdetét, mert Csokonai is azt akart készíteni. Kért, hogy levelezését fogadnám-el.”⁶¹

Kölcsey kategorizálása szerint Szabó András kulturálatlan, mert rossz az ízlése, könyvei sincsennek, készülő Árpádiásza pedig olyan lehet, mint a követésre nem érdemes ízlésű Csokonaié. Mindezt annak ellenére mondja, hogy még egy sort sem olvasott tőle. Mivel Szabó Nagyszekeresen volt prédikátor, aztán pedig a közeli falvakban, nehéz elképzelni, hogy ne lett volna tudomása a *Megyefi levelekről*, vagy ne működött volna közre benne maga is. Szabó András barátságos Kölcseyvel, jóindulatot (affectio) mutat iránta, és kedvenc német költői felől érdeklődik, és szeretne Kölcseyvel levelezni: eszerint vagy képmutató volt, vagy tényleg nem tudott semmiről.

Epilógus Találkozás a szerzővel

1816 áprilisában egy papi gyűlésen Kölcsey két írogató református lelkésszel találkozott Nagyarban. Az egyik a már említett Szabó András, a másikkal most találkozik először. A találkozás előtt nem sokkal arra a kérdésére, hogy mit csinál, Kölcsey azt válaszolja Kállay Ferencnek, hogy az ellene készülő írásokat várja.⁶² Nagyon ironikus helyzet, hiszen miközben Kölcsey a *Felelet* ellenírásaira várokozik, már kettő is elkészült szinte az orra előtt. Úgy tűnik, fogalma sincs arról, mint ahogyan arról sem, hogy ezek egyik szerzője az a másik református pap, akivel éppen most ismerkedik meg:

⁵⁹ Vö. Szinyei, i. m.

⁶⁰ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. május 22. Kölcsey, *Levelezés*, 1: 180.

⁶¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. április 25. 486–489, hiv. 486–487.

⁶² Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Cseke, 1816. április 2. Kölcsey, *Levelezés*, 1:473–475, hiv. 474.

[...] Kis Áron, egy Ifjú Pap Naményban (de nem Vásáros-Naményban hol Lónya-iék laknak, hanem itt a mi V[ár]megyénkben [van Kisnamény,] tőlem nem messze), eleven, 's nem minden elme nélkül. Ennek egy csomócska verseit minap Kis Szeke-
resen Domahidi Uraknál láttam, 's azon versek méltók, hogy felőlök beszélljek Uram
Bátyám előtt. Három nemében írtattak a' poesisnek, Epigrammák, dalocskák 's Ho-
rátzi Ódák. Az Epigrammák épen olly rosszak valának mint a' Bürgeréi németben.
A' dalocskákrol sincs mit mondanom, de a' Horátzi Ódák első tekintettel mutatták,
hogy nincsenek vocatio nélkül íratva. Ezek épen úgy vagynak Horatzbol általvéve
mint a' Horatz' ódái Görögből, 's a' Menágiuséi Horátzból. Egy, melly Szabó And-
ráshoz vala intézve különös Impressziót csinált bennem. Description kezdődött 's a'
végén valóságos Horátzi makacssággal csapott-ki. Ez az ember ifjú lévén még sok vál-
hatna belőle, ha jó kezek közé akadna. Egy Kis János ellen írt expositatiója mutatja,
hogy Ő is Csokonainak vak imádóji közé tartozik. E' nehezíti az ő haladását a' jó ízlés
útján." Mert ha Bürgert méltán feddette Schiller az alacsony kifejezések miatt, bizony
Csokonait százszorta méltóbban lehet. Az is megjegyzésre méltó ezen Kis Áronrol,
hogy írásaiban *kecs* 's más újítások találkoznak. Nem igaz-e a' mit régolta hiszünk,
hogy a' mi ügyünk elébb utóbb minden tudós és tudatlan Adelungjainknak (hogy
Gotschedeinket ne említsem) ellenekre is triumphálni fog? Minden tanulni 's haladni
szerető ifjú a' mi útunkon fog a' pálya felé törni.⁶³

Kölcsey kulturális oppozíciója alapján Kiss kulturálatlannak tekinthető, mert rossz
az ízlése, de rejlik benne lehetőség, hogy kultúrember lehessen. Okos fiatalember, sze-
mélyes találkozásuk előtt olvasta verseit Domahidyéknál Kisszekeresen, a Horatius-i
ódáiban van tehetség (vocatio), Csokonai követőjeként most még rossz úton jár, de
jó kezekben sokat fejlődhetne az ízlése. Kölcsey meglepő lelkesedést mutat – szinte
először, mióta Szatmárba érkezett –, mert a nyelvi újításokat használó fiatalemberben
a neológia sikerét és reményteljes utánpótlását véli felfedezni. Ironikus, hogy egyik
ellenségét méltatja Kazinczynak.

Egy évvel később Kölcsey meglepő fordulatot hajt végre: 1817 nyarán szakít meste-
rével, Kazinczy Ferencsel, örökre felhagyva a magyar neológia harcos képviselőével és
a nemrég még a legfontosabb feladatnak tartott filologizálással is. Mindez több szem-
pontból magyarázható, amelyek közül immár nem hiányozhat a Szatmárban vele tör-
téntek tapasztalata sem. Kölcsey szerint a magyar „Litteratura szenved, 's terheltetik”,
mert a nyelvünk megújítása körüli meddő viták súlyosan megosztották az országot,
olyan „elharapódzó gonosz” helyzetet eredményezve, amelyben a haladni akarók még
merészebbek, a haladni nem akarók pedig még makacsabbak lettek, miközben „a' jó,
jámbor olvasó, vagy néző sohasem tudja mit tegyen, 's mihez tartsa magát”.⁶⁴ Kölcsey
úgy véli, hogy a nyelvet nem kell félteni, mert az a maga útját járva változik. A teen-
dóket illető javaslata ezért radikálisan egyszerű: a nyelvbe való beavatkozás és egymás
ingerlésének azonnali befejezése a neológia táborának egyoldalú felszámolásával, hogy
a pártokra szakadt magyarok végre megnyugodjanak.

⁶³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. április 25. 486–489, hiv. 487–488.

⁶⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1817. június 11. Kölcsey, *Levelezés*, 1:566–569, hiv. 568.

BAKAJSZA ANDRÁS

Petőfi Szatmárban – Szatmár Petőfi-versekben

„Dörmögj, testvér egy sor Petőfit,
köréd varázkör teremődik.”
(Illyés Gyula: *Haza, a magasban*)

A haza, az ezerszáz évesnél idősebb haza magasztos jelzőkre érdemes immáron nyolc évszázados költészetünkben. „Áldott Magyarország” (Bornemisza Péter *Siralmas énnéköm...*-ében); „Ó én édes hazám, te jó Magyarország” (Balassi Bálint *Búcsúja hazájától* nyitósorában); „Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem!” (Rimay János *Kiben keserg a magyar nemzetnek romlásán, fogyásán* című versében), és folytathatnánk tovább. „...édes Hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyek hűséges fiad!” (József Attila *Hazám* hetedik szonettjével), Illyés Gyula ezredéves értékeinket fölmutató, cselekvésre készítő, fölemelő soraival: a „*Haza a magasban*” a nemzeti eszmények körét, patrióta hagyományainkat állítja elénk – és tudjuk, kikre gondoljunk – helytálló nemzedékeink egymásutánjában. „...mormolj magadra varázsinget, / kiáltsd az éjbe Berzsenyinket”, vagy egy-egy sornyi Petőfit, segítséget nyújthat balsorsunkban, nemzeti tragédiáink idején. Így lehetünk emelkedő nemzet Németh László igénye szerint, egészen a szellemi-lelki magasságig.

Lépjük át újra, vagy legalább gondolatban Petőfi kiskőrösi szülőházának küszöbét, mondjuk magunkban a szemöldökfába rovott két verssorát: „Oh, szent a szalmakunyhók küszöbe! Az ég / A megváltókat ide küldi be”. A költő így él mindannyiunkban, szentül hitte, ami odarovatott: küldetéstudat és önfeláldozás révén megvalósítható a magyarság szabadsága és a „Világszabadság!”. A Názáreti Jézus éppen Názáretben hirdette meg megváltói programját: „Az Úr... kent föl engem, / hogy örömhírt vigyek a szegényeknek... Szabadulást hirdessek a raboknak... Hogy szabadulást vigyek az elnyomottaknak...” (*Lukács* 4, 18–19.) A szalmafedél a betlehemi szalmás jászol egyszerűségét és szegénységét társítja.

Hány martalóc, szípolozó hatalom ült nyakunkra, hány évszázados jogfosztó úri önzés számlájára írható megkésettségünk és elmaradottságunk! „Petőfi nem alkuszik” – nyomatékosítja Ady, s azt is: „Ezerszer Messiások / A magyar Messiások.” Ezért von párhuzamot Petőfi a küldetéses apostoli igehirdetőkkel: „Mi célja a világnak? / Boldogság / S erre eszköz? a szabadság! / Szabadságért kell küzdenem...” (Lásd *Az apostolt!*). A Tanító és hívott apostolai bejárták hazájukat, sok-sok várost és falut – az apostolok lován, per pedes apostolorum.

És Petőfi? Volt-e nálánál útonlévőbb, országjáróbb gyalogló és gyorskocsizó vándorlegény poéta? Sem Csokonai, sem Móricz. Neki-nekilődött a történelmi Magyarország, mintha minden helyet, minden magyart meg akarna ismerni. Bizonyára motiválta kedves költőjének, Gvadányi Józsefnek elbeszélő költeménye, az *Egy falusi nótárius budai utazása*, amely így kezdődik: „Tekéntetes, nemes Szatmár vármegyében...”

Mi vonzotta Petőfit napkeletre? Könnyen kiolvasható ott keletkezett és pontosan keltezett költeményeiből, mind a százvalamennyiből. Először 1846 szeptemberétől november elejéig tartózkodott a történelmi Szatmárban, s harmincöt verse született ott nyolc helységben. Kiolvasható továbbá baráti leveleiből. Egyikőjük, a Kerényi Frigyeshez címzett XIV-ből azonnal a dolgok közepébe vág: „Itt vagyok végre az ígéret földjén, Szatmárban”. Folyó-szülte tájak terjednek errefelé, kezdve a kanyargó Tiszával, aztán a szőke, kecseges Szamos, a szép nevű Kraszna és a barangoló vízű Öreg-Túr, melyek a mélyalföldre érve megkezesednek. Kölcsey boldog mondása itt Csekén hangzott el: „Boldog, kinek szép hont adának a sors örök törvényei”. A szatmári Cseke adta „a szent sír”-t Kölcseynek negyedszázadnyi ittléte után, melyet Petőfi meg-meglátogatott. „Csendes e táj, ... távol az andalgó Tisza mormogja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja” – olvashatjuk ama XIV. levélben. Mennyi fájdalom szorítja szívünket nemzeti imánk éneklésekor, s köztük a legfájóbb „S ah szabadság nem virul...”. Egyaránt fáj az Kölcseynek, Petőfinek. Mi vonzotta még Petőfit? Itteni barátainak szíves invitálása, előzékeny, csupaszív vendéglátása. Szatmárnémetiben a zsarolyáni születésű költő-földbirtokos Pap Endre, a Csekéhez kötődő Obernyik Károly Nagybányán. Na és a ráadás: egyszem grófi druszájának, a rokonlélek Teleki Sándornak megértő, pártfogó szeretete. Három egymást követő évben vendégeskedett a koltói Teleki-kastélyban, '47-ben Júliájával.

Boldog Szatmár, s ha nem, akkor büszke, hogy százvalahány Petőfi-vers szülőmegyéje. Másrészt boldogtalan, legalábbis végzetesen sérült, mert bosszúkarddal szakították szét Trianonban egyharmad-kétharmadra. A kis-anyaországi egyharmad bizony szegényesebb Petőfi-zarándokhelyekben. Ez a pár Petőfi-emlékhely él-e Magyarországon, Szatmárcsekén, Tunyogmatolcson? Elevenen él-e bennünk, kelet-magyarországiakban és szerte hazánkban? Megteszünk-e mindent, hogy az ideérkező érdeklődő vagy szépirodalmi igénnyel fölverteztet zarándok közelebb kerüljön a költőhöz s emlékhelyeihez? Nem csupán Szatmárban, hanem Kiskőröstől Segesvárig. Fontoljuk meg Németh László tételmondatát: „Egy költő életműve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie”. Századok után is és minden nemzedékben.

Tiszamente, Szamosmente, Öreg-Túr, fogadott földje egy öreg szabolcsinak, aki ottjártakor otthon érzi magát. Íme, a legszebb, legismertebb Tisza-versünk ihletforrása. *A Tiszából* minden magyar tud idézni, ki többet, ki kevesebbet, ki az egészet. Miért szép? Mert a legvarázsosabb napszakban ábrázolja, mert gátat törő természetét is megmutatja. Hiszen szép mindenkoron, reggeledőben is. (Vegyük csak elő a tiszaberceli Bessenyei György *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* című költeményét!) Petőfi benne áll a szinte filmszalag-képsorozatban: szemlélődik – tűnődik – elmélkedik. Nyárutó haván lehetünk, a totálkép a parttalan folyót láttatja, s máris képet vált, „Ahol álltam”-

ra, a sarjúrendekre. Aztán fölemeli szemét a horizontra, föl a máramarosi bércekre, közben hanghatásokkal él. Szatmár az ünnepélyes csöndjével is megérinti. A költő akkoron áhítatos merengő lehetett, aki szívével is nézi az akkori tiszai tájat, szinte sarut oldana „A természet örök szépsége”-nek alkotója előtt. Egyszerű a titok: „Ottan némán, mozdulatlan álltam...”.

De tudunk-e még úgy nézni, tudunk-e úgy örülni a létezésnek? Vagy csak odapil-lantunk, sietve fényképezünk – s elillanunk? És készséggel érkezni vendéglátónkhoz – szépséggel telve – miként Ő, a nagyari Luby „Drága, kedves Zsigmond barátom” tanyájára? Magam is álltam a sietős kis Túr s a méltóságteljes Tisza találkozási helyén, szemben a jándi kikötővel. Kis hajónk – fedélzetén tiszai versekkel és irodalombará-tokkal – takarosán befarolt a kisebb folyócskába, s máris visszajött „anyja kebelére”. Ám ez már nem az a maga vájta, regényes medrében siető folyócska, hanem a kar-csúsított. Petőfi faluvégi öreg tölgye alatt sem hűsölhetünk. Idestova huszonéve, hogy haldoklott még, aládúcoltan, szűseregőtől emésztetten. Ki megállt, láthatta a sápadt időt s megfeketedett odúját... Mégis csak elmorzsoljuk kisebbik hazánk költőjének, Bory Zsoltnak verssorát: „Idehúz egy vén tölgyfája Nagyarnak...”. Most már a belőle sarjadt terebélyesedő fia vonzza tekintetünket. Petőfi fája. Emléktábla erősíti meg itt-létét, s a néhány méterre szerénykedő Túr a kétoldali kísérő fák boltívei alatt.

Diófás tiszai töltés mentén megyünk tovább Szatmárcsekére. Visszük magunkkal a költő boldog óráinak emlékeit, szatmári csöndjét és teljes égboltját. „Nemde poétai hely?” – kérdezzük Kölcseyvel: „...vadon árnyak alatt barnán viszi hajkait a Túr”. Ő viszont itt maradt. Itt lelte halálát. Klasszicizáló márvány síremlékén egyetlen szó: Kölcsey. Körülötte s mindenütt fekete, emberarcú, csónakformájú fejfák az egyetlen demokratikus temetőben. A lakó- és halóföldnek Szabolcs-Szatmárt választó Ratkó József versszilánkja, a *Szatmárcseke* egybeköti az eget és a földet, mégis megkeseredik második mondatában: „Kopjafák gótikája / Építkezünk”. És idekívánczik Szöllősi Zoltán *Szatmárcsekéje*: „Görnyedő gótikában, / Kölcsey Himnuszában / itt állok...”

Törvényszerű, hogy Kölcsey falujában lelt otthon a Magyar Kultúra Napja évről évre a nemzeti imánkká lett *Himnusz* havában, januárban. Huszonharmadik éve, nagy télidőben a temető utca elején, a református templom tövénél a feleségemmel várakoztunk a Kölcsey-emlékmű koszorúzásának végére. Szerencsénkre vagy a gond-viselés jóvoltából, akire vártunk, egyedül érkezett vissza a főútra 2000. január 16-án: Csoóri Sándor. Frissen kapott könyvemet szívesen dedikálta „Szatmárcsekén, Kölcsey falujában”. Eszembe villan *A balsors ellenfelei* című esszéjének kultúra-meghatározása: „...mi más...mint a végzet, a balsors ellenfele.”

Petőfi 1846. október első hetét (megtoldva pár nappal) töltötte Csekén, gondolatai azonban messze röpültek, az erdői vár kisasszonykájához. Borús, ködös őszi idő jár-ta, felszította hát kandallója tűzét s szabadjára eresztette szárnyaló képzeletét: „Barna lányka, ha itt volnál, / [...] Édes mosolygásod / Selyemkendőjével?”. Hogy megéde-sül benne a címe is: *Borús, ködös őszi idő*. A második – *Az én képzeletem nem...* című-ben – már-már kozmikus metaforákkal jellemzi száguldó képzeletét: mennydörgés, villámlás, üstökös az, tölgyszaggató, sziklaingató, – aztán megszeli, és ellentéttel él: „... egy kis virág mellett...”. Eped, suttag. Ki hitte volna, mire képes a szerelem?

Ez a romantikus alkotása egyben a legsikeresebb. A leginkább ismert viszont Egressy Béni megzenésítésében az *Ereszkedik le a felhő*... Jó mondani, még jobb énekelni, különösen szülőfalujában: „...Hull a fára őszi eső, / Hull a fának a levele, / Mégis szól a fülemile...”. Hallani véljük az esősuhanást- és koppanást: folyékony / hangok érzékeltetik a levélhullást, a fülemüleéneket. Fülemüle októberben? Ha átadjuk magunkat a dalolásra érdemes szövegnek, elhisszük a költőnek: ha az ő szerelmét csalogány zengi, huszonöt dallamot tud kotta nélkül.

Udvarló-hódító a negyedik csekei vers: *Ha szavaid megfontolom*... Lapozzunk rá, valljuk a mienknek, anyaországiak. Milyen szép volna, a szatmárcsekei múzeum emlékszobájában – szép kivitelű táblán vagy tárlóban akár – míves betűkkel mind a négyet csokorba fűzni. Elmélyítené és helyhez kötné csekei költeményeit.

Kerekedjünk föl a *Himnusz* befejezéséhez (január 22.) közelebb eső vasárnapon, s foglaljunk helyet a templomi ünnepélyen, a Kölcsey-díj átadásán, majd vegyünk részt a megnyugtató, lélekiemelő sírkerti emlékezésen. A Magyar Kultúra Napja kis-Szatmárban, a végeken.

A költő nyomán járva egyszer legalább Tunyogmatolcsot is ejtsük útba. Ott történt, de nem ám dologidőben ama nevezetes eset, hogy a hangosan, ablakrengetően kurjantgató legények az ördögre bízzák az uraságot, az üzenetközvetítőjét pedig a pokolba küldik. Csak azért is hangulatban hangerőt fokoznak, de azonnal abbahagyják duhajkodásukat, mikor sorstársuk, édesanyja betegségére hivatkozva kéri csendesülésüket. A most már Holt-Szamos-parti, egykor bezzeg hangos kurtakocsmá úgy járt, mint a *Kutyakaparó* cégérű csárda, eltűnt végleg. Petőfi-vers őrzi őket romolhatatlanul. Ma is hangosabban mondjuk: „Falú végén kurta kocsmá...”. (Az eredeti élmény Szatmár-németiben öltött formát 1847 augusztusában.)

Anno Domini 1846–47 bátran mondható Petőfi-évnek nagy-Szatmárban. 35, illetve 56 költemény szülőmegyéje az 1920-ban Romániához csatolt Szatmár. Szeptember 7-e 1847-ben sorsfordító napnak bizonyul a költő további életében. Nagy-károly (megyeszékhely) Ybl Miklós nevével fémjelzett fogadójában megismerkedik gróf Teleki Sándorral, s egyből megdruszásodnak. Másnap a megyebálon bemutatkozik egymásnak Petőfi Sándor és Szendrey Júlia. Megkezdődik a regényük, egy éven át kétség és remény közt, a hátra levő közel két évben boldog hitvesi szerelemben. Tizenkilencedikén először látja a költő Erdődöt, a Károlyi Sándor emelte várkastélyt és otthoni környezetében Júliát. „...nevezetessége nincs... kivéven kedvesemet és a várat, mellyben ő lakik”. Persze nem az apostolok lován indult, hanem jóval kényelmesebb, imponálóbb és gyorsabb módon. Nemhiába országos nevű Júlia kisasszonyka széptevője. *Az volt a nagy, nagy munka*... „Kicsiny kis feleség, / Míg megszereztelek, / Míg / Veled eljöhettek... Rongyos poéta-vő...” – írja. Immár büszkén sorjáznak az őszinte, égő vallomások: *Szeretsz tehát, Búsulnak a virágok, Bírom végre Juliskámat*. Szendrey Ignác ide, Szendrey né oda, rá egy évre, hogy először látták egymást, egybekelnek az erdői várkastély bástyatornyának kápolnájában. (A második világhétségben elpusztult építményből alig maradt valami. A bástyatorony falán emléktábla jelzi korareggeli esküvésüket. Előbb román, majd magyar nyelven). „Hát amice, megházasodtam...” Így kezdi Kerényihez címzett levelét. „Esküvőnk középkori regényességgel

ment végbe... folyvást mosolyogtunk egymásra... rögtön kocsiba ültük, s vágattunk ide Koltóra... A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet... Nagybányán túl Misztótfaluban eltört egy kerekünk. Feleségem csak mosolyogta a bajt, de én kedvem és rangom szerint kikáromkodtam magam.” Így hát nagybányai fogadóban nászészakáztak. Asszonypatakától / Nagybányától délre egy órányi kocsikázásra kis falucskában a kölcsönként Teleki-kastélyban édeskettesben tölthetik mézédés heteiket az egymásnak teremtett Szerelmesek. Rajtuk kívül senki, csupán a szakácsné s a lovászfű. A kilencszáznyolcvanas évek derekán eljutottunk Koltóra. Meghatódva s némi irigységgel olvastam a főbejárati kapu szemöldökkövéen: ITT TÖLTÖTTE PETŐFI SÁNDOR LEGBOLDOGABB NAPJAIT, s alatta 1847. szept. 9. – okt. 29. Most, hogy ezeket írom, hozzáfűzném – abban a tudatban, hogy a boldogság elmúlik egyszer – a hiányérzetemet. Miért nem folytatták: és hitvese, Szendrey Júlia. Nélküle nem lett volna felsőfokú boldogság. Ha jelégét keresnék kettejük boldog ottlétére, találhatnék-e kifejezőbbet a *Szeptember végén* lezárásánál: „Még akkor is, ott is, örökre szeret”. A halálon túl, az addig nem ismert tartomány égi virágzásában örökkévaló a szerelmük.

Boldog az, aki eljut, elzarándokol a szent helyre, a magyar és a világirodalom páratlanul szép, szép és igaz versekben gazdag helyére. Bárhogy s mint kutakodtam, nem tudtam föllelni méltó párját, egyikőjük sem közelítette meg „a láposvölgyi regényes magányba” húzódó, ifjú szívében kikeletet és érlelő nyarat melengető költő és hozzá illő, huszadik évéhez közeledő hitvesének igéző szépségű színterét. Azt a hét mézeshetet, a 24 koltói költeményt, a hamar halandó emberi lény fölismerését: mindez és minden mulandó, enyésző; lehet, hogy nemsokára emlékké válnak maguk is. A remekmű azonban örök, a szerelem mennyei misztérium, s akik maguk választották társukat, nemzedékek emlékezetében élnek tovább, mint az egymásért halált vállaló veronai szerelmespár.

A huszonnégyből kettőt emelek ki. Az egyikőjük régtől fogva hozzám szegődött, s mindmáig nem tudok betelni vele. Nem lehet elégszer olvasni, mondani, századszorra is friss, üde, mély, megrázó és megtisztító. Mondjuk hát mindannyian, akik kitalálták választásomat: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, / Még zöldel a nyárfa az ablak előtt, / De... Elhull a virág, eliramlik az élet”. Mély zengésű, gordonkahangú költemény, mint Krúdy lírai hangszerelésű, őszi szépségű, impresszionista tüneményű elbeszélései. Találkozni a verssel boldogító-szomorító érzés egyszerre. Boldog mégis, aki betéve tudja a bármikor, bárhol előveheti és újra mondja. Még, még, de, már, még, s még, már, már – sorjáznak az időhatározó szók, közbül egy „De” ellentétes kötőszó. A látkép igézetes, közben elborul; aztán ismét igézetes, ám ismét elkomorul, ahogyan egyetlen életünk. Kikeletre nyár következik, de belátástalan a fosztó ősz s a fehér tél. Erre finom hanghatású, „érckongású ítélet” (Illyésé a súlyos jelzős szerkezet) következik: a virág elhull, az élet gyorsan múlik. Két kijelentő tőmondatú kezdésre ez a válasz: elmúlásra teremttségünk fellebbezhetetlen törvénye. Közelít a tél. Berzsenyinél elégikusan bukkan föl: „Lassanként koszorúm bimbaja elvirít...”. Íme az ember tragédiája: „Az élet mellett ott van a halál, / A boldogságnál a lehangolás...”. Szépen kimondani a rettenetes véget, kevés alkotónak sikerül. A három szóeleji ma-

gánhangzós alliteráció, a *h* suhanása, a hatszoros *l* folyton folyása, a hangulatfestő iramlik mind-mind szöges ellentétben áll tartós boldogságigényünkkel. Amióta költészet létezik, az agyagtáblák üzenete óta, majd Horatius lantján sír föl a változhatatlan végzet: csodásan gazdag, egyszeriségében ismételhetlen, fájdalmasan rövid az élet. *A tó* című Lamartine-vers hullámokon ringó, önfeladt szerelmesei a sebes sodrú időhöz fohászknak: „...órák, gyönyörű percek, / ne, óh ne fussatok!” Földi létünk legszébb, legbecesebb kincséért könyörögnek: „Szeress hát... szeress, míg itt vagyunk!” Ezért kéri a hamar őszülő költő Júliáját: „Ülj, hitvesem, ülj az ölembe ide!”

Az akkori ősfás ősparkban az egyetlen kettős szobor (Pogány Gábor Benő alkotása) őrzi kettejük egy párba fonódását: „Ülj, hitvesem, ülj az ölembe ide! / Ki most fejedet kebelemre tevéd le, / Holnap nem omolsz-e sírom fölibe?” Hívás ez, nem kérés, megismételt hívás. Itt már sötétbe, keserűbe fordul csaknem minden versbeli szó; a téli világból síri világ lesz. Immáron föltáru a költemény szerkezete, míg az első strófa szóképei a legzeneibb, legsúlyosabb verssorban csúcsosodnak, a másik hosszabb szerkezeti rész mindahány sora ebből a kulcssorból eredeztethető. A második strófában súlyosbodnak a Júliához szóló kérdések, végül pusztá föltételezésbe torkollnak: „Ha eldobod egykor...”. Huszonegy hónapjuk van hátra. Addig övük két virág: „A mulandó ifjúság s a / Múlhatatlan szerelem”. (Így értékelte két ellentétes jelzővel egymáshoz szegődésüket *Az év végén* 1849. évi számvetésében). Tíz nap lett volna még a gyászéből, és Szendrey Júlia férjhez ment. Ezért bántották, kerülték, megbélyegezték, köztük Petőfi leghívebb barátja, Arany, azzal vádolván, hogy „Feledte a feledhetetlent”. Holott a *Szeptember végén* feloldozás, a teljes megbocsátás. Soha nem tudjuk meg, mit mondott a feleségek felesége a fölolvastott *Szeptember végénre*. Júlia – naplójának megvallotta – többé nem volt boldog. Rák végzett vele negyven évesen, sok, vezeklésnek is sok szenvedés után.

Koltón, a tüneményes szerelmi fészek fölkeresői a kastélyközei kőasztalnál, melyre somfa borult (azóta kiszáradt), mindig igazat adnak a valóságnak (?), a legendának (?), hogy azon írta (vagy tisztázta?) Petőfi legemlékezetesebb szerelmi vallomását. Az emeleti ablaknál széttekintő s magába mélyedő költő versírása mellett több érv szól.

A *Beszél a fákkal a bús őszi szél...* másmiért tetszik. Ebben együtt van a szabadság, szerelem, s ez jelzi, hogy az önfeláldozó forradalmár és szabadságharcos költő katonaköltő lesz a cselekvés idején, s föláldozza szerelmét, kis családját. A címben s az első versmondásban megszemélyesítés és hangszimbolika, sziszegő hangok hozzák sokunk kedves évszakát. Bent idilli kép, pompás interieur – kis felesége férje keblére hajtva fejét, mélyen alszik. No, most jön a költői teremtés csodája: a kis őszi szelecske tomboló orkánná erősödik, földrészeken nyargal, kozmikus méreteket ölt, a szabadság és a zsarnokság vérpanorámájává válik, vérfolyó folyik vértóba. A szívdobogás mennydörgéssé vált, a gondolatok villámcsikázása félelmes és fölemelő. Ám „tűzvész-Sándor” (Juhász Ferencé a telitalálat-metafora) mindig visszatér a szobabelső boldogító valóságába.

Illyésnek, a legjobb Petőfi-könyv szerzőjének gondolatát idézve: „egy mennydörgő, földrengető motívumot a finomhalk pianóban játszik el”. *A Tiszája* is szép, szelíd, mígnem megszilajodik és fékezhetetlenné duzzad. Petőfi a barátságban is Petőfi: addig

tréfálkozik Arannyal, költői levelében, míg kitör lánglelkéből a forgósél, s a „szászorszent égi szabadság” himnikus magasába lendíti mondanivalóját.

Ősz volt, a legmagyarabb évszak, „szép, mint mindig énnékem”: akkoron változtak vérvörösrre a kastélyt körbefutó vadszőlő levelei. A természet költészete mindenütt, a hegyoldalakon gesztenyeerdők barnállnak, bent: rózsafa nási ágy, korabeli szekrényben a menyasszonyi ruha, a költő kardja. Messze röpülhetett a tekintetük: tizennyolc templom tornya tűnt szemükbe, többüknek a harangszava idáig ért.

Mihez tudnám hasonlítani? Talán Ógügie szigetéhez, ahol a „szépfonatú”, szép hangú Kalüpszó nimfa mélyülő barlangjában szerelmével bűvölte a tengerek vándora Odüsszeusz. Megtalálhatjuk az önfeláldozás példáját élénk állító Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni hitvesi és baráti kapcsolatában. A többször megverselt *Istenhegyi kert* évszakonként és halni készülön látta szerelmüket kibomlani, mikor már „Öreg virág vetközi sorra szírmaít”. Idilli keret: „Mellettem alszik a tölgy alatt Fanni... Mikor átkarolt, kérte,... őrizzem pihenését...”. Hamar elröpültek a háborúsodó és háborús évek. Messzi kényszermunkára hurcolták a mártírsorsot vállaló költőt, és nem maradt más fénylő emléke, csak Fanni: „Szemed kékjét csodáltam fönn az égen, / s elborult...”. Mi tartotta életben? Szülőházájának emlékképei, a régi hűs veranda, „a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár... és Fanni várna szókén a rőt sövény előtt”.

Az utolsó négy sor Fanninhoz zsoltárszépségű és -súlyú: „Te állandó vagy bennem... tudatom mélyén fénylesz örökre...”. Gondolatpárhuzam társítja Petőfit: „...örökre szeret”. Radnóti – elutasítva minden menekülést – önként áldozta föl magát, hogy megváltódássá érjen a szenvedés.

A mi Petőfink és Júliája egyszer még '48 szeptember-októberében visszatérnek együtt Erdődre. A szerelem és a szabadság(harc), a két fő téma most is költeményekbe kívánczozik, érett, klasszikus versekbe. Öröm és bánat együtt jár és valami balsejtelem: pusztuló kert, pusztuló vár. „Ma itt vagyok s holnap távozom, / S tán vissza többé nem is jöhetek”. Csak említem az *Itt van az ősz, itt van újra* erdői remekét.

A sejtelem a valóság kemény kövein balsejtelemmé sötétült: a haza élet-halál harcában nem lehetett időt szakítani Szatmárra. 1849-ben ritkán vehette elő lantját a haza költője: a hét hónap alatt mindössze húsz költeményt írt. Egyetlen egy, a *Pacsirtaszót hallok megint* vall ismét a szerelem üdvösségéről. De: „Szabadságért föláldozom / Szerelmem”. Szó és tett elválaszthatatlanul egybeforr. Ilyen tiszta önáldozatot alig-alig találunk a világirodalomban.

Utószó – a „halálos, hős orom”: Segesvár, 1849. július 31-e

Petőfi Sándor csatatéren, onnan menekülőben tűnt el, veszett el. Nem szólni róla, nem tartozik bár a témára, nem tudok. Százhetvennégy esztendeje foglalkoztatja, nyugtalanítja mindegyik nemzedékünket. Tömören fogalmazza meg kezdetét Csoóri Sándor: „Halála is ezért változott át rögtön eleven léletté”. Voltak sokan, akik nem tudták hinni, elfogadni, hogy elhullt „legjobbaink” közt. Híreknek hittek, álhíreknek, majd csak félszázadig: itt és itt tűnt fel, Szibériába hurcoltként, de senki nem látta, meddig menekülhetett s hogyan halt meg. Költői intuíció talán segít elgondolni. Aranyé: „Korán

elhunyt barátom, / Van-é jel síri fádon, / Mutatni, hol pihensz?... Hol, merre nyugszik ő, / Nem mondja semmi kő... De nyugszik immár csendes rög alatt, / Nem bántja többé az Egy gondolat... De jól van így. Ő nem közénk való / S ez, ami fáj, ez a vi-gasztaló”. Minden legendánál fénylőbb életet élt. Lelki szemeink előtt a vers, a külön sorokba írt végkivánság: „Ott essem el én, / A harc mezején... S ott hagyjanak engem összetiporva, / Ott szedjék össze elszórt csontomat... A hősokeket egy közös sírnak adják...” A közös sír valószínű, „a kivívott diadal” elmaradt, s nem volt temetés.

Arany a *Harminc év múlva* strófaiban utoljára szól üstökös sorsú barátjáról: „Vad kozák a láncsát hű szívedbe tolá? / Vagy fejszével ütött agyon buta oláh?”

Nézzünk vissza! Mezőberényből indult Bem erdélyi táborába. Utolsó verse, a *Szörnyű idő* minden szava keserűség, kilátástalanság, reménytelenség. Tettvagy hajtja, kardot kiált s elkészön kis családjától Mezőberényben. Minden bizodalma Bem tábornokában, aki fiának szólította, Petőfi pedig atyjának. Utolsó levelét „Maros Vásárhely, júl. 29. 1849.” keltezésű s Tordára címezi. Nem a halálra készült, hanem, mint a fecskék, fészekrakásra Csíkszeredán, Kézdivásárhelyen, szíve szerint Sepsiszentgyörgyön. „Szopik-e még a fiam?” – kérdi utolsó levelében. „...tanítsd beszélni, hogy megleljen. Csókolom a lelkedet és szívedet miljomszor, számtalanszor! Imádó férjed Sándor.”

Hatvany Lajos *Így élt Petőfi* című 1900 oldalas monográfiájának XXXV. fejezete nem hagy kétséget és mérleget: PETŐFI HALÁLBA MEGY. Civilben, fegyvertelenül, gyalogusként érkezik a kis sereghez. Nem volt ideje sem fölszerelkedni. „...lépésid mind halálig / Követni is fogom. / Oh, Bem, vitéz vezérem...” Du. öt óra tájt a Sárvíz hídján újra szemügyre veszi az ütközet állását. Az orosz túlerő legalább ötszörös. Amikor a kötözőorvos a bekerítő, lovas-pikás, menekülőkre vadászó kozákokra mutat, annyit mond: „Potomság”. Ez az utolsó szava. A stílus maga az ember. Július 31-e, délután öt óra tájt. Úgy hangzik ez az öt órakor, mint Lorca *Siratóénekében* a sokszor ismételt „délután öt órakor”. Saját szemével látja Petőfi, hogy a merész kis öreg futva menekül a roppant túlerő irgalmat nem ismerő dzsidadöfő üldözői elől. Hangtalanul megfordul és Fehéregyháza felé fut, fáradtan, reményvesztetten. Utolsó életöszöne: a tengeritáblát elérni. *Petőfi Sándor* könyvét a *Segesváron* című verssel zárja Illyés. „Millió kukorica-dárda... És fent a néma nap, akár, / Akkor, midőn öt halni látta. / És néma, csukott szájként lent / Bezárt föld, a betelt verem...” Kányádi Sándor ottjártát *Zarándokút* címen rögzítette: „...előttem Szent Petőfi Sándor gyalogol / a körtefától a kukoricásig...”

A Koltó-közel Nagysomkúton született Szilágyi Domokos két verset szentel költőeldje halálának: *Szemből, halál és Héjjasfalva felé*. „Mert tett a szó, ó, tett, igen, / csak orra bukik [...] / S akkor a fiú hirtelen megáll / (a civil őrnagy) –: Hát szemből, Halál!” – „Nem ágyban, párnák között. / De így se!... hol a kivívott diadal?... Szemből, szívem, egzem, valóm”. Mint minden emberi kapcsolatában: szemből, nyíltan, megalkuvástalanul.

Arany a harmadik walesi bárd szemére lobbantja a véres hódítónak: „Elhullt, csatában a derék – ... Emléke sír a lanton még – ...”. A barát a barátot holtáig siratta: „Korod büszkesége! Lángszellem, ki jövével s eltűnél. / De hova...”. Végül mérlege von: „Fíról fira szállsz, mint egy közös eszme”.

Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetében* úgy véli: „Az utókor örökre így látja ... harcba éneklő az utolsó bátrakat, és mint a süllyedő hajó kapitánya, eltűnik a hajó roncsával”.

Németh László a *Petőfi Mezőberényben* egyfelvonásában a „hajlíthatatlan géniusz” mutatta föl, aki művét dobja oda a fiatalosan értelmezett becsületért. „Egy 1849. október 6-a után írt Vörösmarty verssor segíthet felfogni önáldozatát: „Mi a világ nekem, ha nincs hazám?” Ferenczy Béni szobra a leghívebb Petőfit örökítette meg. Nagy László ihletett szavait egyenként ízleljük: „Keskeny csípeje felett széles derékszűz fogja össze, csitítja a zubbony ideges rángásait. Jobb keze ökölben, talpa alatt babéroszörű, iszonyú belső láz nyitja meg ajkát, melle zihál, szeme mennydörög. Ő a mi ifjúságunk... a szabadság arkangyala... S föltámadt”.

A kiválasztott kevesek egyike ő. Csoóri Sándor két szóba sűrítette az ilyen kevesek szolgálatát: „végsőkig magyar”. A saját életét élte, a saját halálát halta. Mászt elgondolni sem tudok.

(Lám, a XX. századi 56-os forradalom és szabadságharc is kiválasztotta eszméjének őrzésére megalkuvástalan költőjét, Nagy Gáspárt. Önmeghatározása szerint: „...a legnagyobb költőapostol, Petőfi Sándor rendjéből való legkisebb Nagy”.)

A kétszáz éve született költő teljes életet élt, – bár krisztusian fiatalon halt meg – befejezte művét. Élünk vele az ő kívánsága szerint: „Zengjék vissza az idők / Bércei, a századok”.

Pogány Gábor Benő: Petőfi Sándor és Szendrey Júlia (Koltó)

MERCS ISTVÁN

Egy reneszánsz detektív

Szentmártoni Szabó Géza köszöntése
a Móricz-émlékérem átadásának alkalmából*

Tisztelt Szentmártoni Szabó Géza tanár úr!
Kedves barátunk, Géza!
Kedves Tagtársak! Tisztelt Vendégeink!

Bóta László nyomán irodalomtudományi köz-
hely, hogy a régi magyar irodalom kutatása és a
nyomozói munka lényegében azonos logikára
vezethető vissza. Ennek a detektívszemléletnek
a szenvedélyes megszállottja a Móricz-émléké-
rem 2022-es kitüntetettje, Szentmártoni Sza-
bó Géza.

Detektív. Kezében az apró dolgok megfigyelé-
sére használatos nagyítóval, miközben elméjében nagyívú okfejtések körvonalozódnak.

Szentmártoni Szabó Géza mániákusan szeret kutatni, nyomokat keresni, konstruálni és konstellálni, és legfőképp bizonyítani. Analízisre és szintézis teremtésére egyaránt képes személyiség. Mindezt kivételes tudósi megalapozottsággal, tiszteletet ébresztő erudícióval felvértezve teszi. Az analízis során gondosan kitér minden részletre, nem hallgatja el azokat az információkat, felvetéseket, gondolatokat sem, amelyek akár gyengíthetnék érvelését. Erős szintetizáló hajlamát mutatja, hogy értekezésiben, előadásaiban nem reked meg a jelenség deskriptív bemutatásánál, a különféle jelek és jelzések lajstromozásánál, hanem azokból hipotézist felállítani képes tudós. Metódu-
sára mind a részekre bontó elemzés, mind pedig a fragmentumokból régi-új egészet teremtő rekonstrukció során jellemző az invenció, a találmány megközelítés.

Ha Szentmártoni Szabó Géza hipotéziseket fogalmaz meg – amit invenciózus emberként nagy kedvvel tesz –, akkor egyszerre vehemensen határozott és példamutatóan mértéktartó. Saját meglátást akkor nyilvánítja ki, ha az már megérett, sarokpontjai megszilárdultak, ugyanakkor ő maga hangoztatja, hogy felvetése még nem bizonyított. Sőt, a körültekintő detektívhez hasonlóan gyakran ő maga hívja fel a figyelmet arra, hogy elmélete mely részeken szorul még további támogatásra.

Móricz-émlékérem

* A laudáció elhangzott 2022. október 13-án Nyíregyházán, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület által adományozott Móricz Zsigmond-émlékérem átadóünnepségén

Szeret vitatkozni. Nem könnyed vitapartner. Nemcsak azért, mert nagy és elmélyült tudás jellemzi, s így számos érv sorjázik tarsolyában, hanem azért is, mert véleményéből nehezen mozdul. Már csak azért sem mozdul könnyen, mert álláspontja nem másoktól kölcsönzött és recitált megállapítások halmaza, hanem kiérlelt mondanivaló. S azért sem mozdul könnyen, mert álláspontja nem légből kapott, az események véletlen egybeesését ok-okozati törvényszerűségként bemutató szeretlen gondolatfelhő. Szerves és minden részletében átgondolt elméleteket, nézőpontot fogalmaz meg, amit konok következetességgel képvisel. De bármilyen nehéz vitapartner is, arra soha nem vetemedik, hogy az ellenkező véleményt elhallgattassa, elnémítsa. Amennyiben abban valós tartalom van, mint lehetséges álláspontot, érvényes megközelítést, akceptálja.

Szentmártoni Szabó Gézát, a rengeteg szempontot integrálni képes detektívet jól mutatja az a nagy tudósi teljesítmény, amely ismertté tette a régi magyar irodalommal foglalkozók szűkebb, illetve az irodalomtörténészek némileg tágabb csoportján túl, s így a kultúra iránt érdeklődők közösségében is hírt és nevet szerzett. Vagy akár még ezen is kijjebb lépjen, némileg. Emlékszem, 2009 körül az akkor még létező, s igen népszerű Sláger rádió egyik műsorában is hallhattam őt erről hosszabb telefonos beszélgetésben nyilatkozni. Hamarosan klasszikus érettségi feladattá nemesült egy vele ez ügyben készült interjú.

Szóval, Szentmártoni Szabó Géza szövevényes kutatás eredményeként megtalálta Janus Pannonius több mint 500 évig kallódó hőskölteményét, s ezzel teljessé tette a költő utókorra hagyományozott műveinek gyűjteményét. De nem elégedett meg azzal, hogy Janus Pannoniusról mint irodalmi alkotóról, szellemi létezőről nyújtson hiteles képet. Régészekkel, antropológusokkal, igazságügyi orvosszakértővel, arcrestaurátorral együttműködve sokat tett azért, hogy több mint fél évezreddel később hiteles képet kapjunk a reneszánsz költő arcvonásairól, testi-fizikai mivoltáról.

Tanár úr e témakörben keletkezett munkái nem csupán az elért eredmények kapcsán érdemelnek megkülönböztetett figyelmet, hanem azért is, mert betekinthetünk a kutatás során követett munka menetébe, műhelytitkaiba. Minden dolgozatára igaz, hogy kutatási naplóként is olvashatjuk, de a Janus Pannoniusról e témakörben írott tanulmányai eklatáns példáját adják munkamódszerének. Mestermunka. Mesterdetektív-munka. Csakúgy, mint a detektívregények prototípusában, Edgar Allen Poe *A Morgue utcai kettős gyilkosságában* a főhős Dupin esetében, itt is működés közben látjuk az amerikai író által analitikus elmének hívott rejtvényfejítő személyiséget. Miközben gondosan terel minket, képes rávenni, hogy együtt nyomozzunk vele. Mert végső soron a régi magyar irodalom kutatása és a nyomozói munka lényegében azonos logikára vezethető vissza.

Szentmártoni Szabó Gézának a reneszánsz nem csupán a legfontosabb kutatási területe. Ő maga is reneszánsz ember. Reneszánsz ember, mert érdeklődési köre nem korlátozódik egyetlen korszakra. Ugyanolyan szenvedéllyel tart előadást, ír tanulmányt az ókori Pannóniába repítve minket az aquincumi víziorgonákról, a megyénkben található szülőfaluja, Tiszanagyfalu XVIII–XIX. századi történelméről. Ír Kölcsey Ferenc *Himnuszának* régi magyar irodalmi és régi magyar zenei vonatkozásairól, vagy foglalkozik a Petőfi-dagerrotípiával, vagy kapcsolódik egy-egy modern témához. Reneszánsz

ember, mert érdeklődési köre nem korlátozódik egyetlen tevékenységre. Nem csak sorokba öntött szavakkal, hanem fotókkal dokumentál. Méretes albumában megtaláljuk az Eötvös-kollégistaként Illyés Gyula temetésén készült fényképeket csakúgy, mint a ReBaKucs²-konferenciák több mint félszázados történetét dokumentáló felvételeket, a nemzetközi hungarológiai eseményeket megörökítő sorozatokat, vagy épp közösségünk, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület konferenciáin elkattintott fotókat.

Aktív a tudománynépszerűsítés terén: előadásokat tart a Kárpát-medencén belül és túl, magyarul és idegen nyelven. Könnyedebb hangvétellű cikkeket ír tudományos ismeretterjesztő folyóiratokba, rádióinterjúkat ad, televízió-műsorokban vesz részt. Az aktuális ünnepnaphoz kapcsolódóan régi szövegekkel és képekkel illusztrált leírásokat ad, tesz közzé a Facebookon. Forгатókönyvet írt kedves szerzője, Balassi Bálint életéről, s nyersfordításokat készített, hogy indonéz nyelven is megjelenjen a magyar nyelvű reneszánsz csúcsteljesítménye. Magánemberként lelkesen jár koncertekre, kiállításokra, színházba s más előadásokra, bemutatókra, így nem meglepő, hogy tudósként folyamatosan keresi a kapcsolódást az irodalom és más művészeti ágak között.

S mindezek mellett, ami élete minden pillanatában volt, s az most is: tanár. Nemcsak a fogalom intézményesült értelmében, hanem a társalgásban, a magánéletben. Jellemében, gesztusaiban és hozzáállásában tanár. Milyen szerencse, hogy bizonyos kérdésekben a kitűnő tanítvány sem szófogadó, s figyelmen kívül hagyta fontos mesetere, Janus Pannonius ironikus tanácsát:

Ábécére tanítod a gyermekeket, Galeotto;
Oktass hajfestést, s fölvet a pénz mihamar.

S hogy személyes hangra váltsak, régi barátom, Géza szenvedélyes kultuszápoló. Szép példája ennek, hogy 2013. november 16-án az ő javaslatára és közreműködésével helyeztek el emléktáblát az itáliai Narniban annál a Feronia-forrásnál, amelyet 555 évvel azelőtt Janus Pannonius verselt meg. Gézával kapcsolatunk 2011-ben egy vajai kuruckodás apropóján kezdődött, s természetesen az irodalomtudomány és kultusz-történet jelentette a közös pontot. De volt még egy ezeknél is fontosabb közös pont: Jankovics József. Ám nemrégiben eltávozott barátunknak és okítónknak, Jóskának ez esetben csak a kapcsolat felvételében kellett segédkeznie. Géza és Egyesületünk hamar egymásra talált, mert amellet, hogy közös értékeket tartunk fontosnak, sok mindenben nagyon hasonlóan látjuk feladatunkat, nagyon hasonló a megközelítésünk. Öröm és megtiszteltetés Egyesületünk számára, hogy szívesen vesz részt különböző rendezvényeinken. Öröm és megtiszteltetés számunkra, hogy konferenciáink visszatérő előadója, tanulmányköteteink rendszeres szerzője. S mindezek mellett Egyesületünk nevében köszönöm, hogy ötleteivel, tanácsaival segítette, segíti munkánkat.

A Móricz Zsigmond-emlékérem újfent méltó vitrinbe kerül azzal, hogy most barátunk, Szentmártoni Szabó Géza kezébe adjuk. Öröm és megtiszteltetés, hogy ezt elfogadja a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesülettől.

² Reneszánsz-barokk Kutatócsoport

BIHARI ALBERTNÉ

Szentmártoni Szabó Géza felterjesztése a Móricz Zsigmond-emlékéremre*

Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténész, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régi Magyar Irodalom Tanszékének nyugalmazott oktatója, a *Régi Magyar Költők Tára* XVI. századi sorozatának szerkesztője.

Szabó Géza Tiszanagyfaluban született 1950. október 1-én, publikációiban – család-történeti kutatásainak eredményeként – 1990-től használja a Szentmártoni nevet. 1956 és 1969 között Békéscsabán végezte alap- és középfokú iskoláit. 1969 és 1971 között két évig a debreceni Református Teológiai Akadémia hallgatója volt. 1969–1973 között a Budapesti Történeti Múzeumban, kisegítő munkakörben, ásatásokon és kiállítások előkészítésén dolgozott. 1973–1978 között, az Eötvös József Kollégium tagjaként, az ELTE BTK történelem–latin nyelv és irodalom szakán szerzett tanári diplomát.

Érdeklődése időközben a régi magyar irodalom felé fordult. Először az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lett, közben 1983-tól három évig az MTA Irodalomtudományi Intézetének ösztöndíjasa volt. 1987. február 16-tól 2013. június 14-ig az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszékén dolgozott adjunktusként. 1992–93-ban részt vett előbb a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, majd 1993–94-ben a Károli Gáspár Református Egyetem magyar szakának beindításában. Az utóbbi intézményben évekig óraadó volt. 2011-ben summa cum laude minősítéssel irodalomtudományi PhD oklevelet szerzett az ELTE BTK-n.

Rendszeresen publikál, megjelenéseinek száma 359 bibliográfiai tételt tesz ki. Publikációi válogatott listája elérhető az MTMT-ben.

Fő kutatási területe Balassi Bálint életműve és a XVI. századi magyar irodalom, Janus Pannonius és a humanista irodalom. 2009-ben felfedezte Janus Pannonius addig felerészben ismert *Renatus-panegyricusának* teljes szövegét, amelyet műfordításban is közzétett a *Napkút* Kiadónál. Aktív szerepe volt abban a példaértékű, több tudományterület művelőinek együttműködéséből felálló kutatócsoportban, melynek köszönhetően sikerült a XV. századi reneszánsz költő hitelt érdemlő arcreekonstrukcióját elkészíteni.

Az 1980-as években sajtó alá rendezte Tótfalusi Kis Miklós zsebméretű Balassi–Rimay-kötetének faksimile kiadását. Kőszeghy Péterrel együtt gondozta a szövegét

* Elhangzott 2022. október 13-án Nyíregyházán, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület által adományozott Móricz Zsigmond-emlékérem átadóünnepségén.

a *Gyarmati Balassi Bálint énekei* és a Gyarmati Balassi Bálint: *Szép magyar komédia* című kiadásoknak, kísérőtanulmányt írt Székely István zsolttáros könyvének faksimiléjéhez. 2000-ben Jankovics Józseffel és Kőszeghy Péterrel az egyetemi oktatást segítő régi magyar irodalmi szöveggyűjteményt szerkesztett sajtó alá. Számos, a kutatást segítő bibliográfiát készített, s ezeket rendszeresen frissíti. Szócikkeket írt az *Új magyar irodalmi lexikonba* és a *Magyar művelődéstörténeti lexikonba*.

1994-ben kezdeményezte, hogy Balassi Bálint arcmása ne csupán új emléktáblákon, hanem bélyegen és telefonkártyán is megjelenjen. Publikációi közt több van, amely a régi magyar irodalom határain kívül esik. Ezek közül kiemelem a Petőfi-dagerrotípiáról, valamint Kölcsey *Hymnusának* vers- és dallammintájáról szólókat.

Az irodalmi közéletnek is jelentős szereplője, alakítója. 1978 óta az Irodalomtudományi Intézet és az egyetemek által szervezett számtalan konferencián vett részt. Előadásokat tartott kutatási eredményeiről, többek között Rómában, Ferrarában, Moszkvában, Vilniusban.

Konferenciák szervezőjeként, szervezőbizottsági tagjaként is letette a névjegyét, csak néhány fontosabbat megemlítve: Balassi-konferencia (1994, Esztergom); *Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete* (1999, Sátoraljaújhely); *A szerelem költői* – Balassiról és Gyöngyösi Istvánról (2004, Sárospatak). *Szolgálatomat írom kegyelmednek: Misszilis és fiktív levelek; naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések a régi magyar irodalomban* (2010, Körmeny); *Jelentem versben mesémet: Fikció és rejtett értelem a régi magyar irodalomban* (2014, Szekszárd).

Több alkalommal vett részt ösztöndíjasként külföldi tanulmányutakon, elsősorban Klebelsberg Kuno-ösztöndíjasként Bécsben, Grácban, Rómában, Nápolyban. E helyeken jelentős forrásszövegekre lett.

Tagja a *Lymbus* című forrásközlő éves folyóirat szerkesztőbizottságának, dolgozott a régi magyar versek énekes előadóit elismerő, Tinódi-lant-díj kuratóriumában, valamint az egykori vizsolyi könyvnyomtató műhely rekonstrukcióján munkálkodó Vizsoly Alapítványában. Több alkalommal az ő javaslatai alapján választották ki a Balassi-karddal díjazott műfordítókat.

A tudomány-népszerűsítésben is szerepet vállal. Az *Élet és Tudományban* többször jelentek meg ismeretterjesztő írásai. Időnként részt vesz rádiós és televíziós irodalmi műsorokban, valamint reneszánsz zenével kapcsolatos rendezvényekben. 2001 nyarán „*Tolle, lege! Vedd, olvasd!*”: *A nyomtatott könyv a magyarországi reformációban* címmel kiállítást rendezett a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Közreműködött *A szépség dicsérete: 16–17. századi magyar öltözködés és kultúra* címen a Magyar Nemzeti Múzeumban megnyílt kiállítás létrehozásában. 2004-ben, a Balassi Emlékévben – amelynek a Nemzeti Évfordulók Titkársága megbízásából az egyik fő szervezője volt –, *Áldott szép Julia* címmel Balassi-kiállítást rendezett a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Munkásságát több díjjal ismerték el. 1995-ben a Magyar Köztársasági Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben, 2008-ban Balassi-emlékéremben, 2010-ben Klaniczay Tibor-díjban, 2015-ben a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjében, 2018-ban Napút-díjban részesült.

A most kitüntetett irodalomtörténész az Egyesületünk által rendezett irodalom- és művelődéstörténeti konferenciák rendszeres előadója, az egyes ülészakok levezető elnöke volt. Előadásai szerkesztett változatai napvilágot láttak az Egyesület *Modus Hodiernus* sorozata vonatkozó kötetiben.

A *Kuruc(kodó) irodalom* címmel, a kuruc kor irodalmáról és az irodalom kurucairól, a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából 2011. április 8–9-én Vaján, a Vay Ádám Muzeális Gyűjteményben rendezett konferencián a kurucok híres-hírhedt káromkodhatnékjáról tartott előadást. Még ez év november 25–26-án Nyírbátorban, a Báthori Várkastélyban *Sárkányok, főurak, asszonyok* címmel nemzetközi konferenciát rendeztünk, ahol a díjazott az Ecsedi Báthori István sírfelirataról érkezett. Az ekkor elhangzott előadásokból szerkesztett tanulmánykötetet 2015. november 12-én a nyírbátori Városháza dísztermében Kőszeghy Péter és Mercs István társaságában mutatta be.

A 2015. április 17–18-án a *Nagy az Isten állatkertje: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben* címmel, a nyíregyházi Állatparkban tartott konferencián *Valós és legendás állatok Balassinál és kortársainál* címmel tartott előadást *Egy nemzet gyásza nemcsak leverő: Temetések és/vagy újratemetések a nemzeti emlékezetben* címmel 2016. november 11-én Vaján rendezett konferencián a *Balassiak sírhelyei Hibbén és Boroszlóban* témában hallhatott tartalmas előadást a kitüntetettől érdeklődő közönség.

Örülünk, hogy az idei díjat a régi irodalom kiváló ismerőjének, a nagy tudású irodalomtörténésznek, kutatónak, Egyesületünk segítőjének és barátjának, Szentmártoni Szabó Gézának nyújthatjuk át.

Szeretettel gratulálunk!

Mercs István, Szentmártoni Szabó Géza, Bihari Albertné

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Bécsi virágok Balassinál és Móricznál

Balassi Bálint felettébb nagy reményeket fűzött az 1588-as esztendőhöz, ám annak vége nem hozta el számára szerelmes szándékainak teljesülését, hiszen Losonczy Anna – talán Érsekújvárról való csúfos távozásáról értesülve – addigra végleg visszautasította házassági ajánlatát. A csalódott költő emiatt elhatározta, hogy a jegyajándéknak szánt verseskönyvében a mindvégig a mitikus és fiktív világba helyezett Júlia-ciklust az LVIII. számú verssel lezárja. Szerelmi kudarca után sem vetette azonban el 66 versből álló kötettervét, hanem új befejezést készített hozzá.¹

Úgy döntött, hogy lírai önéletrajza hátralévő nyolc versét, a végső búcsúzásig, lépésről lépésre haladva, a *remedia amoris*, azaz a szerelemből való kigyógyulás szándékával írja meg. Az eredetileg a fiktív világban tervezett végkifejlet helyett a valószínű élet eseményei is beépültek a versgyűjteménybe. Hogy az élet és a költészet ezúttal közel járt egymáshoz, azt az egymás után következő versek aggályosan pontos dátumozása is jelzi.² E versekben a nők hajadonok, akik nem fiktív néven, hanem a saját valószínű keresztnévükkel szerepelnek. Balassi, hogy „útált szerelme kínját” el tudja viselni, többféle gyógyír közt próbált válogatni.

A következőkkel próbálkozott: új szerelmet keres egy magányos szűznél; vagy egy kurtizánal vigasztalódik; jó hírnevet szerez az idillinek ábrázolt végvári életben; ám a vitézek között egy szép leány miatt megbomlik a barátság; nem marad más, mint a leányok szerelméért vívott „szellemi vetélkedő” ekhós versekkel; de a szerelmi bosszúállás ellen is vívódnia kell saját háborgó lelkével; utolsó lehetőségként merül fel a lelkét megtisztító zarándoklat; végül pedig a szerelmes ellenségétől való, bocsánatot kérő búcsúzás, és a megszépítő messzeségbe való elbujdosás.

A nyolc lehetőségből az első kettőt nézzük meg. Az 1589. júniusában, a nyári napforduló idején szerzett, LIX. számú versben a költő a gyászában vigasztalásra szoruló, Zsófi nevű szép szűzleányt megpillantva, az áldott Venus asszony segedelméért esdedezett.³ A harmadik strófa hasonlatában felemlített nagybójt átvezet a következő vers

¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi búcsúverse és a prosopopoeia a XVII–XVIII. század magyar nyelvű költészetében. = A magyar költészet műfajai és formátípusai a 17. században.* A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, 2005, 375–409.

² PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Balassi Kiadó, Budapest, 1996, 76–78. (Humanizmus és Reformáció)

³ ÖTVENKILENCEDIK, következik más: *Zsófi nevére.* „Szerelmem istene, Venusnak ereje most meg megkörnýkezett.”

zárlatához: „Slejt öltözetiben, mint a sovány böjtben Mária képe, úgy fénylik.” A slejt öltözet dísztelen, olcsó ruhát jelent, amelyet a nők gyász idején viseltek. A katolikus körmenetekben régi szokás az, hogy olyan Szűz Mária-szobrot hordoznak, amelyet a nagyböjtben gyászruhába öltöztetnek.⁴

A következő, LX. számú ének a szűzzel a cédákat állította szembe, hiszen a bánat ellenszereként, az a Zsuzsánna és Anna-Mária jutott a költő eszébe, akik a bécsi Tiefer Graben utca virágai voltak. E versében Balassi ugyanazokkal a szép kifejezésekkel szól a kurtizánokról, mint korábban szerelmeiről. A felidézett örömök csekély gyógyító erejét azonban jelzi az élményeihez fűzött lakonikus két sor: „Ki ugyan nem elég / Bús szívemnek, mert ég.” A költő a szerelem hiányára a datálással is utal, ugyanis versét 1589 sovány böjtjében, mégpedig a kurta oktáva, azaz a rövid törvénykezés idején, Pozsony városából való kimentében szerezte. A soványböjt, azaz a nagyböjt 1589-ben február 11-től március 29-ig tartott az ó kalendárium szerint, az új szerint pedig február 14-től április 1-ig. A magasztos szerelemtől való eltérést a versforma is jelzi, hiszen az nem a Balassi-strófa, hanem egy horvát, illetve egy lengyel populáris táncnóta dallamát követi. A kaj-horvát nyelvű nótajelzés értelme: Amíg szüzlány voltam;⁵ a lengyelé pedig ez: Ott az erdő alján.⁶ Mindkét ének szövege és dallama ismeretlen.

A történeti források szerint a bécsi Tiefer Grabenen csupán a XVI. század első feléig működött engedélyezett bordélyház.⁷ A Freyung és az Am Hof között kezdődő, mélyen fekvő utca rossz híre a Frauenhaus betiltása és megszűnése után is megmaradt, hiszen a továbbiakban immár a titkos találkák helyévé vált. A vers maga így szól:⁸

HATVANODIK, *bécsi Zsuzsánnáról s Anna-Máriáról szerzette az*

„Doklei sem še divičicom bila” nótájára
vagy amaz lengyel nótára: „A pod liesem”

Az Zsuzsánna egy szép német leán,
Bécsben lakik Tífngráb utcáján,
Piros rózsa tündöklök orcáján,
Szép kaláris tetszik az ajakán,
Kit sok vitéz kíván
Szép voltát csudálván,
De csak héában szeretik sokan.

⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, „Mint szép ereklével...” *Balassi versének hasonlata, és ami mögötte rejtezik.* = *A szerelem költői.* Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26–29., szerk. és előszó SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Universitas Kiadó, Bp., 2007, 119–140.

⁵ VUJCSICS D. Sztoján, *Balassi Bálint délszláv versformái,* Filológiai Közlöny, 7 (1961), 124–126.

⁶ WALDAPFEL JÓZSEF, *Balassi lengyel kapcsolataihoz,* Egyetemes Philológiai Közlöny, 65 (1941), 313.

⁷ TOMA Katalin, „Hogy bécsi virág juta eszemben” *Frauenhaus a bécsi Tiefer Grabenen?* = *Ámor, álom és mámor.* A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Universitas Kiadó, Budapest, 2002, 283–290.

⁸ BALASSI Bálint *Versei.* 2. kiadás, a szöveget és dallamokat gondozta, a jegyzeteket írta, KÖSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Bp., 1994. Balassi Kiadó. (Régi Magyar Könyvtár, Források 3.)

Vagyon ennek egy szép atyjafia,
 Kinek neve víg Anna-Mária,
 Sok jó úrfi csak azt síja-ríja,
 Mert, mint nénje, szép, s nincs semmi híja:
 Aranyszínű haja,
 Mint egy gyöngy az foga,
 Tiszta mézzel foly ő édes szava.

Egy társommal midőn én ballagnék,
 Szerencsére reájok találék,
 Rájok nézve ottan felgerjedék,
 Jó társom is szerelemben esék.
 Ők ottan éleszték,
 Kedveket jelenték,
 Vélek azért mi megesmérkedénk.

Kezet fogván egymással azontúl,
 Házban lépénk mindnyájan utcárúl,
 S mint az méhek szegfű szép virágrúl,
 Mézet szedénk egymás ajakárúl;
 Minden bánatunktúl
 Ott mi esénk távul,
 Hogy szerelmet nyerheténk egymástúl.

Többet szólnom dolgunkról nem szükség,
 Elég, hogy megvolt minden édesség,
 Ölelgetés, csók, tánc, gyönyörűség,
 Ékes beszéd, tréfálás, nevetség,
 Ki ugyan nem elég
 Bús szívemnek, mert ég,
 De versemben itt légyen immár vég.

Kurta oktáván a sovány böjtben,
 Pozsony városából kimentemben
 Szerzém ezeket ilyen versekben
 Táncnótára egy kisdéd énekben,
 Az másfélezerben
 És nyolcvankilenben,
 Hogy bécsi virág juta eszemben.

Meglehet, hogy Balassi ebben a versében, a látszat ellenére, nem csupán valóságos élményét beszélte el, hanem egy más által korábban megírt történetet alkalmazott magára. Némileg meglepő az, hogy a versben négyen szerepelnek. Lukácsy Sándor

(1923–2001) irodalomtörténész egy sikamlósan tréfás írásában eltöprengett azon, hogy a két férfi és a két nő vajon együttesen mentek-e szobára? Végül belátta, hogy Balassinak a vers végén csupán az egyik bécsi virág jutott eszébe, jóllehet nehéz volna eldönteni, hogy vajon Zsuzsánnára vagy Anna-Máriára gondolt-e?⁹

Ugyancsak egy bécsi német leány szerepel a *Fanchali Jób-kódex*be 1604 táján bemásolt, „Egyszer vala én életemben / Sok szeretóm én szerelmemben” kezdetű, tizenkét szeretöt felsoroló énekben is, amelynek 11–12. strófájában Balassi versének szófordulatai jönnek elő:¹⁰

Tizediknek neve Julia,
Német leán, Bécsben lakása,
Csak szónak állna
Bécsben nála ha ki megszállna.

Tizenegyediknek neve Zsófia,
Ki az ifjakot hozzája hija,
Igen sía-ria,
Mert nem akar egyedől hálnia.

Móricz Zsigmond (1879–1942) Balassi Bálint (1554–1594) fent idézett versét felhasználva írta meg *Az bétsi Susánna* című egyfelvonásos színdarabját, amely a *Nyugat* folyóirat 1913-as évfolyamának februári számában jelent meg.¹¹ Az író által kiválasztott vers csupán abban a Balassi költeményeit tartalmazó kódexben maradt fenn, amely 1874-ben került elő a Radvánszky család könyvtárában. A költő összes verse 1879-ben Szilády Áron kiadásában vált ismertté; életrajzát pedig Erdélyi Pál írta meg 1899-ben.¹²

Móricz az 1910-es években több egyfelvonásos színdarabot írt, amelyek témáit főként a magyar történelemből merítette. A bécsi Zsuzsánnáról szóló darab megjelenése előtt egy hónappal, 1913. január 23-án, Fabó Bertalan (1868–1920) zenetörténész levelezőlapot küldött a „Nagyságos Móricz Zsigmond író úrnak” méghozzá sürgős jelzéssel.¹³

„Tisztelt Uram! A bécsi lányok csalogató nótája már megvan; azt hiszem, hogy keresve sem lelhettem volna hangulatosabbat, odaillőbbet, mint éppen ezt. Szeretném,

⁹ L[UKÁCSY] F. S[ándor], *B. B. és az első magyar csoportsex*, Mai Nap, 1995. április 2, 28. A szerző Balassinak a bécsi Tiefer Graben örömlányairól szóló versét értelmezte április elsejei, tréfás stílusban. Ottlik Géza *Iskola a batáron* című regényében többször előfordul egy közismert magyar káromkodás kiejtés szerinti rövidítése, az „elefes.” Lukácsy Sándor L. S. betűkkel szignálta a cikkét, ám a szerkesztő, Ottlik nyomán, ezt L. F. S.-re bővítette. Maga a jeles irodalomtörténész beszélt erről nekem, miután felfedte, hogy ő írta ezt a pikáns cikket.

¹⁰ *Régi magyar költők tára XVII. század 3. Szerelmi és lakodalmi versek*, sajtó alá rend. STOLL Béla, Akadémiai Kiadó Budapest, 1961, 26; *Pajkos énekek*, kiad. STOLL Béla, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 182–184.

¹¹ MÓRICZ Zsigmond, *Az bétsi Susánna*, *Nyugat*, VI. évfolyam (1913) február 16, 4. szám, 258–266.

¹² GYARMATHI BALASSA Bálint *Költeményei*, szerk. jegyz. bev. SZILÁDY Áron, M. Történelmi Társulat, Budapest, 1879; ERDÉLYI PÁL, *Balassa Bálint, 1551–1594*, MagyarTörténelmi Társulat, Budapest, 1899.

¹³ PIM M. 100/430 = Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913) digitális kiadás, digital humanities platform /// digitális bölcsészeti platform: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1319/text-image#p.8>

ha felkeresne vagy a Continentalba telefonálna. A viszontlátásra üdvözli régi híve Dr. Fabó Bertalan. Cito, cito, citissime!”

Az akkor már híres író a Balassi által említett bécsi kurtizánokból a magyar vitézekért lelkesedő kikapós hölgyeket faragott. A hat jelenetből álló, általa kreált történet szerint Balassi, avagy Balassa, Starhemberg hercegné miatt szerelmi botrányba keveredett Bécsben, ezért menekülnie kellett.¹⁴ Ám menet közben sógorával, Dobó úrfi-val együtt még egy utolsó kalandra vetemedik, mert nem tud ellenállni a két franciás keresztnevű bécsi leány, Susanne és Anna Marie csábításának, akik már addig is a magyarok szerelmére áhítoztak. Ő és Dobó úrfi a magyar virtust mutatják meg, amikor csárdást járnak, vagy a fenéig kiivott poharat eldobják. Balassi a búcsúzásakor aranyláncot is ajándékoz Susanne-nak. A szoknyavadász költő heves udvarlása során folyvást saját verseit dalolja. Móricz választékos ízlését dicséri az, hogy színdarabjában, a kapu közti köszöntő ének kivételével, nem a magasztos hangvételű Julia-ciklusból idézgetett, hanem az azt követő, a valósággal is érintkező, a szerelmi bánat ellen szerzett versek, illetve két ezekhez illeszthető Caelia-ének strófáit adta a csábítónak ábrázolt költő szájába. (LXI: „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?”; LIX: „Szerelem istene, Venusnak ereje most meg megkörnyékezett”; Caelia, IX. „Julia szózatját, kerek ábrázatját Cupido úgy mutatja”; XXXIX. „Ez világ sem kell már nékem; Caelia X: „Szít Zsuzsánna tüzet szívemben magára”). Az író az általa idézett versekhez Szilády Áron 1879-es Balassi-kiadását használta, ezzel magyarázható az, hogy a színdarab végén, a szomorú hangvétel érdekében, jóhiszeműen beillesztette két tévesen Balassiéna tulajdonított bánatos ének részleteit is („Bár ne tudtam volna, mi légyen a szeretet”; „Boldogtalan vagyok”). Balassa csupán egyszer szólal meg prózában, mielőtt felmennének a két bécsi leányhoz, ám akkor eléggé alpári beszéd-módban:

„B a l a s s a: (*kitör*): Estéliglen szabad vagyok Bécsben!... Álljon az német eb a rókaljuk száján. Felsőg parancsa, hogy míg a tábori kürtök meg nem szólalnak, senki hozzám nyúlni ne merészeljen, még ha mind egész Bécset felfordítanám is.

D o b ó ú r f i: Félek az Stáremberg herceg-ezredestül. (*pattogva*.) Én csak tizennyolc esztendőöcske vagyok, de nem bomlok úgy minden szoknyáért, mint kigyel-med. Most üldözik az ebek a hercegnéért, s immár más semmi leányzó után rohana.

B a l a s s a: Dobó úrfim, szép öcsém, húgomnak sógora! (*Megfogja*.) Mit tudsz te az vérnek dolgában. Kiüldöztenek asszonyok mián egész hazámból. Kivernek, ím, asszony mián Bécsnek városából én sok irigyeim. És nekem menni kell immár lengyel földre, zabkenyérre, bűdös polyákasszonyok után... Hát hogyné állanék meg még egyszer itt a Tifingrál utcában, az utolsó csárdánál egy pohár borára Cupidónak... ejhó, kis lelkek, jösztek-e már! Egyet se búsulj. Tíz lépés a hadi kapu, még egyet

¹⁴ Nem tudni, hogy Móricz miért éppen egy bizonyos Starhemberg hercegnét nevezett meg Balassi soha meg nem esett bécsi szerelmi botránya kapcsán. Az 1589 őszén játszódó színdarab idejében élt Paul Jakob von Starhemberg und zu Schönbüchel (1560–1635), Mátyás főherceg kamarása, akinek első felesége Susanna von Rappach volt, és éppen 1589-ben született első fiuk, Rüdiger. Lásd: Johann SCHWERDLING, *Geschichte des walten und seit Jahrhunderten um Landesfürst und Vaterland höchst verdienten, theils fürstlich, theils gräflichen Hauses Starhemberg*, Linz, 1830, 226.

örülök finom, drága lányok ölen, aztán te mégysz vissza a Burgba, kis úrfityányádra, én ki az nagy velágra, magam bolond útját járn... .

D o b ó ú r f i: Bizony jobb szeretnék kelmeddel templomban térgyepülni, oltár előtt.”

A színdarab 1589 őszén, azaz Balassi Lengyelországba menetele előtt, Susanne kis szobájában játszódik. Az első jelenetben, az író zárójeles utasítása szerint, „Susanne a szófán fekszik hanyatt. Két karja meztelen, könnyű fekete ruhában van. Két tenyerét a feje alá teszi, ruhája mélyen ki van vágva, a lábán török piros papucs, felhajló görbeorrú s mezítláb van benne.” Ő bár német leány, mégis dúdolja, sőt az 5. jelenetben el is énekl az „Ez világ sem kell már nékem” kezdetű verset. Ez a Juliát köszöntő vers „az török Gerekméz bu dünya sensiz nótájára” (azaz: Nem kell ez a világ nélküled) készült. Móricz ebből kiindulva teremtett törökös környezetet a színdarabban. Török citerások kísérik Susanne éneklését „a magyar türkinék” nevezett Balassi vershez, majd beperdül a Fatme nevű török táncosnő is. Mintha egy keleti hangulatú budapesti orfeumban lennének a XX. század elején. Ott talán alkalmas lett volna a bemutatásra ez a színdarab, ám Móricz színházi előadást szeretett volna belőle.

Talán nem csodálkozhatunk azon, hogy a rendezők és a színházigazgatók, a híres író iránti lelkesedésük ellenére, erre a színműre nem tartottak igényt. Az *Irodalomtörténet* című folyóiratban, az 1913-as év termését szemlélő rovat szerzője kitért a *Nyugatban* megjelent Móricz-darabra, amelyről nagyon tömör, lesújtó ítéletet mondott:¹⁵ „Miniket csak annyiban érdekel, hogy megírásához Balassa Bálintnak egyik költeménye adott ötletet. Balassa e kis színdarabban Hazafi Veray Jánosként hat, ki mindenre versben válaszol.” Nota bene! Hazafi Veray János (1860–1905) gyenge alkalmi verseket író, ám országosan ismert fűzfapoéta volt, akiről még Ady Endre is nekrológot írt.¹⁶ Az egyszólamú kritika tehát nagyon gúnyosan hatott a kortársak számára.

Krúdy Gyula (1878–1933) ugyancsak 1913-ban jelentette meg *A vörös postakocsi* című regényét, amelynek elejére beillesztette Kiss József szerkesztő úrhoz szóló, 1913. vízkereszt napján, Budapesten kelt levelét. Ennek egyik részlete gúnyorosan érzékelteti a főváros korabeli erkölcsi életének azon fonákságait, amelyek Móricz témaválasztásában is szerepet játszhattak:¹⁷ „A szerelem, amelyről egykor Petrarca zengett, városunkban nem szokásos. A kis garnizálódák, kapu alatti szobák és találkaszobák körülbelül lebonyolítják a szerelmi forgalmat a városban, azonkívül meglepetésnek számít minden egyéb szerelmi jelenség.”

Az *bécsi Susánnát* nem mutatták be, ám annak szövege 1918-ban, a *Szerelem* című, Móricz egyfelvonásosait tartalmazó sorozat 4. füzetében újra megjelent.¹⁸ A szerző a továbbiakban többször átirta ezt a művét. A *Prágai Magyar Hírlap* 1922. október 14-én arról adott hírt, hogy „Móricz Zsigmond öt új darabját játsszák az idén. Budapestről jelentik:

¹⁵ *Folyóiratok ismertetése*, Irodalomtörténet, 2 (1913), 242. (Baros Gyula, Horváth János, Pintér Jenő ismertetései)

¹⁶ Ady Endre, *Hazafi Veray*. Budapesti Napló, 1905. július 19. (Ady Endre Összes prózai művei VI. Újságcikkek, tanulmányok, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.)

¹⁷ KRÚDY Gyula, *A vörös postakocsi*, Budapest, 1913.

¹⁸ *Szerelem*. Móricz Zsigmond egyfelvonásosai, 4. füzet. *Csiribiri; A bécsi Susanna*, Légrédy Testvérek kiadása, Budapest, 1918. 71 p.

„Móricz Zsigmond egyfelvonásos kis darabot írt az Andrásy-úti Színháznak. *A' bétsi Zsuzsanna* lett a darab címe; a XVI. század végén játszik. Közben visszaadták a kéziratot, hogy az író egy-két csekély változtatást tegyen rajta. Mikor azután Móricz megint a keze között látta a darabját, gondolt egyet, írt hozzá még egy másik egyfelvonásost, azután egy harmadikat is. A három egyfelvonásost pedig már a Renaissance Színháznak adta oda. *A' bétsi Zsuzsanna* címszerepe énekes szerep, de súlyos színészi feladat is. A színház nagy dilemmában van, hogy kivel játszassa. Szóba került Bajor Gizi és Nagy Izabella, akik nagyszerű drámai színésznők és énekelni is tudnak, mégpedig nagyon szépen. De a Nemzeti Színház igazgatója nem adja kölcsön a színésznőit. A legújabb kombináció az, hogy Péchy Erzsébet játszaná Zsuzsannát, ha Beöthy László ebbe beleegyezik.”

Nos, a beharangozás ellenére, *Az bétsi Susannát* egyik színház sem tűzte végül a műsorára. 1924-ben Móricz a színdarabot átigazította, sőt a címét is megváltoztatta.¹⁹ 1928-ban ez az új változat, *Balassa búcsúja* címmel került be az *Arany szoknyák* című gyűjteménybe.²⁰ Ugyanez jelent meg 1956-ban is a *Színművek* I. kötetében.²¹ Az író úgy rövidítette le a színdarabot, hogy az első változat Balassi-verseinek nagyobb részét kihagyta, illetve némelyiküket a maga szája íze szerint jelentősen átalakította. A változtatások a zenés, énekes előadás érdekében történhettek. A III. jelenetben szól a török tánczene, de alig van párbeszéd, helyette a szereplők enyelgésének mozdulatait részletező utasítások olvashatóak. Például, amikor Susanne beszél:

„Lovag... (*A szőfához vezet. Balassa leül, s fejét maga elé ejti, csendesen, komolyan, bánatosan ül.*) Mért oly komoly... kis édesdedecske... mi búja lett... (*Kitárja a két karját s átöleli Balassa nyakát, aztán vissza eltávolodik tőle kartávolságra, térdén visszahajolva s már csak ujjai hegyével érinti az állát. Balassa mélyen komoly, szinte könnyefakadtan szomorú.*)”

Az átdolgozott színdarab végén Anna Marie németül énekel, ámde nem akármit! Kacéran dalolja az osztrák születésű költő, a német lovagi líra, a Minnesang XII. században élt első képviselőjének, Kürenberg lovagnak egyik versét,²² mégpedig Karl Joseph Simrock (1802–1876) német irodalomtörténész és költő XIX. századi, modern átíratában:²³

„Es hat mir im Herzen
gar manchmal weh getan...
Dass mich des gelüestet,
was mir nicht werden kann...”

(Azaz: Néha még a szívem is fájt, hogy arra vágytam, amit nem kaphatok meg.)

¹⁹ Az írógépes kéziratot, Móricz ceruzás kiegészítéseivel, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik: M100/4857/a

²⁰ MÓRICZ Zsigmond, *Balassa búcsúja*. = M. Zs., *Arany szoknyák. Történelmi melódiák*, Budapest, 1928. I.

²¹ MÓRICZ Zsigmond, *Balassa búcsúja*. Színdarab egy felvonásban (1928) = M. Zs., *Színművek 1913–1923*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956, 249–264, 478–479.

²² ZEMPLÉNYI Ferenc, *Kürenberg [küirberg] lovag*. = *Világirodalmi lexikon. Hatodik kötet*, főszerk. Király István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 798.

²³ FRANZ LECHLEITNER, *Der deutsche Minnesang*. – *Eine Darstellung seiner Geschichte, seines Wesens und seiner Formen, Erstes Buch*, Wolfenbüttel, 1893, 347–348.

Móricz máskor is törekedett arra, hogy történeti tárgyú írásaiba, talán a nagyobb hitelesség kedvéért, a régmúltban leírt valódi szövegeket kölcsönözzön. Az *Erdély-trilógia* második részébe hosszú mondatokat iktatott be az egyik legrégebb magyar missillis levélből, amelyet ismeretlen női küldője, 1515. február 13-án, a Tolna vármegyei Nyéken vetett papírra.²⁴ A Révay család kisselmeci levéltárában fennmaradt levélnek csupán néhol átalakított részleteit a Zsuzsanna fejedelemasszonnyal beszélgető Kendyné mondja el a *Nagy fejedelem* című regényben.²⁵

Móricz Miklós, az író öccse, azt írta *Móricz Zsigmond érkezése* című, 1966-ban megjelent könyvében, hogy a *Balassa búcsúját* sohasem adták elő.²⁶ Az író élete során a többi színpadi műve esetében is gyakran élt a változtatással.²⁷ Schöpflin Aladár a színdarab egyik változatáról sem tett említést, jöllehet, ő sorozatban írta a magasztaló cikkeket a *Nyugat*ban barátja színpadi műveiről.²⁸ A Móricz-életmű feldolgozásakor a bécsi Zsuzsánáról alig esett szó, csupán Schiller Erzsébet emlékezett meg róla röviden a *Nyugat* magyar irodalomtörténeti hagyományképéről írt, 2005-ben kiadott könyvében.²⁹

Móricz egyes utalásaiból kitetszik, hogy jól ismerte a Balassiról addig megjelent szakirodalmat, és olvashatta Dormándi László Solyommadár, Balassa Bálint regénye című 1927-ben megjelent regényét is, amelynek egyik példányát szerzője 1927. március 31-én Móricznak dedikálta.³⁰

Eléggé megragadhatta őt Balassi élettörténete, hiszen 1912-ben írt *Kerek Ferkó* című regényében a főhős táncol, de „Nem parasztul, hanem úri módra! Ahogy Balassa Bálint járta a királyné előtt...”³¹ Sőt, húsz év múlva, a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című, 1941-ben kiadott regényében a betyár táncáról is azt találta mondani, hogy „Rózsa Sándor úgy járta, ahogy csak Balassa Bálint járhatta háromszáz évvel azelőtt a király színe előtt.”³² Az 1572-ben, Rudolf pozsonyi koronázása után történt nevezetes juhásztáncról először Budai Ferenc (1760–1802) emlékezett meg magyarul 1804-ben kiadott lexikonja Balassi Bálintról szóló részében.³³

Móricz 1939. május 24-én, *Magyar szerelem* címmel, rádióelőadásnak szánt írást vetett papírra, amely végül nem hangzott el a rádióban, csupán az író 1960-ban

²⁴ *Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1505–1709*, közli DEÁK Farkas, Budapest, 1879, 1–5.

²⁵ MÓRICZ Zsigmond, *A nagy fejedelem*. = M. Zs., *Erdély. Móricz Zsigmond történelmi regénytrilógiája*, Athenaeum, Budapest, 1935, 326–689. (I. könyv, III.)

²⁶ MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 232, 390, 489.

²⁷ FÖLDESZ Gabriella, *Móricz Zsigmond színdarabjainak korabeli fogadtatása*. = *A Móricz Zsigmond Társaság emlékkönyve (1992–2002)*, Megjelent az író halálának 60. évfordulójára, Szentendre, 2003, 79–84.

²⁸ KARÁDI Zsolt, *Schöpflin és Móricz: Schöpflin Aladár bírlatai Móricz Zsigmond drámáiról a Nyugat hasábjain*. = K. Zs., *Portrék – albumba simulva: Költők, írók, kritikusok a Nyugat környékén*, Nyíregyháza, 2021, 162–179.

²⁹ SCHILLER Erzsébet, „Szímat és ízlés”: *a Nyugat magyar irodalomtörténeti hagyományképe 1908–1914*, Ister Kiadó, Budapest, 2005, 29, 343.

³⁰ DORMÁNDI László, *Solyommadár. Balassa Bálint regénye*, Pantheon, Budapest, 1927. A Petőfi Irodalmi Múzeum példányában (B 65.295): „Móricz Zsigmond úrnak igaz tisztelettel Dormándi László 1927. III. 31.”

³¹ MÓRICZ Zsigmond, *Kerek Ferkó*, Athenaeum Kiadó, Budapest, 1913.

³² MÓRICZ Zsigmond, *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, Athenaeum Kiadó, Budapest, [1941], (*Tánc, vagy lakodalom*).

³³ BUDAI Ferenc, *Magyarország polgári történelmére való lexicon, a XVI. század végéig, I. darab*, kiadta BUDAI Ézsaiás, Nagyvárád, 1804, 126. Lásd: ISTHVÁNFI, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Köln, 1622, 531. RÉTHEI PRIKKEK Marián, *A magyarság táncai*, a »Studium« kiadása, Budapest, 1924, 135–136.

nyomtatásban is kiadott hagyatékában maradt fenn.³⁴ Az előadás szövegében Balassa Bálint, Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István mint „a mély magyar múlt három dalnoka” kerülnek szóba. Móricz véleménye szerint „az a szerelem, amit ők énekelnek [...] vad és erőszakos, mérhetetlen és mennydörgő.” Ez a minősítés már előrevetíti, hogy az író a saját szerelemről alkotott felfogását igyekszik megtalálni ezekben a régi poétákban. *Az bétsi Susánna* című, egyfelvonásos darabhoz képest Móricz árnyaltabb, ám igencsak sajátos képet festett Balassiról. Itt immár az Anna- és Júlia-versek közül válogatott, felolvasásra szánt versekkel, illetve azok kezdősoraival tűzdelte tele a mondandóját.

Jónak látszik tehát Móricz ezen írásából idéznünk, annak érzékeltetésére, hogy miért is volt annyira vonzó számára Balassi Bálint valamelyest valós, vagy inkább látni vélt habitusa, amelyet ő maga a költő életének történetéből és verseiből olvasott ki.

„Balassa Bálint maga olyan, mint annak a vad kornak többi rablólovagja. Maga megvallja, hogy vadság és kegyetlenség bölcsőbeli ajándéka a sorsnak nála. De a Múzsákkal való társalkodás enyhítette ezt az öröklött természetet.”³⁵

Mint költő csakugyan kimondhatatlan szelidségekre és kirobbanó szilajságokra képes. Mégis inkább enyhe színe van poézisének.

(Felolvasni: *Az fiatal fához vagyok már hasonló [ki még nyers és zöldellik, XIV, 9.]*)

Nem tudom elégszer olvasni ezeket a gyöngéd sorokat. Mai költőtől is nemes és őszinte rezdülés lenne. Hogy tudott a lányra nézni, a fiatal asszonyra, micsoda harmatcöpp, ha megszólal, s szóban írja képét annak, akit meg akar jelölni:

(Felolvasni: *Fekete gyászában, [mint sűrű árnyékba lilium, úgy fejezlik, LIX, 3.]*)

De csak egy dacos ellenmondás kell a nő részéről, abban a pillanatban felforr, és a lány szavak azonnal kemény csattanással csapódnak fel:

(Felolvasni: *Átkozott, ha nem más móddal, [Végezd búmot haláloommal, XXXV, 8.]*)

Így hintáz benne a gyönyörködő szerelem a követelővel. Ki tudja érzékibben közölni a szívében élő szerelmet, s annyira fizikai bizonyosságot adni róla?

(Felolvasni: *Ez amaz Júlia [kinek ábrázatja, mint címer egy pecsétbe, XXXVII, 9.]*)

Balassa Bálint roppant szerelmi viharokon ment át.

Van, aki azt vitatja, hogy Balassa Júliája éppen olyan költött és eszményi alak, mint Petrarca Laurája. Téved. Balassa nem álmodozó költői lélek. Balassa a valóság dalosa, mint minden igazi magyar költő: mint minden igazi magyar ember. Balassa Bálint, ahogy megírja a verset, el is küldi imádoztjának, akit evvel meg akar hódítani. Losonczy Anna, aki tán a legnagyobb szerelme volt, akit legszörnyűségesebben imádozt,

³⁴ *Magyar szerelem*, rádióelőadás, 1939. = *Móricz Zsigmond hagyatékából*, sajtó alá rend. és jegyz. Réz Pál, szerk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 400–401, 471.

³⁵ Balassi a szklenői gyógyfürdőben (Glasshütte) megverte a bányabíró vele szemtelenkedő szolgáját. A történekről ő maga számolt be 1578. január 28-án Zólyomban kelt, Selmecbánya városának küldött, latin nyelvű levelében. Ebben többek közt ezt írta önmagáról: „Aut, si qua natura insita sit ferocitas duritiesve, non Musarum mansuetudine, doctrinaeque ornamento, vel longa peregratione, aut diuturno aulae usu ea iam pridem sint emollita?” Azaz: Különbben, mégha a természetembe lett volna oltva valaminő vadság vagy keménység, vajon a múzsák nyájassága, a tudomány ékessége, avagy a hosszú peregrináció és a sokáig tartó udvari élet által ezek már régen nem szelídültek-e meg? – Lásd: RICHTER Ede, *Két epizód Balassa Bálint életéből*, Századok, 1902, 918.

akivel legkegyetlenebbül összeveszett s a szerelem múltán pörrel támadták meg egymást és a régi ideál, aki nyilván méltó partner volt egy Balassa Bálint számára, 1.400 arany forintokért végrehajtást kért a volt szerelmese ellen.³⁶ A versét azonban megőrizte s az ő hagyatékában meg is találták némely szerelmi dalát a rakoncátlan poétának.³⁷ Aki valószínűleg őt aposztrofálta ebben a végtelenül kedves, sőt édes költeményben:

(Felolvasni: *Ez világ sem kell már nekem [Nálad nélkül, szép szerelmem, XXXIX, 1.]*)

Balassa Bálintnak megvolt az a csudálatos képessége, hogy olykor homéroszi felséggel tud közvetlen és bájos lenni: itt a Júliának szóló pár sor:

(Felolvasni: *Ezt írván, Júlia kérdé, hogy mit írnék?*)

Szerelmem szép képét írom, neki mondék.

Monda. Hát engem ír? s reá mosolyodék. [XLVI, 7.])

Ez a költő, ez a magyar csordultig költő, s kibuggyanaságig, egész lényével szerelmes.

(Felolvasni: *Idővel paloták [házak, erős várak, városok elromolnak, XLVII, 1.]*)

Balassa Bálint olyan, mint az égbolt: a nyári ég. A kék ég, amelyen gyönyörű bárányfelhők úsznak a kékségben s néha viharfelhők vonulnak át. De ezek hamar elmúlnak, s tovább süt a nap és kegyetlenül él az élet. Kegyetlenül, de mindig ragyogóan, és szépséggel.”

Móricz Zsigmond tehát Balassi Bálintban a világi élet örömeinek habzsolóját és a szerelem költőjét látta 1913-ban írt színdarabjában ugyanúgy, mint negyed századdal későbbi értekezésében. Mindeközben kortársai főként a vitézi versek és az istenes énekek szerzőjét tartották benne figyelemre érdemesnek. Az „Óh, szegény megromlott, s elfogyott magyar nép” kezdetű, tévesen Balassiénak vélt vers keservesen búslakodó és moralizáló hangvétele sokban hozzájárult a költészetéről alkotott kép eltorzulásához. Ennek a költeménynek valójában a neosztoikus bölcseletet követő Rimay János volt a szerzője. Az efféle „hazafias” hangvételt további verseket hiányolva, a XIX. században egyesek önkényesen Balassi életművéhez toldottak néhány ismeretlen szerzőtől származó búbánatosan érzelmős bujdosó és szerelmi éneket.

A XX. században a *Nyugat* nemzedéke már kezdte felismerni Balassi költészetének valódi értékeit, ám a hamis versekkel igazolt, panaszos hangú katonaköltő álságos képét mások tovább görgették. Varjas Béla (1911–1985) és Eckhardt Sándor munkássága kellett ahhoz, hogy tisztázódjék a versek hitelessége és a valós életrajz is kikerekedjék. Ám, hiába bizonyosodott be a tudomány területén, hogy Balassit semmiképpen nem lehet katonaköltőnek tekinteni, a mindennapi recepció máig kitart a százötven éve kialakult hamis besorolás mellett. A Balassiról kialakított képzeteket jól jellemzi Gazdag Erzs (1912–1987) *Balassa Bálint elfelejtett éneke* című 1938-ban megjelent verse,

³⁶ Balassi 1582. április 17-én, „Vízbehányó kedden”, a Nyitra vármegyei Vittencen 1400 Ft kölcsönt vett fel Losonczy Annától. Az asszony tíz esztendő múlva az egykori kötelezvényről másolatot készíttetett, amelyet a neki még akkor is adós Balassival támadt perben kívánt felhasználni. Lásd: SZILÁDY Áron, Észrevételek Károlyi Árpád „I. Balassi Bálint életéből” című közleményéhez, *Századok*, 1882, 847–848.

³⁷ Nem Losonczy Anna őrizte meg Balassi verseit, azok 1874-ben egy kézíratos kódexben kerültek elő a Radvánszky család zólyomradványi könyvtárában.

amelyre Kodály Zoltán kórusművet komponált.³⁸ Ennek beszédes kezdősora így szól: „Hej! én szegény népem, elszéledett vérem, mivé lettél mostanság?” A későbbi költők is nagyrészt hasonló hangvételű verseket írtak róla.³⁹

Szerb Antal (1901–1945) is mint vallásos költőt magasztalta Balassit, ám fanyalogueva szólt szerelmes verseiről magyar irodalomtörténetében.⁴⁰ Úgy vélte, hogy „Balassa Bálint a magyar irodalom legnagyobb vallásos költője Ady Endre előtt.” Meglehető módon, éppen a bécsi virágról szóló verset dicsérte meg: „Igazán jó szerelmes versei azok, amelyekből nyersen kiáll még a szerelmes kaland emléke, mint az a verse, amelyben elmondja, milyen jól szórakozott Bécsben a Tifingrál utcában két német leánnyal, Zsuzsánnával és Anna Máriával, akik nem sokáig kérték magukat, hanem megintválták szobájukba. Ez az igazi Balassa, bécsi kislányoknak, lengyel cortegianaknak a barátja.”

Eckhardt Sándor (1890–1969) éppen 1913-ban, Móricz színdarabjával azonos évben, jelentette meg alapvető tanulmányát Balassi Bálint irodalmi mintáiról.⁴¹ Az ő újonnan feltárt forrásokon is alapuló, igencsak összetett képet mutató Balassi-életrajza pedig Móricz élete végén jelent meg.⁴² Ebben viszont éppen a bécsi vers kapott elmarasztaló értékelést: „...nyilván semmiféle udvarlási szándék nincs abban a versében, ahol a két bécsi utcalánnyal, a Susannával és Anna-Marie-val eltöltött estjét beszéli el. Különös vers ez a maga primitívességében. Afféle verses levélben beszéli el a banális kalandot, s erre bizonyára nem lelt semmiféle példát a világirodalomban.”

Az 1958-ban a *Szép magyar komédiával* kiegészült életmű inspirálta Klaniczay Tibort (1923–1992) arra, hogy újraértelmezve Balassi költészetének irányultságát, 1961-ben megírja *A szerelem költője* című esszéjét, amelyben a Móricz Zsigmondéhoz közelálló véleményét elméleti alapokon nyugvó elemzéssel fogalmazta meg. A bevezető rész tételmondatát idézem:⁴³

„Balassi költészetének kulcsát szerelmi verseiben kell keresnünk, emberi és költői fejlődését elsősorban a szerelmi költemények vizsgálata alapján kell feltárnunk és értékelnünk. Nem csökken ezzel vitézi és istenes énekeinek jelentősége, sőt ezek igazi helyét is éppen így tudjuk majd kijelölni költészetében. Vallásos versei ugyanis jórészt szerelmi lírájának a függvényei, olykor ellenpólusai, a szerelemtől való menekülés eszközei, s vitézi témájú költészete is a szerelmi poézisból, s részben az istenesből bontakozik ki.”

Klaniczay is szóba hozta Balassi bécsi emlékképét: „Az eszménnyé alakult Júlia rejtőzik tehát a költőt új szerelemre gerjesztő Célia remélt és beteljesült ölelésében. Júliát kereste, és ha csak percekre is, őt vélte megtalálni az előző hónapok futó kalandjaiban

³⁸ KODÁLY Zoltán–GAZDAG Erzs, *Balassi Bálint elfelejtett éneke*. (A kolozsvári tanítóképzők vegyeskarának) = K. Z., *Kórusok II. kötet. Vegyeskarok*, a Magyar Kórus, Budapest, 1944, 66–73.

³⁹ *Bálint, nevezetben ki voltál Balassa. Magyar költők versei Balassi Bálintról*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1994.

⁴⁰ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, második, átdolgozott kiadás, Révai, Budapest, 1935, 122.

⁴¹ ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, Irodalomtörténeti Közlemények, 23 (1913), 171–192, 405–450.

⁴² ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint*, Franklin Társulat, Budapest, [1941], 86; ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943.

⁴³ KLANICZAY Tibor, *A szerelem költője*. = K. T., *Reneszánsz és barokk*, Budapest, 1961, 183–295, 184, 273.

is. A bécsi Zsuzsannát, Anna Máriát, a mezítlábas Margarétát ugyanúgy festette le, mint Júliát vagy Céliát.”

Móricz Zsigmond színdarabjában Balassi Bálint nem a Juliáról szóló verseivel udvarol a kurtizánoknak, hiszen azok jóval emelkedettebb hangvételűek annál, minthogy bordélyházban dalolják őket. A bécsi Zsuzsanna és Julia hasonlóságára átigazított Caelia-ének a szerelmi bánat elleni vigasztalódásról szól, éppen úgy, mint az ugyancsak elhangzó, a citerás lengyel leányról szerzett ének, hiszen ez a Zsuzsanna is hasonló mesterséget űzhetett, mint a két bécsi leány. Ez a vers is ellenpontként szerepel a Caelia-énekek végén.

A Balassi költészetét jellemző udvari, majd petrarkista stílus került a fülledt érzékiség és a testi szerelem bárminő nyílt ábrázolását. Erről csupán válogatott metaforák alkalmazásával lehetett itt-ott beszélni. Az ölelkező szerelmesek között csak a csók volt az elfogadott testi érintkezés, amely viszont állandóan szerepet kapott a reneszánsz költészetben, hiszen az a neoplatonista szemlélet szerint, a szerelem lelki részét, az égi szerelmet közvetíti, szemben a földi gyönyört jelentő Venus játékaival. Ezt a nézetet igazolja Balassi XVII. számú, „Csókolván az én szép szeretőmet / Szerelmes szájában felejtém én lelkemet” kezdetű éneke is.⁴⁴

Balassi a *Caelia feredésének* módjáról szóló versében, amelyet a nápolyi neolatin poéta, Angerianus (c. 1480–1535) epigrammája nyomán szerzett, a gőzben felsejlő mezítelen testű nő megjelenítése kapcsán sem élt a frivolitás kínálgató lehetőségével.⁴⁵ Ugyanő a bécsi örömlányokról szóló versében is visszafogottan fogalmazott, hogy a pornográfiát elkerülje, ámde élményszerűen körüljárta magát a bujaságot rejtő cselekményt. A francia Pléiade írói csoportja, és közöttük kiváltképpen Ronsard (1524–1585), nem riadtak vissza ennél sikamlósabb jelenetektől sem.⁴⁶ Náluk a valós élmények nagyobb szerepet kaptak, hiszen ők nemcsak Petrarcát kívánták követni, hanem az antik poétákat is.

Balassi a bécsi Zsuzsannáról s Anna-Máriáról szerzett énekének záró strófájában világossá tette, hogy nem 1589 nagybőjtjében találkozott a ledér leányzókkal a Tiefen Graben utcáján, hanem korábban. Emlékezését ezekkel a szavakkal zárta le: „Hogy bécsi virág juta eszemben.” A virág megnevezés itt csupán az egyik leány személyére vonatkozik.⁴⁷

Kevésbé tapintatos azonban a lírai önéletrajz XXIV. számú verse, amely egy korabeli virágküldő szokáshoz kapcsolódik. Ennek kezdetén a virág megnevezés kettős említése burkolt jelentést hordoz: „Most adá virágom nékem bokkrétáját / Magához hasonló szerelmes virágát.” E két vessorban, a közköltészetben honos, rejtett értelmű virágénekek frazeológiája jelenik meg.⁴⁸ A metafora feloldása egyértelmű: most adta oda a

⁴⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi Bálint poézisáról*. = *Balassi Bálint élete és kora*, Balassi Kiadó, Budapest, 2004, 51.

⁴⁵ JANKOVICS József, *Egy Balassi-versszak értelmezéséhez*, Irodalomtörténeti Közlemények 79 (1975), 459–461.

⁴⁶ BÁN Imre, *Balassi Bálint platonizmusa*. = B. I., *Eszmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 138.

⁴⁷ Kányádi Sándor (1929–2018) 1967-ben egy akkori bécsi virágot említett meg Balassi szavait felhasználó versében (*Halottak napja Bécsben*).

⁴⁸ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *A virágénekekről*, Irodalomismeret, 13 (2003), 3. szám, 114–121. – KÖSZEGHY Péter, *Virágok és virágénekek*, Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 54 (2019), 4. szám, 75–94.

kedvesem nekem teljes testi mivoltában magát. Balassi azonban szimultán beszédmódot alkalmazott. A vers első strófája ugyan tökéletes virágének, ám a második strófától, semlegesítve az első értelmezést, a szerző felsorolja a bokrétában lévő virágokat, s innentől pedig embléma-szerű leírást nyújt azok tisztos jelentéséről. A negyedik strófa két első sora: „Azért e bokrétát én édes szerelmem, / Megszolgálom s egészségédért viselem” utal arra, hogy hajdanában a leányok és az asszonyok a szeretőjüknek, illetve a férjüknek bokrétát küldtek, amelyet azok a küldőjük egészségéért a kalapjukon vagy a süvegükön viselhettek.⁴⁹ A XVII. századbeli *Vásárhelyi daloskönyv* egyik versében egy ifjú mondja azt Venusnak, hogy „Megviselöm, lölköm, az szép bokrétát / Jó egészségédért az majoránát.”⁵⁰ A záró strófa azonban, a vers kezdő metaforájának valóságos környezetbe helyezésével, felkínálja a titkos történet egyértelmű megfejtését: „Ezeröttszáz és hetvennyolc esztendőben, / Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtőkben, / Az adá virágát akkor én kezemben, / Kit Istentől kérek gyakran könyörgésben.”

Nyilvánvaló ebből, hogy a költő régóta áhított kedvese testileg is odaadta magát egy szerelmi együttléthez, méghozzá egy erre alkalmas rejtekhelyen, ahol pedig mi másért találkoztak volna, mintsem hogy Venus játékaival múlathassák el az időt.⁵¹ Bizonyosságul szolgáljon a titkos értelmű sorok helyes megfejtésére az *Effectus Amoris* című széphistória, amelynek 98. strófájában Zariadres és kedvese, Odatis „Hogy szeretnék egymást, ezzel jelenték, / Egyik az másik ölében elalvék, / Venus istenasszonnak áldozának, / Kertbéli szép rózsákat szaggatának.”⁵²

Megjegyzendő, hogy Balassi 2x33 versből álló lírai önéletrajzának első felében csupán ennek a XXIV. számú éneknek, valamint az ANNÁMÉRT versfőket tartalmazó, XXVII. számúnak a végén olvasható a szerzetetés évszáma. Az utóbbiban ez: „Ezeröttszáz és hetvennyolcnak végében / Hogy volna szeretőm énhozzám kétségben, / úgy szedém ezt egyben; / Nevét megtalálok versek elejében” Balassi 1578-ban 24 éves volt, Losonczy Anna pedig 27. Tehát a két datált vers nem véletlenül kapott akkori életkorukkal egybevágó sorszámot. Azt kell tehát hinnünk, hogy Anna egyetlen alkalommal beadta a derekát.

Ha Balassinak ezen versei mégsem a valóságot tükrözik, úgy olyasféle irodalmi fikcióval találkozunk itt, mint aminőt Vergilius *Aeneis*-ében olvashatunk (IV. 160–172). Ott ugyanis Aeneas és Dido szerelme alakult úgy, hogy csupán egy alkalommal, mégpedig egy hirtelen támadt vihar elől megbújva, egy barlang rejtekében egyesülhettek testileg is.⁵³

⁴⁹ KÖSZEGHY Péter, *Az 1578-as év Balassi Bálinti életében. = Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí. Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň, Jún 2012.* zostavili Helena FERENCOVÁ a Erika ANTOLOVÁ, Modrý Kameň. SNM, Modry Kamen/Kékkő, 2013, 230. – FÉL Edit, *Egy palóc házasság előtti szokásról*, Ethnographia, 52 (1941), 253.

⁵⁰ *Régi magyar költők tára XVII. század 3. Szerelmi és lakodalmi versek*, sajtó alá rend. STOLL Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 190. (112. szám)

⁵¹ GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 283–284.

⁵² CEGEI Névtelen, *Effectus Amoris. Az szerelemnek ereje, kit Athenaeusból magyar rithmusba szerzettenek, atyáknak, anyáknak tanúságokra*, mense Iulio Anno Domini 1587. = *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, szerk. és sajtó alá rend. JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Balassi Kiadó, Bp., 2000, 457.

⁵³ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Losonczy Anna a források tükrében. = Tiszaszentmárton*, szerk. SALLAI József, kiad. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton, 2014, 78–79.

Balassi életének és költészetének leghitelesebb tanúja Rimay János (1569–1631) volt, aki tervbe vette mestere verseinek kiadását. A terv végül megghiúsult, ám kéziratban fennmaradt a hozzá készített előszó, amelynek latin nyelvű felvezetésében Rimay tömören utalt arra, hogy Balassi költészete a Julia iránti szerelem ígézetében jött létre:⁵⁴ „Ad calcem operis Julia ipsius est addita.” (Azaz: Művének sarkpontjával Juliát tette meg.). Magyarul még ezt fűzte hozzá: „Ha ki az szerelem argumentómban való énekének munkáját nem javallja penig, sőt kárhoztatná inkábbban, kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákat is.”

Maga Balassi is nyilatkozott arról, hogy nemcsak verseit, de *Szép magyar komédiáját* is valóságos szerelméről szerezte, hiszen a prólógus végén megvallotta,⁵⁵ „Hogy penig ez dolgot vettem előmben s mást nem, oka ez, hogy az én véghetetlen nagy szerelmemnek valami példáját akartam mégis ez komédiában megmutatni annak, azkinek nevének emlékezetére az igaz szerelmemben nagy alázatosan, engedelmesen meghajol mindenkor az én térdem.”

Rimay János a Balassi-fivérek hősi haláláról szóló magyar nyelvű epicédiuma elé helyezte Nádasdy II. Tamásnak ajánlott, magyar nyelvű apológiáját, amelyben felmagasztalt barátját „a mi Alcibiadesünknek” nevezte.⁵⁶ Alcibiadész (Kr. e. 450 – Kr. e. 404) a hajdani athéni államférfi és hadvezér, híres volt testi szépségéről, amelyhez azonban kicsapongó életvitel párosult. Cornelius Nepos római történetíró Alcibiades-életrajza szerint:⁵⁷ „Constat enim inter omnes, qui de eo memoriae prodiderunt, nihil illo fuisse excellentius vel in vitiis vel in virtutibus.” Azaz: Ugyanis mindnyájan egyetértenek abban, akik róla megemlékeztek, hogy senki nem volt őnálánál kiemelkedőbb sem a vétkekben, sem az erényekben.

Rimay az epicédiumhoz hozzászólta, azt a Darholcz Kristófnak szóló latin nyelvű ajánlást is, amelynek a végén így jellemezte Balassit: „In quo videlicet praeter luxuriae atque ira culpam vix aliud intolerabile quidquam fuisse deprehendimus.”⁵⁸ Azaz: Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy benne a bujaság és a harag bűnén kívül más túrhetetlen tulajdonság aligha volt.

Tehát a középkor óta számon tartott hét főbűn közül csupán épp az a kettő volt Balassira jellemző, amelyeket a régiségben általában a híres költőknek és íróknak tulajdonítottak.⁵⁹ Nem véletlenül, hiszen az irodalomban többnyire a bujaság, avagy a féktelenség, illetve a harag, avagy a düh okozza a cselekményt elindító konfliktusokat. Az európai irodalom első nagy eposzának, az *Iliásznak* a kezdetén is ott van mindkettő. Rimay írásos nyilatkozatai tehát azt járták körül, hogy Balassi mindennapi életének

⁵⁴ RIMAY János Összes művei, összeállította ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 39, 42.

⁵⁵ BALASSI Bálint *Szép magyar komédia*, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az életrajzi jegyzetet írta KŐSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 17. (Diákkönyvtár)

⁵⁶ RIMAY János, *Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára*, szerk., sajtó alá r. és a jegyz. ÁCS Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 8.

⁵⁷ Cornelius NEPOS, *Vitae, VII. Alcibiades, 1.*

⁵⁸ RIMAY János, *Epicédium* ... 15, 61. (Pirnát Antal fordítása)

⁵⁹ KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő*, Irodalomtörténeti Közlemények, 98 (1994), 699.

irányultsága is hozzájárult ahhoz, hogy poézisában főként a szerelem argumentumában, azaz annak tárgykörében munkálkodjék.

Balassi Egerben eltöltött négy esztendeig tartó szolgálata idején, azaz 1579 elejétől 1582 végéig, többször kerülhetett olyan helyzetbe, hogy kísértésbe essék a bujaság bűnét illetően. A vitézi élet szabadságához ugyanis az is hozzá tartozott, hogy a jó erkölcsbe ütköző cselekedeteket sokszor büntetlenül lehetett űzni egy végvár falainak közelében. A Kapy család levéltárában maradt fenn egy hosszú tanúságlevél, amely bepillantást enged az egri vitézek olykor eléggé szabados életvitelébe. 1580-ban Egerben huszonhárom tanút hallgattak meg egy bizonyos Rédey Bonaventura nevű nemesember botránkozását okozó ügyében.⁶⁰ A kihallgatást a Kapy család tagjai, köztük Balassi Bálint bizalmas barátja, Kapy Sándor kezdeményezték. Az első tanú egy nemes ember volt, az egri vár alatt lakozó Soós Gergely, akinek a vallomását latin feltételes mondatokkal jegyezték fel. A tanúvallomás magyarra fordítva így hangzik:

Maga a tanúskodó az említett Rédey Bonaventura szájából hallotta volna, hogy három közönséges szajhát tartana a házában, és ugyanezeket ott táplálná, és velük együtt hálna. Továbbá ugyanez a tanú azt vallotta, hogy azt is szintén magának ugyanezen Rédey Bonaventurának a szájából hallotta volna, amint azt mondotta volna, hogy a nagyságos Gyarmati Balassi Bálint ugyenezen Rédey Bonaventurának egy jó járású lovat ígért volna, ha őhöz az ezeket a közönséges szajhákat odavinné, mégpedig ezen közönséges szajhákat, amint ugyancsak az ő szájából maga a tanúskodó hallotta volna, ugyanezen Balassi Bálintnak el is vitte volna.⁶¹

Rédey Bonaventura tehát szeretőket tartott, akikkel folyton ide-oda kocsizgatott. Ezeket a nőket a tanúk minősítették közönséges szajháknak. A vallomásokból kiviláglik az is, hogy a vádlott nem bordélyt tartott fenn, hanem kocsmaházat. A duhaj katonák ezt látogatták. Ugyanő csúful káromkodott, amikor megrótták amiatt, hogy feslett szeretőket tart: „Bestye kurvafia, ki ne tartson, és ha tartok, ugyan szépet és demeckit⁶² tartok, aki bánja, tegyen róla!” Rédeyvel időnként a szeretői is káromkodva veszekedtek: „Te is olyan lélek kurva vagy, mint szintén én, ugyan ha csak egyszer megütsz, meg kell halnod lélek kurva érettem!” Voltak tanúk, akik meglesték, hogy a lányok kibontott kebellet és hajjal ettek-ittak az asztalnál, egyikük pedig hajdú módra táncolt. Egy tanú szerint, Rédey kereskedett is volna egy faluból elhozott lánnyal.

Balassi nem pénzbeli fizetséget kínált Rédey Bonaventurának a három nőszemélyért, ezért nem valószínű, hogy a maga duhaj mulatozásainál lett volna igénye rájuk.

⁶⁰ Ez a Bonaventura éppen 1580 nyarán perlekedett testvérével, az egri vitéz Rédey Pállal, örökölt birtokuk egymás közötti felosztásán. Lásd: SZEDERKÉNYI Nándor, *Heves vármegye története, II. kötet*, Eger, 1890, 310–312.

⁶¹ ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943, 99–100, 247. Primus testis, Egr. Georgius Soos ... Quod ipse attestans, ex ore memorati Bonaventura Redey audivisset, tres publicas meretrices, in domo suo habere, easdemque ibi alere, et cum eisdem concumbere, fassus est praeterea idem attestans, se etiam et hoc ex ore eiusdem Bonaventurae Rédey audivisse, cum dixisset, quod magnificus Valentinus Balassy de Gyarmath eidem Bonaventurae Redey, unum equum gradarium, si ad eum easdem publicas meretrices perduceret promississet, quas quidem publicas meretrices, prout ex ore eiusdem, idem attestans audivisset, eidem Valentino Balassy adduxisset. – A tanúvallomás Eckhardt Sándor által készített fordítását lásd: BALASSI Bálint Összes versei, *Szép magyar comoediája és levelezése*, a szöveget gondozta STOLL Béla, Magyar Helikon, 1974, 287–288.

⁶² Demecki, azaz damaszkuszi acélból készült kard, amellyel Bonaventura a saját szerszámát dicsérte meg.

Meglehet, hogy ő a nagy értékű ló felajánlásával arra igyekezett rávenni a bővérű férfit, hogy engedje el a nála szinte fogságban lévő három nőt, akik ezáltal visszanyerhették a szabadságukat. Balassi ezzel a jótékony tettevel barátjának, Kapy Sándornak is a kedvében járhatott volna. A tanú, Soós Gergely csak az ajánlatról és annak elfogadásáról tudott, annak célját nem ismerte. Ha mindez valóban így történt volna, úgy Balassi az egri esetben nem követte volna el a bujaság bűnét.

Ugyancsak 1580-ban történt, hogy az egri vitézek megtámadták a török kézen lévő Hatvan városát. Szepesi György históriás éneke⁶³ tudósított arról, hogy az utcákra érve „Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa / Házakat, pénzes boltokat tört vala, / Gyermekeket, bulyákat fogott vala.” A sikeres harc után a vitézek „Eger várában beszállottak vala, / Kótyavetyét mindjárt hántak vala.” Nos, a bulyák török leányok voltak, akiket nem azért ejtettek fogságba, hogy bujálkodjanak velük, hanem, mert szépen tudtak varrni és hímezni, a magyar nagyasszonyoknak adták el őket. 1572-ben Kun Péter egri vitéz Losonczy Annának vitte az általa Szeged és Csongrád közt elfogott török leányokat.⁶⁴ Telegdy Kata 1600-ban, hűgának, Borbálának küldött levelében „valami varró török asszonyt” kérve írta, hogy „Elküldtem volt Szokoli Albert uramat Kállóban az kótyavetyére, de többet nem hozhatott egy nagy török leánál, az is fölötte drága.”⁶⁵ A bulyákat utóbb többnyire kiváltották fogságukból.

Balassi versciklusának első felében helyezte el „Minap mulatni mentemben” kezdetű, XXVIII. számú versét, amelyet egy „Ben seyрана gider iken” (azaz: Én mulatni mentemben) kezdetű török ének nyomán és annak nótájára szerzett. Ebben a versben két kegyes vetélkedik egymással azon, hogy melyikük a szebb. Egyikük a velük találkozó szerzőt kéri a vita eldöntésére. Ő azonban vonakodik, mert mindketten szépnek tetszenek neki. A megismételt kérdés pedig úgy szól, mintha a vetélkedők örömlányok lennének: „Melyinket vennéd inkább meg? Melyinkért adnád több pénzed?” A szerző a szépségjegyet viselőt választja: „Szömölcsöt visel mellyén az, / Azki legszebb, kisebbik az.” Ez az ének ugyan nem valós élményt beszél el, ám azt példázza, hogy az egyedül maradt szeretőt bujálkodásra készíthetik a magukat felkínáló, könnyűvérű leányok. A téma már az ókorban megjelent. A Kr.u. IV. századi görög Aristainetos *Vetélytársak* című, pajzán milétoszi novellájában két leány szólít meg egy utcán dudorászó férfit, akit csábító szavakkal arra sarkallnak, hogy válasszon közülük, ő azonban nem akar dönteni; ám megengedi nekik, hogy szobára vonszolják, ahol egyiküket sem utasítja el.⁶⁶

Balassi rossz hírének okait tehát másutt kell keresnünk. A költő nemcsak verseiben, de valóságos életében is folyvást arra igyekezett, hogy a neki tetsző asszonyok és leányok kegyeit szolgálatának ajánlásával elnyerje; csakhogy az „angyalképet mutató szép szüzek és szemmel öldöklő örvendetes menyek” nemcsak a szerelmet élesztették

⁶³ *Sásvár bég históriája 1580.* = *Régi magyar költők tára, XI. kötet*, sajtó alá rend. Ács Pál, Budapest, 1999, 160.

⁶⁴ TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból, I. kötet*, Budapest, 1915, 291–292.

⁶⁵ *Két vitéz nemesúr*, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről, közzétette ECKHARDT Sándor, Budapest, 1944, 203.

⁶⁶ *A szerelmes delfin. Ókori dekameron*, vál., ford. RÉVAY József, Európa Könyvkiadó, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1962, 359–360.

fel benne, hanem időnként a vesztét okozták, amikor jómaga udvarlás helyett, buja vágyainak szabad utat engedve, illetlen módon közelített hozzájuk. Botránnyt keltő ügyei, mai szóval élve, zaklatások voltak. A nagyságos úr 1583. május 20-án, azaz pünkösd hétfőjén, az országúton lovagolva pillantotta meg Sommer Jánosnét, a hodrusbányai mészáros minden bizonnyal felettébb szép özvegyét, akit – a feljelentők szerint – hajkurászni kezdett, majd Hajnik falu közelében, a búzamezőn próbált volna leteperni;⁶⁷ szeptemberben pedig a zólyomi várhoz tartozó Hajnik falu lutheránus papjának a leányát kergette volna meg ugyanazon a mezőn.⁶⁸ Balassi már régóta ismerhette ezt a leányt, hiszen annak apja, Lovcsányi György (1505–1600) 1561-től 1579-ig Zólyom városának prédikátora volt, és aki onnan 1580-ban ment át a közeli Hajnikra; innen csak 1588-ban költözött át Selmecbányára.⁶⁹ A híres prédikátor pályája során, a protestáns zólyomi főkapitánnyal, Balassi Jánossal (1518–1577), a költő apjával is kapcsolatban állt. A zólyomi bíró, Glosius Boldizsár, a selmecbányaiaknak küldött levelében azt állította, hogy az általa megkérdezett Lovcsányi György azt üzenté volna neki, hogy a dolog megesett, ám azt mégsem mondták el senkinek. Felmerül tehát az a kérdés, hogy vajon miként lett hír belőle?

Ezekben az ügyekben a selmecbányai és zólyomi német polgárok főleg azért szórakoztak súlyos vádakat Balassira, mert a tivornyáival őket háborgató főurat az általa a városaikban birtokolt házakból szerették volna eltávolítani. Ennek érdekében a hazugságoktól sem riadtak vissza. A haragvó Balassi élőszóban szitkozódva hevesen tiltakozott, majd megírta a zólyomi bírónak és a tanácsnak azt a feleletet, amelyben ugyancsak szitkozódva utasította vissza a vádakat:⁷⁰ „Hazudtak tisztességemben praktikáló áruló kurvájok és beste kurvafajok!” Majd így folytatta: „Írták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom, és hogy én mind szolgálaimval öszve Sybaritica⁷¹ életet viselek; ebben is hazudtak, mint tisztességemnek vesztő, pór fitta fentő híres kurvájok, mert mi soha természet ellen nem éltünk.”⁷² Balassi levele végén arra is kitért, hogy a polgárok feleségüket tőle féltik, „de ez eborcák bár ne többet nevezzenek, hanem csak egyet, mely asszonembert avagy leánt igyekeztem én itt megszégyeníteni!” (Ugyanő hasonlóan mordult rá Cupidóra LII. számú versében: „Óh, szégyen, eborca, mely igen megcsalál!”)

Poltári Soós János, Zólyom vármegyei alispán volt az, aki jogi érveléssel igyekezett igazságot tenni az elmérgesedett helyzetben. Ő mondta ki azt, hogy a Balassi által elkövetett zaklatás nem tettél, hanem csupán szóval történt.⁷³ Aligha lehetséges az

⁶⁷ KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*, Balassi Kiadó, Budapest, 2008, 226–237.

⁶⁸ ECKHARDT Sándor, *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 39–42.

⁶⁹ ZOLNAY László, *Hajnikai kantilénák*, Kortárs, 26 (1982), 2. szám, 304–307. (*Balassi Bálint és a hajnikai paplány*)

⁷⁰ JÁN KLÓC, *Adalékok Balassi Bálint életrajzához*, Irodalomtörténeti Közlemények, 69 (1965), 496–497.

⁷¹ Sybaritica élet = Sybaris az ókorban egy Dél-Itáliában fekvő, gazdag görög város volt, amelynek a jólétől és a szertelen fényűzéstől elpuhult lakosai közmondásosan buja, kicsapongó életet éltek.

⁷² [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, *Balassi Bálint nyelvvaltsága*, Irodalomtörténeti Közlemények, 93 (1989), 562–565. A fitta, azaz: fikta / fékta = becstelentette: a fékni (közösülni) igéből. Fentő = karó, dárda, kerékküllő.

⁷³ Pirnát Antal (1930–1997) vélekedése szerint, a polgárok bérelték volna fel az özvegyet, hogy törbe csalják vele Balassit! Lásd: PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint zólyomi kalandja*, P. A., *Kiadatlan tanulmányok*, szerk. Ács Pál, reciti, Budapest, 2018, 55–65.

egymásnak ellentmondó vádak és a szorongatott főúr meggyőzőnek látszó, ám csalafinta védekezése nyomán feltárni a teljes igazságot.

Egy neves grafológusnő, Balassi 1585-ben írt, Batthyány Boldizsárnak küldött levelét megtekintve, úgy vélekedett, hogy „hallatlanul precíz ember kézírása, akinek cselekedetében s gondolkodásmódjában állandó az önfegyelem, pedig szangvinikus, kirobbanó természet, de ezen hihetetlenül tud uralkodni.”⁷⁴ Ez a megállapítás egybeesik a költő 1578-ban megfogalmazott, önmagáról szóló szavaival, amelyek szerint, addigi élete során folyvást arra törekedett, hogy megszelídítse a természetében rejlő keménységet és vadságot.⁷⁵

A fentiekben elmondottak voltak Balassi bujaságból fakadó, ismertté vált botrányos ügyei, ezekhez képest az unokahúgával, Dobó Kristinával, 1584 karácsonyan kötött házassága, és az ahhoz párosuló sárospataki várfoglalás, jóval nagyobb országos felzúdulást keltettek.

Balassi istenes énekeiben többször megvallotta bűneit. A házassága előtt szerzett, „Bocsásd meg, Úr Isten, ifjúságomnak vétkét” kezdetű, XXXIII. számú énekében éppúgy, mint a Szentháromság második személyéhez, Krisztushoz szólóan: „Mert nem fizetésért, sem gazdag prédáért, járom, tudod, utamot, / Hanem szent nevedért s az szép tisztességért, kibem megkisebbítél, / Noha nem méltatlan, mert rút és szántalan bűnömért rám gerjedtél...”

A tisztességét megkisebbítő, valós bűneinek mikéntjéről egy másik istenes énekében szólt, amikor saját szerelmi életét jellemezve, Dávid és Bethsabé történetére, azaz a más feleségének elcsábítására utalt „Óh, én kegyelmes Istenem” kezdetű énekében: „Ellened való sok vétkem, / Mint Dávidé, olyan nékem / Kiért, azmint én azt vélem / Veszett keserves életem.”

Jöllehet Losonczy Anna (1551–1596) 1567-ben Ungnad Kristóf (c. 1527–1587) egri várkapitány felesége lett, Balassi Bálint mégis a magáénak érezte életének nagy szerelmét, hiszen úgy vélte, hogy kora ifjúsága idején a nála jóval idősebb férfi elorozta előle a valójában őt megillető leányasszonyt. A versciklus *Aenigma* című, kezdő verse is ezt járja körül.⁷⁶ 1587 őszén azonban elhárult minden akadály közöttük, hiszen ő maga elvált, Anna pedig megözvegyült. Éppen ebben az időben kezdte sorra megírogatni a Móricz Zsigmond rádiós előadásában is megjelenő, formailag is kiérlelt verseit, amelyek a korabeli neolatin szerelmi költészet példáját követve, a Venus és Cupido társaságában felmagasztosult áldott Juliáról, azaz Annának a fiktív mitikus világba helyezett másáról szólnak. Móricz is idézte előadásában a Julia-ciklust megnyitó, a világbíró Cupidót megszólító, XXXVII. vers 9. strófáját: „Ez amaz Julia, kinek ábrázatja, mint címer egy pecsétbe, / Szívedben felmetszve, kibem magát nézze, ha képét tükerébe / Ő látni akarja, mert ott szebben látja, minémő színe, képe.”

⁷⁴ RÁKOSNÉ ÁCS Klára, *Vallanak a betűk. Személyiségek és életutak pszichografológiai megközelítése*, a kötet anyagát egybegyűjtötte, gondozta SZILÁGYI Ferenc, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985, 191. Rákosné Ács Klára (1899–1993) Balassi személyiségéről szóló elemzését Komlószy Tibor (1929–1996) helytállóan találta.

⁷⁵ Lásd a 34. lábjegyzetet!

⁷⁶ VARJAS Béla, *Balassi lírai regénye: a nagyciklus*. = V. B., *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Akadémiai, Budapest, 1982, 323–324.

Balassi számára 1588 elején elérhetőnek látszott az, hogy szerelmével immár a világ szemében is erkölcsös módon, azaz házasságban éljen. 1588. március 7-én Liptóújavárról küldött levelet bizalmas barátjának, Kapy Sándornak, akinél korábban, vészjósoló ügyei rendeződéséig, az Eger közelében fekvő Szarvaskő várában húzódott meg. Levelének utóiratában, részben titkosírással, bizalmasan utalt a remélt frigyre: „Ha az Isten kará-csonyig éltet, azt gondolom, hogy Bmsu if yqzqx [*nagy úr leszek*], ha egyébképpen nem is, rmxma ihmb [*farkam után*].”⁷⁷ Ez nem trágárkodás volt részéről, hanem mások által is használt rejtett utalás arra, ha valaki tehetőss asszony révén tenne szert javakra.⁷⁸

Balassi 1588 áprilisában kezdte meg Érsekújvárott lovaskapitányi szolgálatát. Ősszel azonban a frissen nősült várkapitány, Zamarja Ferdinánd, arra gyanakodott, hogy újdonsült feleségét elcsábította volna a hírhedt főúr; akit emiatt felszólított a vár elhagyására. Ő pedig üzeneteiben hiába bizonygatta ártatlanságát, a féltékeny várkapitány növekvő dühe és fenyegetései miatt, végül jobbnak látta, hogy távozzék.⁷⁹ A tisztázatlan ügyből utóbb per lett, ám a tanúk vallomásaiból csupán az világlik ki, hogy a kapitány felesége üzent Balassinak, mégpedig látszólag azért, hogy orvosságként bevehető porokért mehessen el hozzá. Az egyik tanú latinra fordított vallomásában magyarul idézték az asszony talányos szavait: „És hogy az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg légyen, hogy nem láthatnájá.” A kényes ügy híre bizonyára országszerte elterjedt, s eljutott Losonczy Anna fülébe is, aki hitelt adva annak, jó okot talált arra, hogy a beléje szerelmes költőt kikoszarazza. Balassi 1589 elején, Ernő főhercegnek küldött levelében, amelyben cáfolta Balassa András őt ért hamis vádjait, kijelentette, hogy sem Egerben sem Érsekújvárt nem követett el semmilyen becstelenséget. Bizonyosságul hozta fel az egri vitézek tanúságát, és magát Ferdinánd urat is, aki visszavette magához a ráfogott bűnnel igaztalanul megvádolt feleségét.⁸⁰

Ezeket a történeteket követte mindaz Balassi további életében, amely őt arra készítette, hogy 1589 nagybajtje idején, Pozsony városából távozva, megírja a bécsi Zsuzsannáról és Anna Máriáról megemlékező kisdud énekét, majd azt beilleszti lírai önéletrajzába.

Rimay János erkölcsi kérdésekben sokkal szigorúbb volt mesterénél. Ilyen szellemben szerezte a buja Venus elleni „Venus fajtalan hús, csipkéből tekert gúzs, elméknek bojtortánja,” és „A rossz feslett erkölcs, ha csak rád lehel is” kezdetű verseit.⁸¹ Az igazi erkölcsös azonban Bornemisza Péter volt, aki az *Ördögi kísértetekről* szóló, 1578-ban kiadott könyvében magyarországi példákkal is kárhóztatta a bujaság bűnét, illetve a paráználkodókat.⁸² A tőle való tetemes szemléletbeli különbséget jól érzékeltetik

⁷⁷ BALASSI Bálint *Összes művei I*, összeállította. ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 369.

⁷⁸ 1793-ban Báró Bánffy Ester asszony ónagysága [...] csináltatott slézsiai gyolcsból hat fain bátizzal táslizott és sápotlizott ingeket a Csernátoni Antal úr számára. – Csernátoni egy úrnak [...] azt beszéllette (salva venia!), hogy ő Bánffy Estertől a farka után cifrálnakodik s ruházkodik. (*Erdélyi magyar szótörténeti tár, I. kötet*, anyagát gyűjtötte és szerkesztette SZABÓ T. Attila, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976, 602. és III. kötet, Bukarest, 1982, 704.) Alsócsernátoni Csernátony Antal 1795 körül vette feleségül Báró Bánffy Estert.

⁷⁹ ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint érsekújvári kalandja*, Irodalomtörténet, 43 (1955), 445–455.

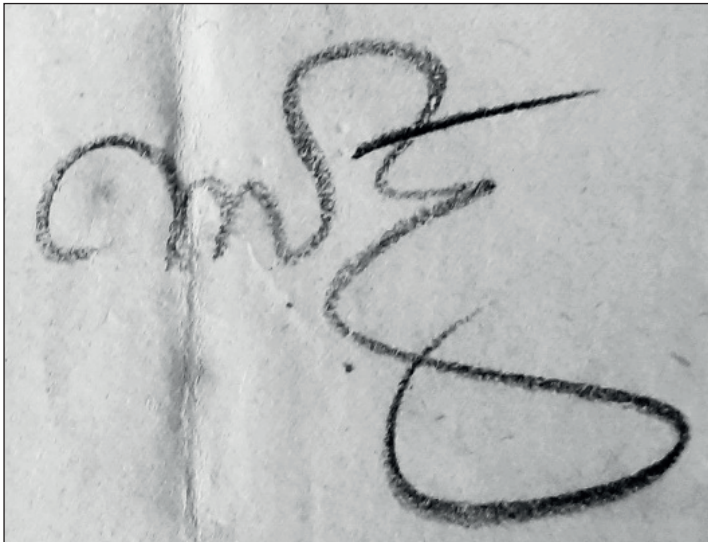
⁸⁰ BALASSI Bálint *Összes művei I*, összeállította. ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 371–374.

⁸¹ RIMAY János Írásai, összeállította Ács Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 1992, 67–69, 163–164.

⁸² BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, kiad., gond., és jegyz. ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó Budapest, 1955.

Balassinak a *Szép magyar komédiája* prologusában olvasható szavai: „mert Péter pap is megírta a kísértetekről írt könyvében, ezelőtt egynéhány esztendővel, mint merőlt el a magyar nemzet a szerelemben. Jóllehet csak keveset írt meg benne ahhoz képest, azmit az dolog ömagában fog.” Tehát mindaz, amit Bornemisza bujaságnak, illetve paráznságnak tartott, Balassi számára többnyire a szerelemmel volt azonos.

Móricz Zsigmond bizonyára ráértett a Rimay János által leplezetlenül jellemzett Balassi alapvető személyiségi vonásaira. Ebben része lehetett saját szerelmi vágyainak, amelyek erotikus töltetű regényeiben is megjelennek. A költő iránti lelkesedése tehát abból is fakadhatott, hogy vele azonos habitusúnak vélhette önmagát. Móricz egyszerre akarta megmutatni Balassi féktelen természetét és a benne gerjedő szerelem poétikus megjelenését. Ennek érdekében írta meg *A bécsi Zsuzsánna* színpadi történetét, amelynek elképzelt cselekményben Balassi, életszerű szerepben megjelenítve, udvarlás közben mondja el szerelmi bánatból fakadt verseit.

Móricz Zsigmond saját kezű monogramja
a *Balassa búcsúja* című színdarab gépiratát tartalmazó
iratgyűjtőn, a Petőfi Irodalmi Múzeumban

BARANYAI NORBERT

A jogi és morális igazság(ok) idegensége Móricz Zsigmond *Barbárok* című novellájának harmadik fejezetében

A *Barbárok*at szinte már megjelenése óta a Móricz-életmű kitüntetett jelentőségű alkotásaként tartja számon a recepció,¹ aminek köszönhetően a novella mai napig is a közoktatási kánon kikezdetlennek tetsző olvasmányai között szerepel. Vélhetően azért is válhatott a móríci írásművészet reprezentatív művévé az 1931-ben megjelent alkotás, mivel magába sűríti mindazokat a prózapoétikai sajátosságokat, amelyeket a szerző jól sikerült szövegeinek jellegzetes narratív megoldásaiként ismerhet fel a befogadó. A kölcsönzött történet újraírásának – utólagosan a filológia által feltárt és adatolt² – alkotói módszere, a polgári-értelmiségi olvasóközönség számára jórészt ismeretlen közegben játszódó eseménysor, a feszes szerkezet, a túlírtást, a didaxist nélkülöző elbeszélésmód, illetve a tájnyelvi és archaizáló nyelvi elemek keltette idegenség mellett az is a móríci próza esztétikai karakterének erényeként mutatkozik meg a *Barbárok*ban, hogy a szöveg a korabeli szociális kérdések iránt érdeklődő olvasás, illetve a művészi megformáltságra koncentrálnak befogadás számára egyaránt releváns szempontokat kínál az újraértelmezéshez. Az interpretációk többsége javarészt ezeknek a figyelembevételével fogalmazta meg az elemzések kérdésirányait, amelyek sorában az idegenség szempontja is gyakorta előkerült mint az olvasás egy lehetséges aspektusa. Az értelmezők a szövegben színre vitt idegenséget elsősorban a pusztai pásztoroknak a polgári civilizáció morális-kulturális értékrendjétől való radikális különbözőségével azonosították, ám kevésbé szenteltek figyelmet annak, hogy a novella e kérdést ennél komplexebb módon kezeli.³ Az idegenség ugyanis nemcsak tematikus szinten válik az

¹ A korábbi recepcióra utalva többek között Szilágyi Zsófia és Cséve Anna hangsúlyozza a szakirodalom nagyjából egységes értékítéletét: SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Pozsony, 2013. Kalligram Kiadó, 442. [SZILÁGYI, 2013.]; CSÉVE ANNA: Barbárok. A novella olvasásának lehetséges kontextusai. In: Móricz a jelenben. Szerk. Bengi László – Szilágyi Zsófia. Budapest, 2015. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 159–160. [CSÉVE, 2015.]

² PÉTER LÁSZLÓ: Barbárok. Kiskunság, 1968. 1–2. sz. 161–166.; CSÉVE ANNA: „Halálhörgés a pusztában.” A Barbárok keletkezéstörténetéhez. Pannon Tükör, 1998. 4. sz. 12–17. [CSÉVE, 1998.]

³ Bár írásának nem az idegenség az előleges interpretációs szempontja, a kérdéshez kapcsolódó legrészletesebb elemzés Hoványi Márton tanulmányában olvasható. A szerző a *barbár* fogalmának szemantikai sokrétűségét körüljárva az idegenséget nemcsak tematikus jelölőként, hanem a novella nyelvi világának jellemzőjeként azonosítja, amennyiben a tájshoz kapcsolódó nyelvi elemek és archaizmusok mint retorikai barbarizmusok megértési nehézségei miatt a szöveg olvasása ismerősség és idegenség dinamikájában valósulhat meg. HOVÁNYI MÁRTON: Ki a barbár? In: Móricz a jelenben. Szerk. Bengi László – Szilágyi Zsófia. Budapest, 2015. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 177–186. [HOVÁNYI, 2015.]

elbeszéli világ részévé, hanem az olvasás meghatározó tapasztalataként is, méghozzá úgy, hogy a három fejezet más-más módon juttatja érvényre azt. Jelen elemzés a kérdés mélyrehatóbb és az alkotás egészére irányuló vizsgálatáról kényszerűen lemondva mindössze arra vállalkozik, hogy a *Barbárok* harmadik fejezetére koncentrálna járja körül a jog, a törvénykezés és az igazságosság kontextusában az idegenség színrevitelének nyelvi-retorikai, illetve hermeneutikai jellegű kérdéseit.

I.

A *Barbárok*nak azt a szerkezeti sajátosságát, amelynek köszönhetően a történet három egységre bomlik, nem pusztán az elbeszélés mód szokatlan formai megnyilvánulása-ként érdemes értékelnünk, hanem sokkal inkább olyan prózapoétikai megoldásként, amelynek köszönhetően az önmagukban is lezártnak ható történetegységek újra- és újrakezdődően gondolják tovább a korábbiakban olvasottakat.⁴ Tartalmi vonatkozásban a három fejezet a büntetthez kötődő események három aspektusát állítja középpontba: az első a brutális gyilkosságot és annak közvetlen előzményeit beszéli el, a második egy mesei narratívát idéző nyomozástörténet, míg a harmadik azzal vet számot, hogy az igazságszolgáltatás miképpen ítéli meg az elkövetett tettet és a bűn (egyik) elkövetőjét. Ebből a szempontból kulcsfontosságú szerepe van a novellát lezáró, utolsó szakasznak: a korábbi két fejezet pusztai közegben játszódó történései után a vallatás elbeszélése az olvasó számára az ismerősebbnek ható szituáció révén lehetővé teszi, hogy a harmadik fejezet a juhászok barbár és az igazságszolgáltatás civilizatorikus világa közti idegenség ütköztetésének nyelvi eseményévé válhasson.⁵ Mindez látszólag világosan elkülöníthető értékszerkezetre épülő, egyértelmű morális állásfoglalásra készítő elbeszélésként áll előttünk. A kettős gyilkosság kegyetlen, barbár tett, amelynek mind erkölcsi, mind jogi nézőpontú megítélése evidensnek tűnik a befogadó számára, ami miatt akár még az is felvetődhetne kérdésként, hogy nem felesleges, túlírt epizód-e a harmadik egység a novella egészében (mint ahogyan az alkotás strukturális kidolgozottságának ez irányú kételye meg is fogalmazódott már korábban⁶). A fejezet jelentősége azonban nem lehet kétséges, ha az alkotás egészének szemantikai összetettségét, esztétikai teljesítőképeségét tesszük mérlegre. Szükségsze-

⁴ A három fejezet egymáshoz való viszonyának összevetését ez ideig még nem térképezte fel részletesebb szöveganalízis. Jelen tanulmánynak a *Barbárok* első két egységét is vizsgáló, tervezett kibővítése az idegenségtapasztalat közvetítésének műfaji, motivikus és narratopoétikai elemeire koncentrálna ezt a hiányt is igyekszik majd pótolni.

⁵ Szilágyi Zsófia – más értelmezők hasonló megállapításaival összhangban és az ebben az időszakban születő Móricz-alkotásokra hivatkozva – hívja fel a figyelmet arra, hogy írói szempontból Móriczot vélhetően épp e szociokulturális ellentét érdekelte leginkább a *Barbárok* megírásakor: „Az, hogy Móricz nem szerelmi gyilkosságot, hanem egy csaknem motívalatlan, barbár tettet emelt novellája középpontjába, ismét azt erősíti meg, hogy abban az időben a kultúra-barbárság kérdése igen erősen foglalkoztatta.” SZILÁGYI ZSÓFIA: „Móricz Zsigmondnak novella-agya volt”. Hét krajcár, Szegény emberek, Barbárok. Irodalmi Szemle, 2012. 2. sz. 90.

⁶ Kelemen Péter jegyzi meg tanulmányában, hogy a *Barbárok* gyilkosságának megítélését semmi nem relativizálja a szöveg világában: mind a gyilkossá válás folyamatára irányuló reflexió, mind a tettes személyiségét, belső világát feltáró elbeszélői nézőpont hiánya vezet ahhoz, hogy nem valósul meg az a *Szegény emberek* olvasása során tapasztalható kettőség, miszerint „a brutális gyilkosság ellenére együttérzésünk a gyilkosé is.” KELEMEN PÉTER: A szecesszió végső fázisa. In: A novellelemzés új módszerei. Szerk. Hankiss Elemér. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 45. [KELEMEN, 1971.]

rűségét már az is indokolhatja, hogy az igazságszolgáltatás büntettet és motivációkat feltáró igyekezetének bemutatása elvileg lehetőséget kínál arra, hogy választ nyújtson a gyilkosság valódi okának nyugtalanítóan nyitva hagyott kérdésére. Ám válasz helyett a fejezet csak újabb kérdésekkel szembesít, ami először a veres juhász érthetetlennek tűnő tagadásában nyilvánul meg, majd hirtelen bünvallásában és a bíró erre irányuló reakciójában teljeseedik ki. Másfelől a két szereplő performatív nyelvi küzdelmében a látszólag evidens értékviszonyok elkülöníthetősége is elbizonytalanodik, amennyiben a polgári kultúra civilizációs etikai normáját képviselni hivatott vizsgálóbíró perspektívája az olvasó számára nem képes maradéktalanul sajátjává lenni. A továbbiakban ismerőségnek és idegenségnek a szövegben megmutatkozó dialektikáját a vizsgálóbíró és a vádlott közti dialógusra fókuszálva igyekszem áttekinteni.

Mint arról már érintőlegesen esett szó, úgy tűnhet, hogy azt az idegenséget, amellyel a gyilkosság történéseit olvasva szembesült a befogadó, a harmadik fejezetnek az igazságszolgáltatás közegébe helyezett rövid eseménySORA a törvénykezés igazságosságát előfeltételező kollektív bizalom alapján igyekszik felszámolni. Ennek fundamentumát az a meggyőződés képezi, miszerint a jog képes az erőszakos cselekedetek etikai megítélése alapján igazságot szolgáltatni, ami egyben azt is szavatolná, hogy a (bűn) tettek magyarázata logikai vagy pszichológiai alapozottságú interpretáció keretei között feltárható. A fejezet kezdetén az olvasó épp ezért annak ellenére kerül közel a vizsgálóbíró perspektívájához, hogy a narrátori jelenléter erőteljesen háttérbe szorító – helyenként pedig teljesen eltüntető – elbeszélésmód nem igazán él ezt sugalmazó narratív megoldásokkal.

A vallatás során a bíró arra törekszik, hogy a már említett alapelveknek megfeleltett argumentáció segítségével rávegye a veres juhászt a beismerő vallomásra. Először racionális meggyőzéssel próbálkozik, amelynek alapja a fejezet elején olvasható narrátori közlés, miszerint más, igazolást nyert büntettek alapján már „megérett a kötél” a veres juhász számára:

– Nézze, gazda, *magának mán úgyis kész az igazság*. Még ezt az egyet meg kell ismernie. Mit tett magának a Bodri juhász?⁷

Az igazságra való hivatkozás mint a halálos ítélet kinyilatkoztatását helyettesítő metonímia kimondatlanul is azzal érvel, hogy a Bodri juhász és a fia elleni gyilkosság beismerése a per szempontjából úgysem súlyosbíthat a vádlott kilátástalan helyzetén. S bár a veres juhász elutasító gesztusai vélhetően a makacs tagadás okának racionálisan nehezen felfejthető, megmagyarázhatatlan jellegét hivatottak érzékeltetni, a beismerés hiánya a logikai érvelés átfordíthatóságának lehetőségére is rávilágíthat. Egyrészt mi-ért érezné szükségét a vádlott egy újabb beismerésnek, ha az már úgysem változtathat a kész ténynek tekintett halálos ítéleten, másrészt pedig a két fél (érték)pozícióinak felcserélhetőségét jelzi, hogy az összegyűlt bizonyítékok alapján kiszabható ítélet tu-

⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: *Barbárok*. In: MÓRICZ ZSIGMOND: *Elbeszélések III*. Budapest, 1974. Szépirodalmi Kiadó, 294. (Kiem. tőlem: B.N. A további hivatkozások ugyanerre a kiadásra vonatkoznak.)

datában akár a vizsgálóbíró is felhagyhatna a további vallatással (még ha „szakmai” szempontból ez persze kétes értékű döntés volna is).

A folytatásban a racionális bírói retorika kiegészül a lelkiismeretre hatni kívánó, pszichológiai belátásokon nyugvó beszédaktusokkal, amelyek egyúttal a keresztény etika érvkészletét is mozgósítva igyekeznek a vádlottat szóra bírni:

– Mit akar tőlem a tekintetes úr?

– *Hogy megkönnyebbüljön.* Eggyel több vagy kevesebb. (294–295, kiem. tőlem: B.N.)

– Hajja-e kend? nem gyermek! Aki beismerte minden bűnét, ne cigánykodjon háromszáz birka miatt. Mi az kendnek? *Most mikor már tisztán mehet az Isten elibe, a Bodri juhász szennyezze be a lelkit kendnek?* (295, kiem. tőlem: B. N.)

Bár a bíró által alkalmazott argumentációs stratégia célja ezúttal is egyértelműnek tűnően a vallomás kinyerésére irányul, a szavak mögött húzódó szándék közel sem rekonstruálható ennyire evidens módon. A korábbi, racionális alapú érveléssel szemben a (keresztény) bűnbánatra felszólító kérést a másik iránti részvét és empátia vezérelheti, mivel a jog szempontjából nehezen értelmezhető a bűnelkövető vallomás általi megkönnyebbülésének, lelki értelemben vett megtisztulásának a szüksége. A bíró részéről viszont nem igazán van jele a vádlott iránti együttérzésnek, amit többek között indulatos kérdései, felkiáltó modalitású mondatai is jeleznek. Azért is érdemes odafigyelnünk a kijelentések mögött megbúvó jelentések bizonytalan természetére, mert ebben ismerhető fel a fejezet dialógusváltásának legfontosabb poétikai teljesítménye: mind a bíró, mind a veres juhász részéről egy olyan nyelvi játszma szemtanúi vagyunk, ahol az elhangzottak szemantikai tartalma ugyan viszonylag könnyen felfejthetőnek tűnik, a mögöttük meghúzódó performatív szándék viszont nehezen hozzáférhetőnek bizonyul. Mindenesetre a veres juhász elutasító magatartása nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy bármiként viszonyul személyéhez és tettéhez a bíró, a lelkiismeretere hatni kívánó szavak nem érik el céljukat (az ő esetében ennek oka lehet kérdéses: éppúgy elgondolható a morális deficit jeleként, mint annak jelzéseként, hogy az ilyen alapozottságú érvek egész egyszerűen értelmezhetetlenek számára).

A párbeszéd során elhangzó mondatok performatív teljesítményét érdemes a két fél közti idegenség szempontjából is szemügyre venni. A bíró és a vádlott nyelvhasználatának hasonlósága vagy különbsége ugyanis árulkodó lehet arra nézve, hogy ketjük viszonyában a kulturális idegenség feloldhatatlan ellentétét (ami a befogadói nézőpontot az értékazonosság révén óhatatlanul a bíróhoz hozná közel) vagy inkább a felszín mögött meghúzódó lényegi egyezsüket kell-e látnunk (ami viszont felforgatná az egyértelmű morális ítéletalkotásra épülő interpretáció lehetőségét). Mint arra a novella strukturalista elemzései (számszerű statisztikai adatokkal) rámutattak, a szereplők mondatai között szerkezeti, modális és stílári szempontból nincs lényegi különbség: a beszélt nyelvhez való közelítés hasonló nyelvi eszközökkel (tájnyelvi szavak/fordulatok használata, egyszerű, hiányos mondatok sora) valósul meg mind

a bíró, mind a vádlott szólamában.⁸ Ennek nyomán pedig logikusnak tetszik az a következtetés, miszerint „a vizsgálóbíró alakja egész az utolsó mondatig úgy lett meg-rajzolva, mint aki teljesen egy a népi világgal. Ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a vádlott, semmi jele annak, hogy ez a részéről »szerep« lenne.”⁹ Valóban számos példával lehetne bizonyítani, hogy nincsenek lényegi eltérések a két szereplő megnyilatkozásai között nyelvi-retorikai tekintetben, ám annak egyértelmű igazolása vagy cáfolása, hogy ez a vizsgálóbírónak a másikkal kialakított kommunikáció érdekében, mintegy a másik idegenségét felszámolni igyekvő „szerepjátéka” volna-e, igencsak kétségesnek látszik (a bírónak az a három, minimálisra redukált mondata, amelyek már a vallatás szituációján kívül esnek, és nem a veres juhászhoz szólnak, nem nyújtanak kellő támpontot a kérdés eldöntéséhez). Másfelől a kétféle nyelvhasználat alaposabb szemügyre vételével mégiscsak felfedezhető némi különbség közöttük. A vizsgálóbíró az egyszerűnek ható mondatformálások ellenére sokkal inkább kiaknázza a nyelvben rejlő kétértelműségeket: annak érdekében például, hogy a vádlottat meglepje és vallo-másra készítse, többször is él azzal a megoldással, hogy egy látszólag „ártatlan” megjegyzés paronomázia jellegű ismétlésével a kijelentést hirtelen vádbeszéddé alakítja:

- Azt kellene tudni, hova ment. Dunántúlra-e, vagy merre?
- Vót nálam, mikor elment, igen. Hogy valami baja van a törvényel, egy időre elmegy napszállatra.
- Szállatra, vagy *nyugovásra*?
- *Nyugovásra*, gondolom.
- Én is úgy gondolom. *Hát azt is kend nyugtatta el.* (293., kiem. tőlem: B.N.)

- Mondták. Láttam. Mellettem legeltetett. Nem volt beszélő ember. Hallgató ember vót.
- Hallgatott?
- Hát... hallgatott.
- Akkor is hallgatott?
- Mikor?
- Mikor kendtek agyonverték a bottal. (295.)

Az *elnyugtatás* és az *elhallgattatás* mint a gyilkosság eufemizáló metaforái azonban nem zökkentik ki a juhászt a makacs tagadás verbális pozíciójából, így a szavak jelentésével való tudatos játék ezúttal sem éri el a vallomás kieszközlésére irányuló célt, ami a nyelvi megnyilatkozások látszólagos hasonlósága ellenére is felmutatja a bíró és a veres juhász kommunikációja közt feszülő különbséget.

A vizsgálóbíró szavainak rögzíthetetlen jelentései és performatív szándéka mellett a vádlott nyelvhasználatában is – ahol az egyértelműbbnek, egyszerűbbnek ható nyilatkozatok kevésbé a nyelvi szerepjátszás eredményének tűnnek – megfigyelhetőek

⁸ KELEMEN, 1971. 46.

⁹ Uo. 45.

hasonló szemantikai bizonytalanságok. A veres juhásznak az egy-egy szóra, illetve egyszerű mondatokra korlátozódó válaszaiban gyakoriak a visszakérdezések, amelyek a bíró egy-egy kijelentését visszahangozva vagy valamilyen evidensnek tűnő jelentésre visszautalva adnak hangot a beszélő értetlenségének:

- Hát a Bodri juhász?
- A veres ember szeme meg se rezdült.
- Bodri juhász?
- Az, úgy híjták, míg élt.
- Míg élt?
- Míg élt, Bodri juhász volt a neve. (293.)

A vádlott beszédében vissza-visszatérő kommunikációs aktus egyaránt lehet a megértés hiányának „összinte” jelzése és az ártatlanságot hazudó értetlenkedés védekező mechanizmusa is. Ez utóbbira nemcsak az utal, hogy az előző két fejezet történései fényében az olvasó tisztában van a veres juhász tetteivel, s így világosan lelepleződik előtte, amikor a tettes megpróbálja elpalástolni az elkövetett gyilkosságot. Az is beszédes, ahogyan a narrátor a szemhez kapcsolódó cselekvések (látás, nézés) és gesztusértékű reakciók révén sejteti a vádlott elrejtteni próbált érzéseit, ami viszont értelmező kommentárok híján a befogadó megértési kompetenciájára bízva e jelek olvasását.¹⁰ Mindezzel együtt sem állítható azonban teljes bizonyossággal, hogy a veres juhász értelmezési nehézségeit jelző verbális és metakommunikációs gesztusok nem a bírói argumentáció megértésének lehetetlenségét jelző idegenségnek, hanem minden esetben csak álságos magatartásának a jelei lennének.

Mindezek alapján a kihallgatást képező párbeszéd verbális küzdelmének jelentéseket elbizonytalanító nyelvi játéka közel sem a bíró és a vádlott közti, világosan elkülöníthető értékhierarchia stabilizálhatóságáról győzi meg az olvasót, aminek következtében egyáltalán nem tekinthető magától értetődőnek az az előfeltevés, amely szerint a civilizatorikus etikai normát közvetítő jog képes a bűntett okainak feltárására és adekvát megértésére. A vallatás, azaz a nyelv segítségével történő vizsgálódás, az eseményeket ily módon rekonstruálni és a gyilkosság okát feltárni igyekvő szándék kudarcra van ítélve, mivel a nyelvi aktusok képtelennek mutatkoznak arra, hogy áthidalják a két személyt elválasztó kulturális idegenséget. Ám a vallatást követően, a novella jól ismert zárlatában valami olyasmi történik, ami, úgy tűnik, mégiscsak képes

¹⁰ Az első kérdésre a veres juhász „szeme meg se rezdült”, majd, amikor a bíró felidézi a csárdában elhangzó, Bodri juhász legelgetési helyét nehezményező megjegyzéseit, a vádlott „megrántotta szemöldökét”, míg végül a vádbeszéd fenyegető és a tettet ráolvasó szavai után „a szeme égett, és szembenézett a vizsgálóbíróval”. Az egyre intenzívebb érzelmi állapotot sejtető reakciókat követően a szemhez és a látáshoz kötődő motívumsor a novella folytatásában következetesen építkezik tovább: a kilincse akasztott szíj láttán a veres juhász „csak nézett, nézett mereven”, a beismerését követően pedig immár a bíró tekintetéhez kapcsolódik az imént még a juhász szemével társított tűz metaforikus azonosítása („A vizsgálóbíró nem szolt egy szót se, csak nézett az emberre parázs szemmel, csak úgy égett a szeme”). Ez utóbbi jelezheti a kettejük verbális harcában megmutakozó fordulatot, amennyiben a küzdelemben addig a tagadás révén főlényben lévő veres juhász végezetül behődöl a bíró akaratának, és elismeri az elkövetett gyilkosságot.

felszámolni ezt a leküzdhetetlennek tetsző távolságot. A továbbiakban a novella zárlatát Derridának a jog és az igazságosság viszonyát körüljáró okfejtéseit segítségül hívva igyekszem szemügyre venni, azt mérlegre téve, hogy az így nyert tanulságok miként árnyalják az eddigi következtetéseket.

II.

A *Barbárok* harmadik fejezetének komoly téttel bíró kérdése, hogy a polgári civilizáció kulturális-etikai normáit képviselni hivatott igazságszolgáltatás mihez kezd egy olyan erőszakos cselekedettel, amelynek racionális, morális vagy pszichológiai premisszákon nyugvó magyarázati lehetőségei nem kínálnak megnyugtató válaszokat a megértés számára. Ez általában is felveti annak kérdését, hogy maga a jog, vagyis a törvények által szabályozott vizsgálat (mint értelmező folyamat) és az ítélethozatal (mint a megérteni vélt cselekedetekről hozott, szankcionáló célzatú döntés) képes-e magára a megértésre és ennek nyomán arra, hogy igazságot szolgáltatasson. Derrida *A jogtól az igazságosságig* című előadásában járja körül ezt a problémát, és a szerző következtetéseiből azért is érdemes néhány megállapítást kiemelni, mert azok a *Barbárok* zárlatának (és bizonyos tekintetben egészének) olvasása szempontjából kínálnak támpontokat a továbbgondoláshoz.

A derridai eszmefuttatás a jog és igazságosság viszonyának problematikus, – a szerző szóhasználatával élve – paradox jellegét tárja fel, amely viszony sem az azonosság, sem a kizárólagos ellentét kapcsolatával nem írható le maradéktalanul. Annak bizonyítására, hogy a jog (ami alatt – mint arra Kevevári István felhívja a figyelmet – inkább a törvénykezés processzusát érti Derrida¹¹) nem képes az igazságosság érvényesítésére, számos érvet fogalmaz meg a szöveg, amelyekből hármat érdemes kiemelni az elemzés további gondolatmenetének kialakítása érdekében. Először is a törvénykezés igazságos mivolta azért nem szavatolható, mert a jog létrejötté erőszakos természetű és hatalmi alapokon nyugvó cselekvés, amely semmilyen más korábbi legitimitásra nem épülhet: „a jog megalapításának, felavatásának, igazolásának művelete, a törvénykezés is egy puccsszerű, erőszakos fordulat, azaz performatív, tehát szükségképpen interpretatív erőszak formájában zajlik le, mely erőszak önmagában se nem igazságos, se nem igazságtalan, mivel semmiféle igazságosság, semmilyen előzetes és korábbi alapító jog, semmilyen előzetesen létező alapítás, *per definitionem*, nem tud kezeskedni érte, sem ellentmondani neki, és érvénytelenné tenni sem tudja.”¹² Az igazságosság igényével fellépő jog tekintélyének „misztikus” jellegét ez az erőszakra, hatalmi megnyilvánulásra épülő megalapozás jelenti Derrida szerint, amely úgy szolgáltat szabályokat (a törvények által) a mindenkori ítélethozatal számára, hogy a döntések legitimitását kizárólag a jog (törvénykezés) létrejöttének performatív gesztusa jelentheti. Mivel a jog alapvetően nyelvi természetű, kinyilatkoztatás jellegű, önmaga létrejöttén kívül

¹¹ KEVEVÁRI ISTVÁN: Jacques Derrida és a jogfilozófia. Jogelméleti Szemle, 2013. 2. sz. 74.

¹² JACQUES DERRIDA: A jogtól az igazságosságig. In: Jacques Derrida: Törvényerő: „A tekintély misztikus alapja”. ford. Kicsák Lóránt, Budapest, 2016. L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 19. [DERRIDA, 2017.]

semmi más által nem igazolható alapokon nyugszik, a mindenkori interpretációnak való kiszolgáltatottsága révén nem képes az igazság képviselőjére: „[a] jog az így jellemzett szerkezetében lényegileg dekonstruálható, akár azért, mert interpretálható és megváltoztatható szövegrétegeken alapszik, és ezekre épül rá [...], akár azért, mert végső alapja *per definitionem* nincs megalapozva.”¹³ Jog és igazságosság összekapcsolhatósága mindezekén túl azért is lehet problematikus, mert a jog általános érvénnyel fellépő normáinak, szabályainak minden esetben az egyedi esetek különlegességével, „szabálytalan” idegenségével kell szembenéznie.¹⁴ Az pedig különösen kétségessé teszi az igazságos ítélet megszületésének elvi lehetőségét, ha a törvényhozás olyasvalakivel szemben alkalmazza a jogi szabályozást, aki nem képes nyelvi-hermeneutikai idegenségét felszámolva értelmezni azt: „Igazságtalan elítélni olyasvalakit, aki nem érti jogait, sem azt a nyelvet, melybe a törvényt beleírták, vagy amelyen az ítéletet kihirdetik. Vég nélkül sorolhatnánk az erőszakos helyzetek drámai példáit, amikor olyan idiómában ítélnék el valakit, melyet a törvény elé állított személy vagy csoport nem, néha nem elég jól, néha pedig egyáltalán nem ért.”¹⁵

A *Barbárok* vallatási jelenetének korábban feltérképezett kudarca ennek fényében úgy is olvasható, mint amelyben a jog igazságosságának Derrida által körülírt, önmagából fakadó kudarca válik nyilvánvalóvá, annak köszönhetően, hogy a törvényt képviselő vizsgálóbírónak egy olyan cselekedetet kellene megértenie és megítélnie, amely a jog alkotta normarendszeren kívüliségével, attól való radikális idegenségével (ebben az értelemben vett „barbárságával”) szembesíti őt. Az igazságosság igényével fellépő vallatás során a jól bevált érvek, kihallgatási módszerek csődöt mondanak, rávilágítva arra, hogy a jogi procedúra képtelen a világon, szabályain kívül eső cselekvéseket megérteni és a tett elkövetőjét szóra bírni.

Érdemes ezt követően számot vetnünk a novella zárlatának jól ismert fordulatával, amikor is a veres juhász az áldozatától eltulajdonított, majd a holttesttel együtt eltemetett szíj láttán végül beismerő vallomást tesz:

– Ki a szemem elől. Nyájajuhász kend? Csorvasz himpellér! Tudja meg, hogy az akasztófán sem lesz békessége.

– Ami nem nyém, nem vehetem magamra.

– Mars!

A juhász megfordult, s elindult nagy, kemény léptekkel az ajtó felé. Mikor odaért, s a kezét rá akarta tenni a kilincsre, hátratántorodott.

Nem tudott a kilincshez nyúlni. Nem tudott moccanni, csak nézett, nézett mereven, és a szája elkezdett habot verni.

¹³ Uo. 20.

¹⁴ „Hogyan lehet összeegyeztetni az igazságos cselekedetet, melynek egy egyedülálló szituációban mindig valamilyen egyediséget, egyéneket, csoportokat, helyettesíthetetlen egzisztenciákat, a másikat vagy engem *mint* másikat kell elérnie, a jogrendi igazságosság szabályával, normájával, értékével és parancsával, melyeknek szükségképpen általános formájuk van, még ha ez az általánosság minden egyes esetre különös alkalmazást ír is elő?” DERRIDA, 2017. 23.

¹⁵ Uo. 24.

A kilincstre akasztva ott lógott a szíj rézzel kiverve.
 A juhász lassan a fejéhez nyúlt, aztán visszafordult.
 – Tekintetes uram... Beismerem... (295–296.)

A korábbi interpretációk között abban a tekintetben nincs vita, hogy a kilincstre helyezett szíj okozta sokkszerű hatást az értelmezők a népi hiedelemvilág animisztikus, babonás hitéből eredeztetik. Ennek fényében a veres juhász a halott megidézését – egyben a holtából való visszatérését – lehetővé tevő tárgy láttán ismerné el az addig makacsul tagadott gyilkosságát. Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy e következtetés a szövegből csak közvetetten igazolható (nem véletlen, hogy sokkal inkább filológiai hivatkozásokkal, mintsem a novellából vett idézetekkel szokás alátámasztani ezt az elgondolást¹⁶), köszönhetően annak, hogy a narrátori közlés ezúttal is a veres juhász gesztusainak és szavainak bemutatására korlátozódik, miközben arról nem ad számot, hogy mi megy végbe a szereplő lelki világában. Így végeredményében bizonytalan, hogy pontosan minek a jelzéseként kellene értenünk a megmerevedés, a habzó száj és a fejhez nyúlás szükségszerűen interpretációra szoruló mozdulatsorait. Kétségesebbnek tűnnek azok az elgondolások, amelyek a veres juhász lelkiismeretének megszólalását, a tett megbánását, sőt a bibliai-keresztény értelemben vett megtérést látják megnyilvánulni e leírásban.¹⁷ A keresztény teológia-etika fogalomkészlete és antropológiája felőli olvasat azért nehezen igazolható, mert a veres juhász a vallatása során épp az erre épülő érvek alapján bizonyult megszólíthatatlannak. Sokkal inkább az valószínűsíthető, hogy a más törvények, másfajta hiedelemvilág normái szerint élő gyilkost a szíj megpillantása okozta rettegés készleten beismerésre.¹⁸

A jog igazságosságát vizsgáló interpretáció tükrében azonban érdemes a kérdéses jelentsort (és annak folytatását) a vizsgálóbíró figurája felől is újragondolnunk. A recepcióban szintén közhelyszerűen ismétlődő megállapítás, hogy bíró a szíj kilincstre helyezése révén a pusztaiak gondolkodásához, hitvilágához, vagyis a másik idegenségéhez igazodó cselekedettel bírja vallomásra a veres juhászt.¹⁹ A szöveg finom utalással jelzi azt, hogy ez a vallomástétel érdekében alkalmazott stratégia a jognak és a jogszerűségeen túlmutató normarendszernek a nehezen elkülöníthető határmezsgyéjén helyezkedik el: a bíró a vallatást látványosan lezárja azzal, hogy kizavarja a vádlottat a

¹⁶ A motívum irodalmi, publicisztikai előzményeinek, illetve a szájhagyományban terjedő történetvariánsainak összefoglalását lásd részletesebben: CSÉVE, 1998. 12–16.

¹⁷ „Az értelem (görögül nousz) fordulatát megtérésnek keresztelő hagyományban a krisztuskövetésnek ezt a legfontosabb fogalmát, a metanoiát, a veres juhász éli át egyedül a novella szereplői közül. Az értelem szimbolikus lakhelyeül szolgáló fej megfogása, valamint az igazságot képviselő bíró felé fordulás mozdulata fejezi ki ezt a belső változást a juhász lelkében.” HOVÁNYI, 2015. 185.

¹⁸ „A gyilkosban nem az emberség utolsó szikrája, a lelkiismeret ébred fel végül is, hogy felebarátját megölte, nem a bíró rábeszélése döbbsenti rá tette súlyára. A szíj láttán támadt animisztikus, babonás rémület töri meg.” FEJÉR ÁDÁM: Túl a naturalizmuson (Barbárok). In: A novellaelemzés új módszerei. Szerk. Hankiss Elemér. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 61. Ezt az értelmezést erősítik a novella befejezésének mintájául szolgáló pretextusok is, amelyekben hasonló magyarázatokat olvashatunk a halotthoz kötődő tárgy kiváltotta reakciókról (lásd ehhez: CSÉVE, 1998.)

¹⁹ Például: NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond: Barbárok. Irodalomtörténet, 1972. 4. sz. 932.; ANGYALOSI GERGELY: Megjegyzések Móricz novellisztikájáról. Alföld, 2005. 9. sz. 45. [ANGYALOSI, 2005.]

teremből (aki így elvileg kiléphetne a jogi procedúra addig szabályozott keretei közül), ám mielőtt a veres juhász még elhagyná a jog(szerűség) eme konkrét és metaforikus értelemben vett terrénumát, a két világ határát elválasztó ajtón meglátott szíj készíteti őt vallomásra. Ennek a liminális pozíciónak a novella zárlatát értelmező jellege Derrida már idézett tanulmányának gondolatmenete felől is tanulságosnak mutatkozik. Mint már szó esett róla, a francia filozófus jog és igazságosság viszonyát nem egyértelműen ellentétesnek, sokkal inkább paradoxnak látja, ami az összekapcsolhatóságuk és a szembenállásuk közötti ingadozás eldöntetlenségéből fakad. Ennek példaként tér ki arra Derrida, hogy milyennek kellene lennie az igazságos ítéleteknek. A jogi szabályok pusztá követése ezt elvi szinten nem teszi lehetővé, a már korábban tárgyalt megalapozottságból fakadó bizonytalanságain túl azért sem, mert a bíró számára nem biztosítja a szabad döntés lehetőségét. Épp ezért az igazságos döntésnek a törvény megalapozását felidéző, újrateremtő aktussá kellene lennie, ami viszont a törvények korábbi alapját, normáját számolná fel: „ahhoz tehát, hogy egy döntés igazságos és felelős döntés legyen, saját pillanatában, ha van ilyen, egyszerre kell szabályozottnak és szabálytalannak lennie, egyszerre kell őriznie és legalább annyira lebontania vagy felfüggesztenie a törvényt.”²⁰ Ennek fényében a *Barbárok*ban a vizsgálóbíró vallomásra bíró cselekedete úgy is értelmezhető, mint amely egy ilyen, a jog biztosította normarendszeren kívüli, de magát az igazságszolgáltatás kereteit teljesen ki nem iktató módon fér hozzá a másik addig feltérképezhetetlennek bizonyult idegenségéhez. Ám az igazságszolgáltatás „sikere” közel sem ennyire evidens, amire a bírónak a beismerő vallomást követő reakciója világít rá, újabb nyugtalanító és megválaszolásra váró kérdéseket vetve fel a novella utolsó mondataiban.

A beismerést követően olvasható a *Barbárok* talán legkülönösebb és az interpretációk többsége által vagy csak sommásan említett, vagy egész egyszerűen figyelmen kívül hagyott részlete:

– Tekintetes uram... Beismerem...

A vizsgálóbíró nem szólt egy szót se, csak nézett az emberre parázs szemmel, csakúgy égett a szeme.

– Mink öltük meg Bodri juhászt a háromszáz birkájáért, meg a két szamaráért. Evvel meghajtotta a fejét.

A vizsgálóbíró nézte, azután csengetett.

Két pandúr lépett be.

– Vigyétek. Adjatok neki huszonöt botot.

A juhász lehajtotta a fejét és megrokkadtan ment ki az ajtón.

– Köszönöm alássan. (296.)

Két olyan mozzanata is van e rövid szakasznak, amely magyarázatra szorul, ám ehhez a közlés minimumára szorítkozó narratíva ezúttal talán még a szokottnál is kevesebb támpontot kínál a befogadónak: az egyik a bírói ítéletként elhangzó huszonöt

²⁰ DERRIDA, 2017. 31.

botütés, a másik pedig a juhásznak az erre reagáló köszönetnyilvánítása. A botütések büntetésként való kiszabása több kérdést is felvet. Egyfelől bizonytalan, hogy miként kell tekintenünk az ítéletre: a halálos ítélet *helyett* kiszabott vagy azt kiegészítő, attól független büntetésre. Az értelmezések ezt a kérdést ritkán érintik, és általában inkább az utóbbit látják indokoltnak,²¹ mégis igen beszédes, hogy még ugyanazon tanulmányban is egymásnak szögesen ellentmondó vélekedés fogalmazódik a bíró ezirányú döntésére vonatkozóan.²² Bár a halálos ítéletet helyettesítő büntetés érthetővé tenné a veres juhász köszönetmondását, kevésbé látszik valószínűnek ez az értelmezési alternatíva. Egyfelől a szöveg világán belüli érvként szolgálhat erre nézvést, hogy a kegyelemnek e radikális kinyilvánítása nehezen volna beilleszthető a történet logikájába, másfelől az alkotás jogtörténeti kontextusát is érdemes mérlegelni, és így figyelembe venni azt, hogy egy vizsgálóbírónak a perek vizsgálati-kihallgatási szakaszában a törvénykezés korabeli praxisa szerint nem volt ítélethozatali joga.²³

A huszonöt botütés kiszabásának magyarázatával azonban abban az esetben sincs könnyű dolga az olvasónak, ha azt a vallatásra adott közvetlen szankcióként kell értelmeznie. Akár a fejezet korábbi történéseinek morális-logikai aspektusát vesszük figyelembe, akár újra csak a jogtörténeti kontextust hívjuk segítségül, a vizsgálóbíró részéről – amennyiben a jogszerűség keretei között marad – a vádlott makacs tagadása miatt nem volna indokolt bármilyen büntetés kiszabása.²⁴ Ráadásul – mint arra a novella egyik elemzője is felhívja a figyelmet – a bíró épp akkor hozza meg e nehezen magyarázható ítéletet, amikor a veres juhász végre megtörik, vagyis viselkedése a keresztény etika szempontjából is határozottan emberinek bizonyul.²⁵ Ennek köszönhetően a büntetés kiszabása hasonlatossá válik a veres juhász által elkövetett gyilkos-

²¹ Például: ANGYALOSI, 2005. 45.

²² „A fejét ezután, Káinhoz hasonlóan (Gen 4,5), lehorgasztva viselő juhász egy ideig még állni kényszerül a bíró tekintetét, aki *a kötélt általi balált botozásra szelídíti.*” (HOVÁNYI, 2015. 185. Kiem. tőlem: B.N.) Mindössze egy oldallal később viszont ezt olvassuk: „...végül ráadásbüntetést kiszabó döntésével önkéntelenül is társává lesz a vallatottnak.” (HOVÁNYI, 2015. 186.)

²³ A novella jogi perspektívájú olvasatában Fejesné Varga Zita hívja fel a figyelmet arra, hogy az elbeszélésből hiányzó idődeixisek miatt csak a fogalomhasználat (pl. pandúr, vizsgálóbíró), illetve a történet forrását jelentő betyárperek történelmi távlata kínálhat támpontot ahhoz, hogy jogtörténeti szempontból kronológiailag elhelyezhetővé váljanak az olvasottak. FEJESNÉ VARGA ZITA: Barbár vádlottak – gondolatok Móricz Zsigmond Barbárok c. novellája nyomán. Debreceni Jogi Műhely, 2016. 3–4. sz. 11–21. [FEJESNÉ, 2016.] Az 1860-as és 1880-as évek közé datált időszakban a vizsgálóbíró tevékenységének fő célja általában az volt, hogy „beismerésre bírja a vádlottat, hogy aztán vihesse a törvényszék elé minél hamarabb, mert az csak a bíróság előtt válhatott visszavonhatatlanná.” (16.) Ezután szeretnék köszönetet mondani Hamar Péternek, aki a tanulmány alapjául szolgáló előadásomra reflektálva hívta fel a figyelmem arra, hogy a szöveg hely pontosabb megértése érdekében érdemes a korabeli büntetőjogi eljárásrendnek a vizsgálati szakaszához kötődő jogi szabályozását is feltérképeznem.

²⁴ A vizsgálati szakaszban történő kihallgatás során a bíró csak fegyelmi vétségek miatt szabhatott ki büntetést a korban: „A kik vizsgálati cselekmény teljesítésénél a vizsgálóbíró intése után is sértő, vagy durva magaviseletet tanúsítottak, azokat a vizsgálóbíró elzárásra átváltoztatható pénzbüntetéssel sújthatta, szükség esetén a rendetlenkedőt a helyszínről el is távolíthatta. A fogva levő terhelt ellen ilyen rendetlenkedés miatt fegyelmi büntetést alkalmazhatott.” ERNYES MIHÁLY: Nyomozás, vizsgálat, vizsgálóbíró. Rendvédelem-történeti Füzetek – Acta Historiae Praesidii Ordinis, 2015. 47–50. sz. 32. Árulkodó, hogy a novellának az a már idézett elemzése, mely a hatályos jogrend előírásaival és a korszak jogtörténeti rendelkezéseivel egyaránt összevetve alakítja ki speciális nézőpontú olvasatát, épp a huszonöt botütés kiszabásának jogszerűségi kérdését nem érinti (FEJESNÉ, 2016.).

²⁵ KISS ENDRE: A cselekmény szintjén fellépő ellentétek szerepe a novellákban. In: A novellaelemzés új módszerei. Szerk. Hankiss Elemér. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 179.

sághoz, amennyiben a bíró – a jogi és etikai norma szerint – értelmezhetetlen tétével abban a pillanatban sújt le a vádlottra, amikor az az egész történet során a leginkább kiszolgáltatott állapotba kerül. Az ítélet persze a szív révén kicsikart vallomás logikus folytatása, legalábbis ha a derridai értelemben vett „igazságos” döntésként próbáljuk értelmezni a bírói szankciót. A huszonöt botütés okának, céljának és jogszerűségének a megkérdőjelezhetősége felfüggeszti a jogrend működését biztosító elvi alapok legitimitását, miközben az igazságosság érvényesítése érdekében a büntetés úgy hajtja végre a jog/törvénykezés „újraalapítását”, hogy megpróbál visszalépni annak a kultúraelőtti, barbár (vagyis megérthetetlenül idegen) normarendszernek a keretei közé, amely a veres juhász létének autentikus közege. Ebben a vonatkozásban tehát nem feltétlenül a hatalommal való visszaélésnek a feudális gesztusa nyilvánul meg a büntetésében, ahogyan azt például Angyalosi Gergely feltételezi.²⁶ A bírói döntés kizárólag a civilizációs jogi normák felől tekintve minősülhet „barbár” tettnek, a veres juhásznak az ettől radikálisan eltérő morált működtető, archaikus létszemlélete felől vélhetően természetesnek, „logikusnak” hat. Azért csak vélhetően, mert a novella egészében alig tudunk meg valamit a juhász személyiségének etikai dimenziójáról, így például arra kérdésre, hogy mit gondol a tettes a Bodri juhász és fia meggyilkolásáról, egyetlen ponton sem kapunk minden kétséget kizáró választ (többek között rejtélyes tagadásának nem tisztázott oka jelzi ezt igen határozottan).

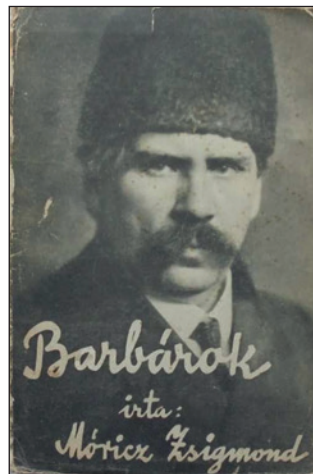
Ebből a szempontból lehetne árulkodó és épp ezért kiemelt fontosságú a veres juhász bírónak szóló köszönetmondása, amelynek magyarázata azonban szintén nem kecsegtet egyértelmű válaszokkal. A bizonytalanság elsődleges oka a mondat modális jellegének kérdésességében rejlik: nem dönthető el ugyanis egyértelműen, hogy a válasz valódi köszönetnyilvánításként olvasandó vagy inkább dacos, gúnyos visszavágásként a bírói ítéletre. Cséve Anna tanulmányában a *Kerek Ferkó* egy hasonló szituációt idéző részletével érvel az utóbbi lehetőség mellett,²⁷ és bár közismert a szövegek, jelenetek „újrhasználtságának” móríci prózában gyakran alkalmazott poétikai megoldása, úgy vélem, a novellában a köszönetmondást övező szöveggörnyezet elbizonytalaníthatja ezt a vélekedést. A köszönetmondás elhangzása előtt a juhász mozdulatait és lelkiállapotát közvetítő narrátori közlés (*lehajtotta a fejét; megrokkadtan*) nem annyira az indulatos szembeszegülésről, mint inkább a juhász megtörtségéről tanúskodik, amit csak felerősít, hogy a köszönetet magába foglaló mondatot nem az emocionális töltetre utaló felkiáltójel, hanem az érzelmi visszafogottságot jelző pont zárja le (ami még akkor is beszédes lehet, ha tudjuk, hogy a móríci szövegekben sokszor stílusformáló erő a következetlen központosítás). A modális bizonytalanság pedig azt teszi lehetetlenné, hogy minden kétséget kizáróan azonosíthassuk, milyen hatást vált ki a bírói döntés a gyilkosból. A köszönetmondás őszintesége arra utalna, hogy a bírónak sikerült felszámolnia a kulturális idegenségből fakadó különbséget, és ebben az esetben a köszönet e gesztusra magára is irányulhatna (ami egyben megerősíthetné a döntés derridai értelemben vett „igazságosságát”, még ha jogszerűségét nem is). Amennyiben viszont a

²⁶ ANGYALOSI, 2005. 45.

²⁷ CSÉVE, 2015. 162.

gyilkos reakciójában a befogadás a gúny modalitását véli felfedezni, akkor a két fél és a két világrend idegensége felszámolhatatlanul megőrződik a novella végén. Ennek függvényében a bírónak a címben kiemelt egyszavas megjegyzése nemcsak a kifejezés szemantikai értelemben vett többértelműsége miatt bizonyul talányos zárlatnak (a lehetséges jelentéseket Hoványi Márton tárta fel a legalaposabban²⁸), hanem újfent csak modális értelemben is: a novella utolsó mondata egyaránt olvasható érzelmeiktől vezérelt ítéletalkotásként és a két világrend idegenségének rezignált tudomásulvételeként, miközben az sem tisztázható, hogy e megállapítás a „párbeszéd” kudarcának vagy pillanatnyi sikerültségének a megtapasztalásából eredeztethető-e.

A *Barbárok* végső soron tehát egy olyan büntett elbeszélése révén mutatja fel az egyértelműnek vélt értékítéleteink nyelvi-kulturális konstrukcióként felépülő, ebből fakadóan illuzórikus jellegét, amelynek megítélése a történelem szintjén elvileg nem igazán látszik relativizálhatónak. Ily módon a novella úgy teszi kérdéssé a másik idegenségét felszámolni igyekvő szándékok hatékonyságát, hogy a befogadás során egy etikai szempontból látszólag világosan értékelhető tett olvasásának (megértésének) bizonytalan kimenetelű történéssel szembeállít, úgy, hogy közben nemcsak a másik cselekedeteinek értelmezhetetlenségére, hanem saját ítéleteink igazságának rögzíthetetlen jelentéseken alapuló mivoltára is rávilágít. Ez pedig újfent megerősítheti a novella sokat idézett móríci önértelmezésének igazát, miszerint a *Barbárok* esztétikai teljesítményének kulcsa a „közlés művészetében” ragadható meg. Vagyis abban, ahogyan az idegenség nemcsak tematikus értelemben lesz a történet kulcsmozzanatává, hanem a szövegépítkezés nyelvi-poétikai rétegzettségének köszönhetően a befogadás szintjén is: miközben ugyanis a megértés lehetőségével kecsgetet, a befogadóra hagyatkozó szövegformálás, a megválaszolatlanul hagyott, nyitott kérdések miatt az olvasás végső tapasztalata mégiscsak a szöveg idegenségének felszámolhatatlanságával szembeállít.

A *Barbárok* első kiadásának borítója (1932)

²⁸ HOVÁNYI, 2015.

BORDÉ KATALIN

Hatvanéves a Nyíregyházi Egyetem Központi Könyvtára

Történeti áttekintés a Központi Könyvtár anyaintézményéről

A könyvtár és mindenkori fenntartója története szorosan összefonódott, ezért előjáróban szükséges egy rövid historikus bevezetés a tanító-, ill. tanárképző anyaintézmény életének alakulásáról. A nyíregyházi tanítóképzés kezdete 1847-re nyúlik vissza, amikor a Tiszai Evangélikus Egyházkerület megalapította városunkban az első ilyen jellegű intézetet, amely megszakításokkal 1873-ig működött, később pedig Eperjésre települt. Az újabb igény hívta életre 1913-ban a Görögkatolikus Fiútanítóképzőt, majd 1928-ban a Leánykálvineum Református Tanítóképzőt. A ma Nyíregyházi Egyetem néven regnáló intézmény legkorábbi előzménye az 1914-ben létrehozott középfokú Nyíregyházi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet volt, amely a felsőoktatási szintre emelt, 1959-es alapítású Nyíregyházi Tanítóképző Intézet jogelődjének tekinthető.¹

A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola hatvanegy évvel ezelőtt jött létre, amikor az 1962. évi 11. sz. törvényerejű rendelet alapján a Művelődésügyi Miniszter 138/1962. (M. K. 12.) MM. számú utasítása elrendelte azt.² Az első tanév 1962. szeptember 21-én vette kezdetét hét tanszéken 17 oktatóval és 143 elsőéves hallgatóval a korábbi Királyi Katolikus Gimnázium épületében, a Vasvári Pál utca 16. szám alatt. Már 1965-ben prognosztizálták, hogy a főiskola az 1960-as évek végére kinövi a kereteit, így akkor el is kezdődött a campus-szerű építkezés a Sóstói erdőtől övezett 21 holdnyi területen. Előbb a 900 főre tervezett kollégium első három egysége, majd 1970-ben az 1200 diákra méretezett oktatási főépület és a gyakorlóiskola készült el. Ugyanabban az évben fuzionált a főiskola az 1959-től működő felsőfokú tanítóképzővel, és azzal megvalósult a „nyíregyházi modell”-ként számon tartott egységes szempontok szerinti, komplex főiskolai rendszerű tanárképzés. A könyvtár helyiségeit is magába foglaló előadói tömböt 1972 szeptemberében adták át, végül 1973-ban a testnevelési csarnok

¹ OROSZ GÁBOR: A nyíregyházi pedagógusképzés fejlődéstörténetéhez. Pedagógusképzés. 1991. 1. sz. 34–39.

² KOVÁCS JÓZSEF: Az első négy év története. A nyíregyházi Tanárképző Főiskola évkönyve, 1962–1966. Nyíregyháza, 1968. TKÉ, 10.

és a negyedik kollégium is elkészült. Az intézményt hivatalosan 1972. október 6-án nevezték el Bessenyei György Tanárképző Főiskolának.³

A következő közel három évtized a tanárképzés tartalmi gazdagításáról, módszertani színvonalának emeléséről, a tudományos kutatómunka fejlesztéséről, a képzés profiljának bővítéséről, illetve az infrastrukturális és az infokommunikációs háttérnek megteremtéséről szólt. A nyíregyházi főiskolák között 1992-től megkezdődött integrációs tárgyalások az évtized második felében egyre intenzívebbé váltak, majd a 2000. január 1-én bekövetkező fúzióhoz vezettek. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola, valamint a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Nyíregyházi Mezőgazdasági Főiskolai Karának egyesítésével létrejött anyaintézmény oktatási rendszere és a szervezeti felépítése átalakult, az addig is impozánsan emelkedő hallgatói létszám tovább nőtt, hiszen a Mezőgazdasági Főiskolán, ahol 1961 óta képeztek mezőgazdasági szakembereket, 2000-ben már 4 szak 13 tanszékén, a BGYTF-en pedig több mint 30 tanszéken folyt a munka.

A fenti jogelőd intézményekből, a háttérintézetekből, valamint két gyakorló általános iskolából jött létre négy karral⁴ a Nyíregyházi Főiskola, amelynek élére 2000. január 1-ével rektor került, Balogh Árpád személyében. A nagyszabású fejlesztési tervek 2001 szeptemberétől a gyakorlatban realizálódva új épületeket eredményeztek. Az első komplexumot, a Hallgatói Információs Központot 2003 szeptemberében adták át, amelyben helyet kapott az összes olyan szervezeti egység, ahol a diákoknak elintéznivalója lehetett. Így az Oktatásszervezési Központ, a Gazdasági és Műszaki Főigazgatóság, a Központi Könyvtár, a Rektori Hivatal tárgyalóval és tanácsteremmel, valamint a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar két nagyelődával, nyolc szemináriumi szobával és a közel ezer fő befogadására alkalmas Bessenyei aulával. A beruházás második ütemében, 2004 szeptemberében került sor a Műszaki és a Mezőgazdasági Főiskolai Kar új szárnyának átadására, az Agrárinnovációs Központtal, és mindezzel Magyarországon egyedülállóan valódi campus jött létre. Azt követően 2005 szeptemberében egy 427 férőhelyes szállodai szintű diákszállót adtak át, majd szakaszosan megkezdődött a négy régi kollégium felújítása.

A Nyíregyházi Főiskola nyitott, dinamikus, a határon túlra is kisugárzó regionális szellemi központtá vált. Színvonalas oktatási és kutatási tevékenységével hozzájárult a régió és az ország humán, műszaki és gazdasági felsőfokú szakember-ellátottságának javításához.⁵

A tanári mesterképzés új rendszerével összhangban 2006/2007-ben megalakult a Pedagógusképző Kar is. Az említett tanévben a hallgatói létszám már meghaladta a

³ CSERVENYÁK LÁSZLÓ – MARGÓCSY JÓZSEF: Húsz év. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola évkönyve, 1979–1982. Nyíregyháza, 1982. BGYTF, 5–21.

⁴ A Bölcsészettudományi és Művészeti, Gazdasági és Társadalomtudományi, Műszaki és Mezőgazdasági és a Természettudományi Főiskolai Kar.

⁵ SALLAI JÓZSEF: A Nyíregyházi Főiskola története. A Nyíregyházi Főiskola 55 éve. Nyíregyháza, 2017. Nyíregyházi Egyetem, 14–28. [SALLAI, 2017.]; KOVÁCS TIBORNÉ: A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola könyvtárának története, 1962–2002. Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből. 2. Felsőoktatási-, iskolai- és szakkönyvtárak. Nyíregyháza, 2005, MZSK, 17–20. [KOVÁCS, 2005.]; TÓTHNÉ BORDÉ KATALIN: A felsőoktatási könyvtár szerepe Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Könyvtári Kis Híradó, 2005. Klnsz. 8–12. [TÓTHNÉ, 2005.]

13 ezret. Ez a 2010-es évekre drasztikusan csökkent, ami az intézmény gazdaságos működtetését nagyon megnehezítette, és a főiskola vezetését rendkívül súlyos lépések megtételére kényszerítette. A kiutat az oktatói, alkalmazotti álláshelyek csökkentése, tanszékek összevonása, megszüntetése, a karok helyett intézetek szervezése (2013. szeptembertől), a Központi Könyvtár helyiségeinek bérbeadása (2012/2013-tól), az Apáczai Csere János Gyakorló Általános Iskola Klebelsberg Intézményfenntartó központnak történő átadása jelentette (2015-ben). Fontos mérföldkő volt 2014 szeptemberében a kétszakos, osztatlan tanárképzés visszaállítása, illetve 2015 őszétől a gyakorlatorientált duális képzés elindítása. Az intézmény 2015. december 31-ével lezárta fennállásának főiskolai időszakát: 2016. január 1-jével Nyíregyházi Egyetem néven alkalmazott tudományok egyeteme jogállást kapott 14 intézettel.⁶

A Nyíregyházi Egyetem 2021. augusztus 1-én modellt váltott, a Nyíregyházi Egyetemért Alapítvány fenntartásába került. Az Innovációs és Technológiai miniszter javaslatára a Kuratórium elnöke prof. dr. Mészáros József, a Barankovics István Alapítvány kuratóriumának elnöke, a Magyar Államkincstár korábbi elnöke; tagjai dr. Kovács Ferenc, Nyíregyháza polgármestere, Schanda Tamás, az ITM miniszterhelyettese, Bárány László, a Master Good Kft. tulajdonosa, valamint dr. Kovács Barnabás, a Széchenyi Egyetem Budapesti Innovációs és Képzési Központjának vezetője lettek. A fenntartóváltás után a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 117/C.§ (5) bekezdése alapján a Nyíregyházi Egyetemen foglalkoztatott közalkalmazottak közalkalmazotti jogviszonya munkaviszonnyá alakult.⁷

A Központi Könyvtár története az alapításától az 1990-es évek elejéig

A könyvtár a képzéssel egyidőben, 1962-ben kezdte meg működését Kovács József, a főiskola igazgatója, Porzsolt István igazgatóhelyettes és dr. Margócsy József a Magyar Irodalmi Tanszék vezetője szervező tevékenységének eredményeként. A bibliotéka a Vasvári Pál utcai épület földszintjén nyílt meg osztálytermekből kialakított helyiségekben. Berecz Andrásné könyvtárvezető (1963–1971) tudatos állománygyarapításának és három könyvtáros, két könyvtári asszisztens, valamint egy könyvkötő munkatárs önfeláldozó munkájának köszönhetően a jelentős volumenű ajándékokból⁸ és hagyatékokból,⁹ a Könyvtárellátótól, az antikváriumoktól, a könyvesboltoktól vásárolt könyvekből, valamint az Országos Széchényi Könyvtár és az MTA Könyvtára főlőspéldányaiból 1966-ra egységes könyvtárrá szerveződött az akkor már 60 ezres

⁶ SALLAI, 2017. 26–30.

⁷ Modellváltás – a cél, hogy önálló maradjon a Nyíregyházi Egyetem, új fejlődési pályán. <https://www.nye.hu/modellvaltas> [letöltés: 2023.05.15.]

⁸ A főbb ajándékozók: a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, az Országos Pedagógiai Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a KLTE Könyvtára, az ELTE Nyelvészeti Intézet, a szegedi felsőoktatási intézmények, a Pécsi Egyetemi Könyvtár és a Tanárképző, a Debreceni és a Jászberényi Tanítóképző, a Szarvasi Óvónőképző, a Budapesti Rákóczi Gimnázium, a Testnevelési Főiskola és a helyi Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár.

⁹ Bóka László (1910–1964) József Attila-díjas író, költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja 11 800 kötetes irodalomelméleti, irodalomtörténeti és szépirodalmi művekben gazdag magánkönyvtárának megvásárlása 1966-ban.

gyűjtemény, amely zárt jellegű volt. A növekvő hallgatói létszám és a szűkös elhelyezési körülmények miatt kialakították a kölcsönzést is biztosító tanszéki könyvtári hálózatot. A probléma igazi megoldására az új épületben megnyílt Központi Könyvtár nyújtott lehetőséget.¹⁰ A költözés előtt egy évvel, 1971. augusztus 1-én Merkovszky Pál lett az igazgató, aki kilenc emberrel menedzselte a 108 700 kötetes, 384 (ebből 128 külföldi) folyóiratot járató egységet.¹¹

A teljesen zárt könyvtárra tervezett épületrészben 1972. szeptember 8-án kezdte meg a működését a megye legnagyobb, 120 ezer kötetes, 1500 m²-es alapterületű bibliotékája. Annak ellenére, hogy Merkovszky Pál a tervezés során elért néhány módosítást, „az előadótermi szárnyépület süllyesztett alsó szintje, a maradék tér jutott a könyvtárnak, a súlyos épület tartószerkezeti és egyéb megkötöttségei eleve megakadályozták a könyvtár logikus funkciórendszerének, célszerű belső összefüggéseinek megvalósítását.”¹²

Vagyis a könyvtárat az előadói tömb alsó szintjén helyezték el, a függőfalas szerkezetű épület közepén pedig egy 15 m átmérőjű henger állt, amely megváltoztathatatlan keretet adott a könyvtári terek, helyiségek elrendezésének. A henger belsejét háromszintes, 345 m²-es raktárként hasznosították. Felső két szintjén hagyományos; az alsó részen, síneken guruló polcrendszerű tömörraktárt alakítottak ki. Az utóbbival együtt később a Központi Könyvtár 250 ezer egység befogadásra, illetve mintegy 2500 olvasó igényeinek kielégítésére volt képes.

Az olvasói övezeteket szőnyegpadlóval burkolták, célszerű bútorokkal rendezték be. A látogatókat funkcionálisan három részre tagolt tér: kölcsönzési rész, olvasóterem és folyóirat-olvasó, valamint porta, ruhatár fogadta. A kölcsönzésben 26 ülőhelyes klubövezetet alakítottak ki dohányzóasztalokkal, fotelekkel, és oda telepítették a kölcsönzőpultot; a kölcsönözhető könyvek egy része szabadpolcra került, s ott helyezték el az olvasói katalógusokat.

A csak helybeni használatú, mintegy 12 ezer kötetes olvasóteremben ETO szerinti tematikus elrendezésben, kézikönyvek, általános és szakkönyvtárak, monográfiák, tankönyvek, jegyzetek, szak- és szépirodalom került a polcokra, ahol egyszerre 120 látogató tudott elmélyülten olvasni, tanulni. Betűrendes és szakkatalógus segítette a tájékozódást. A helytörténeti gyűjtemény és a kutatószobák az olvasóterem végében voltak, ahová Róna József alkotása, Bessenyei életnagyságúnál nagyobb, fehér márványból készült szobra is került, amely eredetileg a bécsi Collegium Hungaricumban állt. A 40 férőhelyes folyóirat-olvasóban 250-féle, szabadpolcon elhelyezett kurrens és több ezer bekötött, régebbi periodika, recenziókatalógus szolgálta a használókat.

A fentiek alapján látható, hogy a létrejött építészeti megvalósítást a könyvtári funkció jelentősen megszenvedte, amit jól mutatott a nagyon kicsi kölcsönzői tér, – amelyen át kellett haladnia az olvasótermi forgalomnak. Megoldatlan volt a csigalépcsős

¹⁰ KOVÁCS, 2005. 21–29.

¹¹ LIPTAY ENIKŐ: A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Központi Könyvtárának múltja és jelene. Egy rendszerfejlesztési projekt megvalósítása [Egyetemi szakdolgozat]. Debrecen, 1999, KLTE, 7. [LIPTAY, 1999.]

¹² GERŐ GYULA: Könyvtárvatás Nyíregyházán. Könyvtáros. 1972. 11. sz. 661–663.

raktár szellőztetése. A földbe sülyesztett elhelyezés következtében állandósult a mesterséges világítás.

A főiskolai könyvtár jellegét, alapfeladatát tekintve korlátozottan nyilvános, felsőoktatási könyvtárként, illetve pedagógiai szakkönyvtárként indult. Fő feladatának az oktatási-tanulási, hallgatói önművelődési folyamatok, és a tudományos kutatómunka támogatását tekintette, erősítve a könyvtár információs bázis- és műhely szerepét. Nem volt nagy múltú elődje, amely értékes régi anyagával gazdagíthatta volna. Az állománya egyrészt a volt Tanítóképző Intézet könyveiből, másrészt saját korábbi, az 1962-ben alapított gyűjteményéből, harmadrészt ajándékokból és hagyatékokból szerveződött.

Az 1972-es év a könyvtár életében nemcsak az új helyszín miatt volt fordulópont, hanem azért is, mert akkor készült el az első Szervezeti és működési szabályzat, amely meghatározta a gyűjtőkört és a szerzeményezés módját, a pedagógiai kiadványok vásárlásának prioritását. Mindarra az arányosabb összetétel miatt volt szükség, mert akkor kevés biológiai, fizikai és matematikai szakirodalom szerepelt benne. A humán terület túlréprezentált, de mégis hiányos volt, a természettudományokat 12 ezer dokumentum alkotta. A főiskola könyvtári szervezetét 1972-ben a Központi Könyvtár, 19 tanszéki letéti könyvtár, a két gyakorlóiskola könyvtára és 1974-ig a Hajdúböszörményben működő Óvónőképző Intézet könyvtára alkotta.¹³

A tanszéki könyvtárakban „... csak a helybeni használatú, a szemináriumi szükségleteket és az oktatás szinte mindennapi igényeit szolgáló kézikönyvek, az oktatással, kutatással szorosan összefüggő szakkönyvek és metodikai művek...” valamint a közvetlenül a számukra rendelt szakfolyóiratok voltak megtalálhatók. A Központi Könyvtár a letéti állományokat az igények figyelembevételével folyamatosan kiegészítette és cserélte.¹⁴

Az 1972/1973-as tanévben 1775 beiratkozott olvasó 47 814 alkalommal járt a könyvtárban, és 26 830 művet kölcsönzött. Az általános olvasót 31 307 ízben kereste fel az összes látogató 66%-a. A kor olvasási szokásaiból következett a nagyarányú helybeni használat, amit az is lehetővé tett, hogy az olvasóterem heti 65 órában (munkanapokon 21, szombatonként 17 óráig) volt nyitva.¹⁵

A Központi Könyvtár töretlen lendületű, lenyűgöző első tíz éve kellően megalapozta a következő két évtized fejlődését, ami számos új kihívást rejtett magában. Történetében az 1972–1992 közötti időintervallum a permanens növekedés időszaka volt, amit az alábbi összehasonlító adatok is bizonyítanak:¹⁶

¹³ Kovács, 2005. 30–36.

¹⁴ MERKOVSKY PÁL: A nyíregyházi Tanárképző Főiskola új könyvtára. Könyv és Nevelés. 1972. 4–5. sz. 32.

¹⁵ MERKOVSKY PÁL: A főiskolai könyvtár. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola évkönyve, 1972–1974. Nyíregyháza, 1975, BGYTF, 61–62.

¹⁶ Az adatok a mindenkori könyvtárigazgató adott évre szóló tanévvégi beszámolójából valók. - Könyvtári Irattár [KIT] Lásd. LIPTAY, 1999. 12.

Tanév	Összes könyvtári látogatók száma	Kölcsönzött kötetek száma	Napi látogatók száma	Beiratkozott olvasók száma	Az állomány nagysága
1972/73	41814	26830	192	1775	110000
1984/85	67509	37730	232	3014	199265
1992/93	109186	52515	364	3183	228286

Látható, hogy az említett két évtizedben a gyűjtemény, a szolgáltatás és a használók száma is megkétszereződött. A főiskolai tanács 1984-ben stratégiailag nagyon fontos szerepet szánt a könyvtárnak az intézményen belül, ezért célul tűzte ki számára az egyetemi és más tudományos könyvtárak szintjének elérését.

Az 1987-ben jóváhagyott Szervezeti és működési szabályzat részletes, a gyarapítás alapelveit meghatározó Gyűjtőköri szabályzatot is tartalmazott, amely kimondta, hogy a bibliotéka a teljesség igényével gyűjti az 1945 utáni kézi- és segédkönyveket, a 0-s, 1-es, 2-es, és 3-as főosztályba tartozó általános műveket – így a pedagógiai és pszichológiai szakirodalmat – és az alapfokú oktatásban is használható ismeretterjesztő munkákat, valamint a főiskolán oktatott szaktárgyak tudományos anyagát.¹⁷

Az állomány fejlődését a tudatosan szervezett gyarapító munka, értékes hagyatékok és jelentős mennyiségű ajándékok biztosították, amelyek különgyűjteményekben¹⁸ szerveződtek. A könyvtár vezetése nagy hangsúlyt fektetett a dokumentumbeszerzésre, amire a szükséges anyagi erőforrások is rendelkezésre álltak.

1972 és 1992 között kilenc új szak indult, ami a képzést tartalmi és mennyiségi szempontból egyaránt bővítette. A könyvtárra nézve mindez az olvasói létszám és a szolgáltatás volumenének a növekedését jelentette:¹⁹

Tanév	Beiratkozott olvasók száma	Kölcsönzések száma	Összes könyvtári látogatók száma
1973/74	1795	27237	64078
1977/78	2422	32832	82307
1984/85	3014	37730	67509
1992/93	3183	52515	109186

¹⁷ TUBA LÁSZLÓ: Bemutatjuk a Bessenyei György Tanárképző Főiskola könyvtárát. Könyvtáros. 1985. 9. sz. 542–543.

¹⁸ A Központi Könyvtár legjelentősebb különgyűjteményei létrejöttek sorrendjében: Bóka László könyvtára (1966); Szabó István történész könyvtára (1969); Lukács Hagyaték (1991); a 7. Amerikai Hadsereg Németországból kivont egyik egysége (US Army Library, Amberg) könyvtárának anyaga (1993); Evangélikus Hittudományi Állomány (1998); Herczeg Hagyaték (1998); Európai Tanulmányok Központjának könyvtára (2007); Tamás Artilla Gyűjtemény (2007); Klaniczay Hagyaték (2009); Incze Miklós Könyvtára (2011); Görömbei András Könyvtára (2012).

¹⁹ LIPTAY, 1999. 14.

Idővel jogos igény lett a másolatkészítés biztosítása is. Ennek az elvárásnak tett eleget a könyvtár 1991 februárjában a CANON 1010, majd egy évvel később egy nagy teljesítményű Rex-Rotary másológép vásárlásával, amelyet reprográfus munkatárs működtetett.²⁰

A rendszerváltozás a főiskola és a könyvtár életében alapvető változásokat hozott. Abban az időszakban (1989. december 31-én) vonult nyugdíjba Merkovszky Pál könyvtárigazgató, akinek utódja Kovács Tiborné (1990. július 1. – 1996. június 30.) lett.

Az 1990-től 2000-ig 10 ezer főre nőtt hallgatói létszámot a tanulmányi épület egyre nehezebben tudta befogadni. A Központi Könyvtárban húsz év működés után belső felújítás valósult meg 1991/1992–1992/1993-ban.

A Központi Könyvtár gépesítésének folyamata az 1990-es években

A Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1990/1991-ben nagy informatikai fejlesztést hajtottak végre, kiépült az intézményi ETHERNET-hálózat 230 csatlakozóponttal. Az intézmény vidéki IIF régióközpont lett, ahol 1994-től megkezdődött a webes szolgáltatás. A Novell és Unix rendszer egyidejű üzemeltetésére alkalmas számítógépes hálózat a könyvtárban is kiépült, és az automatizálás hardverfeltételeit egy FEFA-pályázat alapozta meg hat db 386-os asztali számítógép, egy lézernyomtató, továbbá egy CD-ROM olvasó beszerzésével.²¹ Majd az OMF B Mecenatúra Pályázaton elnyert hétmillió támogatásból a Központi Könyvtár megvásárolta az ALEPH integrált könyvtári rendszert és a működéséhez szükséges hardver- és szoftverelemeket. A programot 1994. december 1-én installálták a főiskola számítóközpontjában elhelyezett Unix szerverre. A könyvtári munkafolyamatok automatizálására tett első kísérlet azonban – a megfelelő infokommunikációs infrastruktúra és szakember híján – nem sikerült. A kor informatikai vívmányainak a rohamos fejlődése miatt azonban az 1990-es évek közepére már elodázhatatlanná vált a gépesítés.

A Központi Könyvtár modernizációjának, a számítógépes katalogizálásra és kölcsönzésre történő átállásnak a technikai és személyi feltételeit 1996 augusztusára sikerült biztosítani. Az új igazgató,²² Vad Sándor akkor vezette be az SR LIB 3.0 Integrált Könyvtári és Dokumentációs Rendszer használatát. Az informatikus-könyvtáros szakember választása azért esett a hazai fejlesztésű²³ programra, mert az ALEPH-rendszer nem megfelelő számú terminállal és adatbázismérettel állt rendelkezésre, és a karbantartási díja is jelentős volt. Ezzel szemben az SR LIB nem korlátozta a felhasználók számát, költségtakarékos volt, és az igazgató, valamint a Feldolgozó Csoport vezetője

²⁰ Uo. 21–22.

²¹ Uo. 28.

²² Kovács Tiborné igazgatói megbízatása az 1995/1996-os tanév végén lejárt. 1996. július 1-től 1998. június 30-ig Vad Sándor lett a BGYTF Központi Könyvtárának igazgatója. Lásd LIPTAY, 1999. 30., 34.

²³ Két debreceni programozó, Stieglmayer István és Rácz Dénes fejlesztette ki az egyes könyvtári munkafolyamatok gépesítését biztosító, modulszerkezetű (kölcsönző, katalogizáló, folyóirat-érkeztető, analitikus feltáró, állományalakító, elektronikus katalógus) szoftvert.

gyakorlatban is jól ismerte.²⁴ Az ő segítségével sajátította el a kollektíva igen rövid idő alatt a szoftver használatát, amire szükség volt, mert a könyvtár más intézmények gyakorlatával szemben nem zárt be az átállás idejére, hanem háromhetes intenzív adatbevittelt követően augusztus 21-én elkezdődött a számítógépes kölcsönzés. A katalógizáló modul építése, a retrospektív adatbevitel még évekig folyt a háttérben.²⁵

A könyvtárban 1996 júliusától 1998 júniusáig a teljes technológiai korszerűsítés végbement: kiépült az informatikai rendszere, megtörtént valamennyi ügyviteli folyamatának automatizálása, szolgáltatásai új elemekkel bővültek, létrejött a webes keresőfelülete és honlapja. A belső terek átalakításával lehetővé vált az új, számítógépes szolgáltatások helyi használata. A kölcsönzési tér üvegfallal leválasztott részében PC-labort alakítottak ki, öt számítógépes terminállal. A BGYTF Központi Könyvtára az automatizálás eredményeként 1996 őszétől a könyvtárszakos hallgatók gyakorlóhelyévé, 1999-ben pedig hivatalosan is nyilvánossá vált. A könyvtárvezetés a változásokkal összhangban 1997 végén új Szervezeti és működési szabályzatot fogalmazott meg, amit a főiskolai tanács 1998 márciusában fogadott el.²⁶

Ugyancsak 1998-ban a Főiskola egy PHARE-pályázattal lehetőséget kapott az Európai Tanulmányok Központjának megalapítására. A program az európai uniós ismeretek oktatásához szükséges szakkönyvtár kialakítását is feladatául tűzte ki. A főiskolai vezetés a pályázat vonatkozó részének megírását, majd annak létrehozását és működtetését a Feldolgozó Csoport vezetőjére, Tóthné dr. Bordé Katalinra bízta. Az ún. európai uniós könyvek nyolc év után integrálódtak a Központi Könyvtár állományába.²⁷

A Központi Könyvtár és Szakirodalmi Információs Központ története 2000–2012 között

Az integráció következtében a két főiskolai könyvtár szintén egyesült Nyíregyházi Főiskola Központi Könyvtár és Szakirodalmi Információs Központ néven, a végbement modernizációt is deklarálva. Az új vezető, Vadné Kokovay Zsuzsanna²⁸ 2000-től munkaszervezeti változtatásokat vezetett be, mobil munkaköröket alakított ki.²⁹

A 2001-es év eseménydús volt a dolgozók számára. Hosszas előkészület után augusztus 9–11. között tartotta meg a Központi Könyvtár a Magyar Könyvtárosok Egyesüle-

²⁴ A Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár 1992-ben vezette be az SR LIB-et, ahol korábban Vad Sándor és Tóthné dr. Bordé Katalin is dolgozott, aki 1996. augusztus 1-étől a Központi Könyvtár munkatársa lett.

²⁵ TÓTHNÉ, 2005., 8–9.

²⁶ LIPTAY, 1999. 34.; VAD SÁNDOR: A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Központi Könyvtárának középtávú fejlesztési programja. Könyvtári Kis Híradó, 1997. Klnsz. 3–5.; TÓTHNÉ BORDÉ KATALIN: A cikk modul használata a BGYTF Központi Könyvtárában. In: Könyvtári Levelező/Lap, 1998. 3. sz. 9–11.

²⁷ TÓTHNÉ BORDÉ KATALIN: A BGYTF Európai Tanulmányok Központjának könyvtára. In: Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtári Híradó, 1999. Klnsz. 25–26.; Uő.: Az Európai Tanulmányok Központjának könyvtára. Könyvtári Kis Híradó, 2003. 1. sz. 20–21.

²⁸ Vadné Kokovay Zsuzsanna 1998. július 1. – 2018. május 31. között volt könyvtárigazgató, akit 2018. június 1-étől megbízott, majd 2019. április 1-étől kinevezett könyvtárigazgatóként dr. Bordé Katalin követett.

²⁹ VADNÉ KOKOVAY ZSUSZANNA: Stratégiai célok a tanárképző főiskola központi könyvtárában. Könyvtári Kis Híradó, 1998. 2. sz. 7.

te XXXIII. vándorgyűlését a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárral, illetve az egyesülettel közös szervezésben. A sikeres rendezvényen 850 könyvtáros vett részt, amelynek országos visszhangját a szakajtó számos cikke is bizonyította. Kárpátiné Ézsiás Edit a Heves megyei könyvtárosok lapjában, a *Kapcsolat*ban írt méltató sorokat:

„A szervezők előrelátását dicséri, hogy jó érzékkel tűzték ki az egyes programok kezdesi időpontjait, hagyva egy kis időt a város megismerésére is. Az összejövetelek helyszínéül a hazai könyvtárosképzéssel egyik legrégebben foglalkozó intézmény, a megújult gazdaság szükségleteire új képzési formák és szakok beiktatásával reagáló Nyíregyházi Főiskola szolgált. A vándorgyűlés, melynek témája a legszilárdabb kapcsolatunkat megfogalmazó «Iskola a könyvtárban, könyvtár az iskolában» beszédes címet viselte, nem is találhatott volna megfelelőbb helyet a tárgykör kibontására, mint ezt, a térség szellemi erejének dinamizmusában jelentős szerepet betöltő oktatási központot. Már a plenáris ülés³⁰ bevezető előadásai megfogalmazták a tanácskozás legfőbb üzenetét, a közös gondolkodás és cselekvés szükségességét, gyakorlatát, a közeljövő feladatait. Majd a nyolc szekció előadásain egy-egy terület részletesebb kifejtésére is lehetőség nyílt. Sokat elárul a közös kapcsolódási pontokról a szekciók témaválasztása: Tanulás és könyvtár a felsőoktatásban; Tanulás és Internet; Tanulás a szakkönyvtárakban; Könyvtárosok és asszisztensek képzése; Könyvtárhasználó tanárok képzése; Könyvtár a pedagógiában – pedagógia a könyvtárban; Zeneoktatás a könyvtárban; A könyvtár megváltozott szerepe a felnőttkori oktatásban.”³¹

Az Országos Széchényi Könyvtár által közreadott *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* szakfolyóirat tanúsága szerint a szekciókban 4–6 előadás hangzott el, amelyeket egy-egy termékismertető követett. Első alkalommal jelent meg a poszterelőadás mint műfaj. Nagyszámú érdeklődő előtt zajlottak a kerekasztal-beszélgetések, valamint a külföldiek számára szervezett találkozók. A vándorgyűlést több szakmai bemutató is gazdagította. Az Olvasószolgálati szekció az Olvasás Éve könyvtári rekvizitumaiból, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum pedig a gyermek-szépirodalomból válogatott, a Nemzetközi Könyvfesztiválon már eredményesen szereplő retrospektív anyagát hozta el.

A sikeres előadások és a gazdag kulturális program mellett még egy különleges tárlat várta hazánk számos településéről és a határon túlról érkező résztvevőket (50 fő), hiszen a rendezők „jelentős díjazási lehetőséget megteremtve nemzetközi ex libris pályázatot hirdettek, s a pályázatra beérkező lapokat reprezentatív kiállításon mutatták be. ... A pályázati kiírás feltétele volt még, hogy az ex libris utaljon a gyerekek és a könyv, a könyvtár kapcsolatára, ... akik megtekinthették a kiállítást, ... amelyet Szepessy Béla grafikusművész, a főiskola tanára szervezett, rendezett – változatos, érdekes anyaggal szembesülhettek. Magyarországon kívül – Argentínától Oroszorszáig – 26 ország művészei³² pályáztak, legtöbben Jugoszláviából (14), Oroszországból (8), Litvániából (7), Spanyolországból (5), Olaszországból (5). Sajnos hazánkban csak König Róbert,

³⁰ A plenáris ülés vendéglátó házigazdája dr. Balogh Árpád, a Nyíregyházi Főiskola rektora volt.

³¹ KÁRPÁTINÉ ÉZSIÁS EDIT: Vándorgyűlés 2001. 08. 09–11. *Kapcsolat*. A Heves Megyei Könyvtárosok Lapja, 2001. 3. sz. 1–2.

³² Összesen hetvenhét művész alkotásait lehetett megtekinteni.

Nagy László Lázár, Matetis László és Szepessy Béla volt jelen műveivel. A tárlatot Szepessy Béla grafikusművész nyitotta meg nagyszámú érdeklődő előtt.³³

A Felsőoktatási Reform Projekt pályázat elnyerése lehetővé tette a Központi Könyvtár hálózatcseréjét és új eszközökkel bővítését, valamint az ALEPH 500-as integrált könyvtári rendszer megvásárlását. A könyvtárosok 2001 augusztusára már több mint 94 300 bibliográfiai rekordot rögzítettek a DOS alatt futó SR LIB-adatbázisba, amikor végbement az ALEPH-rendszerre történő konverzió. Az új szoftver bevezetése hozzájárult az ügyvitel árnyaltabb, magasabb minőségű ellátásához, kezeléséhez.

Az integrációt követően, 2000. január 1-től, 2003 májusáig a korábbi Mezőgazdasági Főiskola területén egy fiókkönyvtár működött, de a gyűjteményének a bibliográfiai adatait már 2002-től kezdve folyamatosan rögzítették a Központi Könyvtár munkatársai az SR LIB-adatbázisba. Így a 2003-ban átadott új épületbe költözéskor már eme több mint 40 ezer kötet a leggyakrabban használt része gépen kereshető volt.

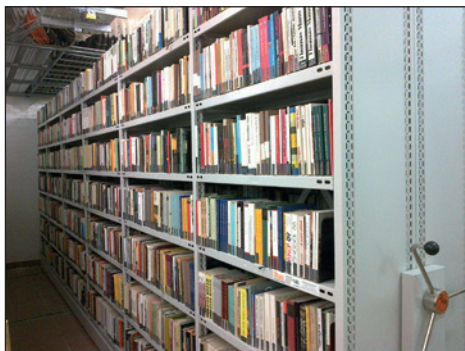
A Központi Könyvtár helyiségeiből a dolgozók 2003 nyarán egy hét alatt kiköltöztek mindent az ideiglenes helyére, a Kerengőbe, ahol zavartalanul folyt tovább a szolgáltatás. Közben a könyveket új védelmi technikával látták el. Majd a tanév kezdetén birtokba vették a XXI. század technikai vívmányait magán viselő birodalmukat.³⁴

Az építkezés befejezése után az intézmény campus jellegűvé vált, a karok egymáshoz közel helyezkedtek el, amelyek információs igényét egy nagy Központi Könyvtár elégítette ki. Az „A” épületben, 1400 m² alapterületen a kölcsönzési állomány szabadpolcon elhelyezett része (80 ezer kötet), valamint 188 felhasználói terminál és egy tömörraktár kapott helyet. Az ott folyó munkát kölcsönző és tájékoztató könyvtárosok, továbbá informatikusok és egyéb alkalmazottak segítették.

Az olvasóterem és az irodák a régi könyvtárrész felújítása után nyerték el komfortos, korszerű formájukat. Az átalakításnak köszönhetően az olvasóterem is tágasabb lett, 800 m²-en 35 ezer kötet könyv és 150 CD-ROM várta a használókat. A tájékoztatást

³³ HARASZTI PÁLNÉ – JAKI ÉVA: Hírlevél a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tagjaihoz. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2001. 7. sz. 49–60.; ARATÓ ANTAL: Nemzetközi Ex Libris Pályázat, Nyíregyháza, 2001. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2002. 1. sz. 30–31.

³⁴ VADNÉ KOKOVAY ZSUSZANNA: Megújult könyvtár a Nyíregyházi Főiskolán. Könyvtári Kis Híradó, 2003. 32. sz. 9. [VADNÉ, 2003.]

két munkatárs látta el napközben felváltva, esténként pedig ügyeleti rendszerben sorra került minden szakember. Az olvasóteremben volt a folyóirat-olvasó is két kollégával, akik nemcsak a tájékoztatás, hanem a folyóiratrendelés, érkeztetés és -feldolgozás feladatát is ellátták. A folyóirat-olvasóban 9 ezer bekötött periodikához lehetett hozzáférni. A kurrens időszaki kiadványok száma a 2000-es évek elején 647 db, amiből 82 db külföldi volt. A beszerzés a főbb szakterületek alapfolyóirataira és az idegennyelv-tanításhoz szükséges periodikákra irányult. A természet-, a társadalom-, és az alkalmazott tudományok területén jelentkező nemzetközi szakirodalmi igény egy jelentős részét azok biztosították, a fennmaradó hányadát pedig az EISZ (Elektronikus Információszolgáltatás) adatbázisai: a Web of Science, az Arcanum Digitális Tudománytár és az

Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent teljes szövegű magyar kiadású tudományos folyóiratok, valamint az elektronikus dokumentumok fedték le.

A felhasználók igényéhez igazodva a könyvtár szolgáltatásainak a köre és minősége rohamosan bővült, illetve fejlődött. Míg 1997-ben az olvasók csak öt számítógéphez fértek hozzá, amelyekben az internet is elérhető volt, 1999-ben egy pályázat segítségével a számuk már húszra emelkedett, és végül 2003-tól, amint már említettük, 188 terminál elégítette ki az érdeklődők igényeit. A napi, heti és havi statisztikák alapján a 2000-es évek közepére az internet használatában fokozatos elmozdulás volt megfigyelhető a NEPTUN, s a játékprogramok működtetése, a chatelés és az e-mailezés felől a tudományos anyaggyűjtés irányába. Sok hallgató vette igénybe azokat a gépeket a beadandó dolgozatok, óravázlatok, szakdolgozatok elkészítéséhez, az ügyvitelszakos hallgatók pedig a gépírás gyakorlásához. Naponta átlag 1000–1300, havonta pedig 22–24 ezer fő aknáta ki az internet előnyeit. A terminálok a szorgalmi időszakban folyamatosan működtek. A könyvtár elektronikus katalógusában a belső hálózaton, valamint kívülről naponta 60, havonta 1500–1800 látogató keresett. Nagyon népszerű volt a könyvtárközi kölcsönzés, a témafigyelés és az irodalomkutatás.

Az óriási érdeklődés miatt 2003 szeptemberétől hétköznapi napokon egy órával megnőtt a nyitvatartási idő. A könyvtárszakos hallgatók bevonásával a felhasználók heti 58,5 órában minden szolgáltatást elérhettek, számuk 2005-re már 10 ezer³⁵ fölé emelkedett. Az intézmény információs központjaként a könyvtár feladata volt a specifikus információszolgáltatást és az egyedi igények kielégítését magában rejtő oktató- és kutatómunka támogatása; a hallgatók felkészítése a szakirodalmi kutatómunkára, a könyvtárhasználati ismeretek elsajátítására, továbbá (nyilvános könyvtárként) a város és a megye olvasói igényeinek menedzselése.

A gyűjtemény helyben használata optimális feltételek mellett történt, hiszen az olvasók esztétikus környezetben, nyugodt körülmények között tanulmányozhatták a kézikönyvtári és az egyéb nem kölcsönözhető dokumentumokat, folyóiratokat. A 35 ezres olvasóteremből a sűrűn keresett 25 ezer kötet a szabadpolcokon, a többi pedig a belső raktárban, szakrendben volt elrendezve.

A kölcsönözhető anyag leggyakrabban igénybe vett 80 ezer kötete szintén szabadpolcon kapott helyet, szakrendben. Az OPAC-on keresztül bárki tájékozódhatott a

³⁵ A könyvtárnak 2006-ban 10. 309 érvényes regisztrációval rendelkező használója volt. (TÓTHNÉ, 2005. 11.)

teljes kínálatról, amelynek a 12%-át a szép-, a 88%-át a szakirodalom tette ki. Az utóbbin belül a természet- és alkalmazott tudományok részesedése 30–30%, a társadalomtudományé pedig 40% volt. A legújabb vásárlásokról havonta szerezhettek tudomást az olvasók a honlapon. A használói igényeket 2006-ban a Központi Könyvtár mellett 14 tanszéki letéti állomány elégítette ki. A könyvtárosi munkát a Feldolgozó Csoport nyolc és az Olvasószolgálati Csoport 16 munkatársa látta el.³⁶

A Központi Könyvtár és három másik konzorciumi partner – a Jósa András Oktatókórház Kállay Rudolf Könyvtára, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Könyvtára és a Jósa András Múzeum Könyvtára – 2010-ben elnyerte a TÁMOP 3.2.4–08/1–2009–0026 Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szakkönyvtári Tudástár című pályázatot. A nagyon gazdag tartalmú, a könyvtári szolgáltatások fejlesztését és az olvasás népszerűsítését célzó projekt többek között lehetőséget biztosított a helyi szerzők publikációiból épített regionális oktatói publikációs adatbázis (REGOPAD) építésére. Közös informatikai fejlesztéssel egy portálon keresztül elérhető lett mind a négy szakkönyvtár katalógusrendszere egységes szerkezetben egy közös keresőfelülettel. A projekt másik fő elme az olvasáskultúra fejlesztése és a könyvtári szolgáltatások népszerűsítését célzó programsorozat volt, amely elsősorban az iskoláskorúakat célozta meg. Nagy érdeklődés kísérte a könyv- és könyvtárhasználati ismertetőket, az író-olvasó találkozókat, a teadélutánokat és a könyvjelző programokat, valamint a „Múltról mindenkinek” előadássorozatot, a „Könyvtár Galéria” megnyitókat, az időszaki kiállításokat, továbbá az egészségnevelő előadásokat.³⁷

A Központi Könyvtár története 2012–2022 között

Az anyaintézmény történeti összefoglalójában már olvashattunk a 2010-es évek elején mutatkozó egyre súlyosbodó gazdasági nehézségekről, amelyek enyhítésére tett intézkedések sorába esett a Központi Könyvtár valamennyi helyiségének – 3200 m² – bérbeadása. A költözés első szakasza 2012 augusztusában zajlott le. A könyvtár dol-

³⁶ VADNÉ, 2003. 9.; TÓTHNÉ, 2005. 8–12.; <http://www.nefmi.gov.hu/felsooktatas/nyiregyhazi-foiskola/nyiregyhazi-foiskola-090803> [letöltés: 2023.05.15.]

³⁷ NAGY BALÁZS: Könyvtári fejlesztések. 2012. március 02. (<https://www.nyf.hu/hirharang/node/21>) [letöltés: 2023.05.15.]

gozói egy hónap alatt ürítették ki az olvasótermet, a folyóirat-olvasót, a háromszintes raktárt, a munkaszobákat és a közösségi helyiségeket, amiben közfoglalkoztatottak voltak a segítségükre.

A könyvtár 2012. szeptember–december között az „A” épületben lévő 1400 m²-én működött, majd az év végére innen is megtörtént a kiköltözés. A Központi Könyvtár öt fővel megfogyatkozott kollektívája 2013. januártól a „B” épületben, tantermek egybenítésével kialakított 1480 m² alapterületű, három szinten található új helyen fogadta az olvasókat.

A középső, fogadó szintre a reprográfia, a kis rendezvényterem és a teakonyha, az első emeletre a kölcsönzési állomány leggyakrabban keresett része, az alagsorba az olvasóterem, a folyóirat-olvasó és a munkaszobák kerültek. Napjainkban 78 ülőhely, illetve 18 számítógépes munkaállomás várja az olvasókat, akiknek a szakirodalmi, információs kéréseit, igényeit nyolc könyvtáros elégíti ki heti 45 órás nyitva tartással. Közben továbbra is folyik a dokumentumok teljes formai és tartalmi feltárása, a tanulmánykötetek, gyűjteményes munkák és a leggyakrabban keresett folyóiratok analitikusan rögzítése az ALEPH-adatbázisban, amelynek rekordjai nemzetközileg szabványos csereformátumban férhetők hozzá.³⁸

³⁸ BORDÉ KATALIN: A Nyíregyházi Egyetem Központi Könyvtára. Előadás. (Elhangzott 2016. november 21-én a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Helytörténeti esték rendezvénysorozatában.); A Nyíregyházi Egyetem 2020. évi szöveges költségvetési beszámolója. Nyíregyháza, 2021. Nyíregyházi Egyetem, 106.

A munkatársak 2011 óta látják el a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományos Művek Tárának (MTMT)³⁹ intézményi adminisztrációját, ami magában foglalja az oktatók regisztrációját, a tudományos publikációik és hivatkozásaik bibliográfiai adatainak, azonosítóinak és elérhetőségének rögzítését, valamint ellenőrzését, illetve nyilvánossá tételét. A munka kezdeti éveiben nagy intenzitással folyt a kurrens mellett a retrospektív adminisztrációs tevékenység is minden tudományterületen. A könyvtárosok rögzítik az aktív és volt oktatók valamennyi ismert publikációját, továbbá az egyes közlemények gyarapodó hivatkozásait. Ennek a magas szinten megvalósuló adatbevételnek köszönhetően naprakészek az intézmény és egy-egy életmű tudományos paraméterei.

Az oktatók, dolgozók, hallgatók, és a külső olvasók a szolgáltatásokat teljes nyitvatartási időben vehetik igénybe, és a dokumentumokat a raktárokból is várakozási idő nélkül megkapják. A felhasználóképzést személyes konzultációk, és a honlapon található e-learning tananyagok segítik. Néhány statisztikai adat a könyvtár működéséről.⁴⁰

Megnevezés	2019	2020	2021
Állomány nagysága	282 081	283 451	285 136
Évi gyarapodás	1 986	1 370	1 690
Könyvtárba járó időszaki kiadványok száma	95	95	55
Szabadpolcon elhelyezett állomány aránya	70%	70%	70%
Regisztrált használó	10 043	7 202	7 280

³⁹ Az MTMT a magyar tudományos közlemények egységes elvek alapján feldolgozott hiteles forrása. A hitelesség biztosítása a könyvtárosok feladata, akik rendelkeznek a bibliográfiai adatok felvételéhez szükséges ismeretekkel; kompetensek a dokumentumtipológiában és mindennapi tevékenységük része az eredeti források felkutatása.

⁴⁰ BORDÉ KATALIN: Beszámoló a Nyíregyházi Egyetem Központi Könyvtár 2021. évi tevékenységéről. Kézirat. 2022.

Aktív használó	3 119	3 726	3 722
Személyes használat összesen	18 973	10 319	12 566
Távhasználat	308 531	318 018	334 225
Kölcsönzött dokumentum	7 998	3 738	8 756
Helyben használt dokumentum	19 649	11 067	13 226
Könyvtárközi kölcsönzéssel küldött dokumentum	19	36	11
Könyvtárközi kölcsönzéssel kapott dokumentum	120	64	70
Az intézményi adminisztrátorok által a tárgyévben rögzített / módosított / láttamozott MTMT-rekordok száma	18 846	28 294	26 810

A 2021. évi állománygyarapodás 930 kötet és 705 szakdolgozat volt. A kurrens időszaki kiadványok száma: 55 db, amelyek közül 3 digitális, 12 hibrid, a többi nyomtatott. A szerzeményezésben a könyvtár prioritást biztosít az Egyetem intézetei által leadott kötelező és ajánlott irodalomjegyzékekben szereplő dokumentumoknak. Az Egyetem az EISZ koordinálásában előfizet a Clarivate Analytics hivatkozáskereső bibliográfiai adatbázisára, a Web of Science Adatbázisra.

A MATARKA-konzorcium egyik alapító tagjaként a könyvtár 17 folyóirat folyamatos feldolgozásával járul hozzá a Magyar Folyóiratok Tartalomjegyzékeinek Kereshető Adatbázisa tartalmának bővítéséhez. Az Ötórai tea a könyvtárban elnevezésű rendezvények és a *Könyvtár Galéria* kiállítások is várják az érdeklődőket. A mért adatok az olvasói szokások változását regisztrálják, ami főként a távhasználat növekedésében mutatkozik meg. A dokumentumkölcsönzések száma is meghaladja a vészhelyzet előtti év adatait.

A Központi Könyvtár kis csapata lelkesen gyakorolja hivatását, amely az információtechnika robbanásszerű fejlődésével gyökeresen átformálódott: papíralapúból a legmodernebb számítástechnikát alkalmazóvá változott. Így a könyvtárosok folyamatos önképzéssel reagálnak a legújabb kihívásokra, hogy a feladataikat magas szinten tudják ellátni, mert ha visszatekintünk az elmúlt hat évtizedre, azt tapasztaljuk, hogy az olvasók napjainkban ugyanúgy igénylik az információáradatban való eligazodásukhoz a segítségnyújtásukat, mint a kezdet kezdetén.

VITÁL ATTILA – DRABAN CZ RÓBERT

Vidéki rendszerváltók

3.

„És elindultak a pesti aszfaltbetyárok
plakátragasztó korongecsettel...”

Beszélgetés Iványi Tamással, az SZDSZ korábbi országgyűlési képviselőjével, a vásárosnaményi Balázs József Városi Könyvtár és Művelődési Központ igazgatójával*

32 évvel ezelőtt, 1990-ben a tavaszi országgyűlési és az őszi helyhatósági választások közjogi, valamint politikai értelemben egyaránt legitimálták az ellenzéki pártok és mozgalmak rendszerváltó törekvéseit. A többpárti demokrácia megteremtésében kulcsszerepet játszó, országos ismertségre szert tett politikusokról viszonylag sok tudományos publikáció, illetve médiatartalom született, azonban a vidéki Magyarország demokratikus ellenzékéről, az átalakulás folyamatának helyi társadalmi viszonyairól méltatlanul kevés tudományos és ismeretterjesztő munka látott napvilágot. Ezt a hiányt pótolja ez a sorozat, amely a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken a demokratikus átalakulásban jelentős szerepet játszó személyek életútját hivatott feltárni. Az 1970–80-as évek időmetszetét felölelő retrospektív interjúk készítésével az volt a célunk, hogy az egyéni életpályák állomásain keresztül felidézzük a megyei demokratikus ellenzék megszerveződésének folyamatát, a rendszerváltás lokális eseménytörténetét.

– Ön tizenegy gyerekes családban született Nyíregyházán, az 1950-es évek végén. Édesapja egy megtört kisegyház lelkészeként szolgált. A létező szocializmus világában nem volt igazán tipikus az a szociokulturális környezet, amelyben felnőtt. Milyen élményeket öriz gyermekkorából arról az élethelyzetről, amely megkülönböztette kortársaitól?

* A sorozat korábbi interjúi: Vidéki rendszerváltók I.: az államszocialista rendszer vidéki sajtónyilvánossága. Beszélgetés Kertész Sándorral és dr. Reszler Gáborral. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle. 2022. 57. évf. 1. sz. 81–87.; Vidéki rendszerváltók II. „Számunkra a győzelem a bejutást jelentette...”. Beszélgetés Seszták Oszkárrel, a Fidesz nyíregyházi alapszervezetének alapító tagjával, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés elnökével. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2022. 57. évf. 2. sz. 39–51.

– A fennálló renddel szembeni ellenálló attitűd családi életünk természetes része volt. Lelkész édesapám az egyházi ügyek mellett nagyon érdeklődött a közügyek, közpolitika iránt is. Ez az aktivitás nem nyerte el sem a hatalomgyakorlók, sem a metodista egyházvezetők tetszését. Csak egy apróság: a lelkészek számára rendszeresen tartottak politikai továbbképzést, ezt „hazafias népfronti ülés”-nek hívták a hatvanas-hetvenes években. E találkozókon hozzá lehetett szólni az előadásokhoz; természetesen édesapám gyakran felszólt. Emiatt többnyire valamilyen retorzió követte. Előfordult, hogy jogosítványát több évre bevonták. Akkor kerékpárral járt, vagy hívei fuvarozták. Lelkészcsaládban éltünk: a sokgyermekes, hívő kisközösségnek sajátos belső klímája van. Egyfajta szigorúságot, elvárást támasztottak velünk szemben, hogy példamutató életet éljünk még akkor is, hogyha ezt esetleg nem éreztük sajátunkénak. Ugyanakkor belülről megélve nagyon jó volt felnőni ebben a milióban.

– *Bizonyára nagy törés volt családjuk számára az, hogy a hetvenes években az Állami Egyházi Hivatallal való konfliktusa okán édesapját függesztették az állásából, és büntetőeljárás is indult ellene...*

– Felfüggesztett börtönbüntetést kapott; közel hét évig gyakorlatilag illegálisban működött. Elbocsájtották az állásából, ezt ő nem fogadta el; gyülekezete kitarzott mellette. Ma már nem könnyű elképzelni, hogy még személyi igazolványa sem volt abban az időben. Az autójáról levették a rendszámot, hogy ne tudjon vele közlekedni. Ilyen zaklatások közepette éltünk. Végül is ez az állapot 1981-ig tartott. Úgy emlékszem vissza ezekre az időkre, hogy állandó feszültségben éltünk, de ehhez is hozzá lehetett szokni.

– *Lehet, hogy profánnak tűnik a kérdés: amikor lelkészként szolgáló édesapját a hetvenes években eltiltották a hivatásától, hogyan tudott eltartani egy tizenegy gyermekes családot?*

– Soha nem éltünk nagy lábon, gyülekezetünk támogatott bennünket. A miénk volt a magyarországi metodista egyház legnagyobb közössége. Ebben az időben a gyülekezet gyakorlatilag eltartotta a családjunkat. Mindig beállított valaki egy zsák krumplival, csirkével, ruhával. Nekem öt bátyám van, tehát elég ritkán volt új ruhám abban az időben. Mondhatnám úgy is, hogy az isteni gondviselés valahogy mindig segítő kezet nyújtott. Külföldi egyházak is igyekeztek segíteni. Nagyon jelentősnek bizonyultak a külhoni egyházi politikai kezdeményezések. Egyházi delegációk látogatásai alkalmával a nyugati keresztény körök erősen lobbiztak azért, hogy a hivatalos találkozókra kerüljön szóba édesapánk helyzete. Részben talán ennek is köszönhető: az államhatalom 1981-ben úgy oldotta meg a hét éven keresztül fennálló státusz nélküli állapotot, hogy az akkor illegálisban létező egyházközösségünk számára biztosította az önálló felekezeti működés lehetőségét. Nyíregyházán kívül más településeken is léteztek hozzánk hasonló helyzetű, az állampárttal kollaboráló metodista egyházvezetőkkel szembeálló gyülekezetek. Ezek a nem legális metodista vallású közösségek kaptak lehetőséget arra, hogy új néven, önálló felekezeti működéssel tovább éljenek. Így jött létre 1981-ben a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség, melynek első elnöke volt az édesapánk, Iványi Tibor.

– *Állami oktatási intézményekben végezte a tanulmányait az általános iskolától az egyetemig. Volt-e olyan tapasztalata, hogy párhuzamos valóságokban él? Feltételezzük,*

hogy az a világnézeti nevelés, amely a Kádár-rendszerben az általános iskolákban, középiskolákban, felsőoktatási intézményekben folyt, szöges ellentétben állt az otthonról kapott világgéppel...

– Ez igaz, ugyanakkor ez a helyzet nem jelentett teljes kívülállóságot. A Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) tagja nem voltam soha, de úttörő például igen. Kérdeztem is egyszer anyámtól, hogyha a KISZ-tagság nem fért bele a család értékrendjébe, akkor miért lehettem az általános iskolában kisdobos és úttörő? Erre a kérdésre azt a választ kaptam, hogy kisgyermek korunkban, amennyire csak lehetett, igyekeztek megóvni bennünket a konfliktusos helyzetektől. Ennek ellenére én abban a létállapotban szocializálódtam, hogy családunk a fennálló renddel mindig is szembehelyezkedett. Ráadásul a lelkészgyerek-státusz és kisegyházi hovatarozás még további stigma volt. Igazából a történelmi egyházak sem lelkesednek a kisebb felekezetekért, már amennyiben létezik egyáltalán olyan kategória, hogy történelmi egyház.

– Érettségi előtt álló fiatalemberként megfordult-e fejében a lelkészi pálya, hogy az édesapja, illetve a bátyja nyomdokaiba lépjen?

– Természetesen megfordult a fejemben. Szüleim ugyan soha nem mondták ki, de a fivéreimmel együtt éreztük, hogy nekik a szívükhöz az állna a legközelebb, ha a lelkészi pályát választanák. Azonban amikor én érettségiztem, akkor még családunk és gyülekezetünk életében az illegalitás időszaka tartott. Én azt el sem tudtam képzelni, hogy lelkészként hol és hogyan tudnék szolgálni, mikor az apám is illegalitásban prédikált. Másrészt igazából nem akartam lelkész lenni, sosem éreztem erre elhivatottságot. Volt egy visszatérő álmom, hogy a szószéken állok, prédikálnom kell, és nem jut eszembe semmi. Kísértő, nem túl kellemes álom. Szóval nem éreztem úgy, hogy ez az én utam lenne. Akkor már a zene iránt érdeklődtem, és az irodalom is örök szerelem volt. Így magyar-ének szakra jelentkeztem a nyíregyházi tanárképző főiskolára, ahová helyhiány miatt nem vettek fel 1978-ban.

– Vélhetően szerepet játszott ebben káderlapja is, amit a középiskolának kellett mellékelnie a diákok felvételi jelentkezéséhez...

– Írásba foglalták a következőt: „a jelenlegi vallásos világnézete miatt pedagógus pályára nem alkalmas”. Hagytak a véleményezésben egy kiskaput a *jelenlegi* állapotra való utalással, hátha ez később változik. Mivel helyhiányra hivatkozva nem nyertem felvételt, elmentem autószerelést tanulni a 110. számú Ipari Szakmunkásképzőbe. Úgy kerültem oda, hogy felhívtam telefonon az iskolát, és megkérdeztem, hogy az érettségizettek számára milyen szakmatanulási lehetőség van. Az autószerelő képzést ajánlották, és én beiratkoztam. Lehet, hogy ha kosárkészítő képzésük lett volna, akkor én most képzett kosárfonó lennék. Az volt a tervem, hogy elkezdek szakmát tanulni, de közben majd próbálkozom újra a főiskolával, és ha felvételt nyerek, akkor abba hagyom. De mivel ez a képzés összesen kétéves volt, úgy gondoltam, hogy érdemes lenne inkább befejezni. Egyébként nagyon szívesen emlékszem vissza azokra az időkre: a 110-es nagyon jó iskola volt. Mivel érettségit követően tanultam szakmát, ezért közismereti tárgyaim már nem voltak. Az idő nagy része a munkahelyen telt: a „melós világ” megismerése nekem jó tanulási folyamatot jelentett. Sőt, akkor volt utoljára

olyan munkám, hogy fél négykor abbahagyhattam, lezuhanyoztam, és négykor kiléptem a kapun. Ebben a ritmusban is van valami jó...

– *Felsőfokú tanulmányait Debrecenben végezte, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán, ahová 1981-ben nyert felvételt. Hogyan emlékszik vissza ezekre az évekre?*

– Nekem ez remek időszak volt. Tulajdonképpen ott éreztem igazán diáknak magam. Szerettem a Vasvári Gimnáziumot is, de főiskolás koromra értem meg arra, hogy élvezzem is a diáklétet. Közben félállásban elkezdtem énekelni a Kodály Kórusban, így még pénzt is kereshettem, ráadásul azzal, ami egyébként a szenvedélyem volt. Ha nekem kellett volna fizetni, akkor is szívesen énekeltem volna ott. A nyolcvanas évek első fele már érdekes, ellentmondásos időszak volt. Miközben tantárgyaink egy része a „létező szocializmus” ideológiájához kapcsolódott (munkásmozgalom története, dialektikus és történelmi materializmus, politikai gazdaságtan), s elég vonalas tanárok oktatták ezeket, aközben a *tudományos szocializmus* szemináriumot már olyan oktató vezette, aki teljesen más szellemben beszélgetett velünk. Érdekes volt érzékelni, hogy a rendszer már nem olyan monolit. Az egyetemeken a nyolcvanas évek elején már megjelent némi óvatos rendszerkritika, felsejlettek az értelmiségi szellemi autonómia előjelei. Először nem is értettem, hogy az előadó provokál bennünket, vagy pedig 1983-ban már valóban lehet kritikai szellemben beszélgetni politikai kérdésekről.

– *Ének-zene és zeneiskolai szolfézs-zeneelmélet szakon szerzett diplomájának kézhezvétele után hol kezdte pályáját?*

– Az volt a tervem, hogy egy évig maradok Debrecenben, mert későbbi feleségem egy évfolyammal alattam járt. Gondoltam, hogy őt még megvárom. Viszont a vásárosnaményi művelődési ház igazgatója, aki rendkívül agilis ember volt, bement a főiskolára azzal, hogy neki kórusvezetőre van szüksége. Kikérte a végzősök listáját. Így látta meg, hogy én megyebeli vagyok. Lehengerlő stílusban meggyőzött arról, hogy máshová nem mehetek, csakis Naményba. Szakmailag komoly kihívásként éltem meg ezt. Ráadásul még szolgálati lakást is kínáltak. A párommal együtt – rózsaszínű romantikus álmoktól vezérelve – falun akartunk dolgozni: én kórust szerettem volna vezetni. Vásárosnaményban minden rendelkezésre állt, amit abban az időszakban elképzeltünk. Így ide költöztünk, és most is itt élünk.

– *A közbeszédben, tudományos diskurzusokban a korszakkal kapcsolatos egyik álláspont az, hogy a nyolcvanas években felpuhult a diktatúra, ami már önmaga karikatúrájaként létezett. Egy másik vélemény szerint a háttérben továbbra is elég kemény korlátozó mechanizmusok működtek, sőt vidéken különösen erőteljes volt a hatalmi represszió. Ön miként élte meg mindezt?*

– Úgy vélem, a hatalmi önkény nem egyformán működött mindenhol. A helyi gimnáziumban is tanítottam: igazgatóm öntudatos balos figura, ám nagyon korrekt ember volt. Pontosán tudta, hogy én vasárnaponként apám istentiszteletén kántorkodom. Mint később kiderült, még azt is pontosan tudta, hogy szamizdat újságokat hordozgatok haza Pestről. (Az a barátom, akinek továbbadtam, az igazgatónak is adott belőlük.) Nem volt nehéz kitalálni, hogyan kerülhetett Pestről az illegálisan terjesztett *Beszélő* Vásárosnaményba. Soha nem mondta, hogy Tamáskám, figyelj, nincs itt semmi baj, de mások miatt vegyél egy kicsit visszább. Még olyan eset sem fordult elő,

hogy a bérjuttalom kiosztásakor én, mint fiatal kezdő pedagógus, kevesebb jutalmat kaptam volna. Azt nem tudom megítélni, hogy ő volt ilyen korrekt, vagy a rendszer puhult fel ekkorra ennnyire.

– *A közélet iránti érdeklődése családi hatásra alakult-e ki, erősödött meg, vagy egyébként is mindig érdeklődött a világ dolgai iránt?*

– Nem éltem burokban, de nem állítanám, hogy politikus alkat voltam. Az újságot hátulról kezdtem olvasni, elsőként a sportrovatot. Beültem a nyíregyházi megyei könyvtár olvasójába azért, hogy a *Népsportot* és a *Képes Sportot* átlapozzam. Nagy sportrajongó voltam. A politikai mozgólódásokról tudtam, de nagyon nem szippantottak be. Volt ugyanakkor számos érdekes élményem. Gábor bátyám² elég jó kapcsolatban volt a demokratikus ellenzék liberális köreivel. Ez onnan eredt, hogy ők kezdettől szolidárisak voltak mindazokkal, akik valamilyen üldöztetést szenvedtek. Gábor évekig bezárt imaterme előtt, az utcán tartotta az istentiszteleteket; a demokratikus ellenzék néhány tagja szolidaritásból eljárt ide. Közöttük bőven előfordultak ateisták is, illetve akadtak többen, például Eörsi István vagy Solt Otilia, akikkel a testvérem egész hátralévő életükben vallási dialógust folytatott. A bátyám révén némi kapcsolatom nekem is volt a demokratikus ellenzékkel. Elősorban személyes élményekkel kötődtem hozzájuk. Ha jól emlékszem, 1981 nyarán a lengyel Szolidaritás mozgalom kirúgott aktivistáinak gyermekei számára a magyar értelmiségiek magánkezdeményezésként nyaralást szerveztek a Balatonnál. Az előkészület komoly konspirációval folyt, hogy a hivatalos szervek ne szerezzenek tudomást az akcióról. Biztos vagyok benne, hogy tudtak róla. Személyautóval szállítottuk a kicsiket a tóhoz: egy ilyen, harminc gépkocsiból álló konvoj miért is ne lett volna feltűnő? A bátyám szólt, hogy van egy autó, amelynek nincs sofőrje, segítenék-e? Természetesen szívesen vállaltam. Egy féllábú gyermekorvos Trabant Hycomatjával három lengyel gyereket szállítottam a Balatonra. Ehhez hasonló, egy fiatalnak kétségkívül izgalmas akciókban vettem részt. Amikor Rajk Júlia meghalt, vélhető volt, hogy a posta nem fogja a gyászjelentéseket kikézbesíteni, így ezt a fővárosi ellenzéki értelmiségi körök oldották meg. Éppen Budapesten tartózkodtam, amikor kaptam a bátyámtól egy Trabantot meg egy térképet, valamint egy halom gyászjelentést. Nekiindultam a pesti éjszakának. Olyan emberek laktak a kijelölt címen, akiket tankönyvekből ismertem, például kézbesíttem: Illyés Gyulának, továbbá Nagy Bálintnak, az Ybl Miklós- és Kossuth-díjas építésznek, aki a nyolcvanas években kényszerűségből ácsként dolgozott. A jegygyűűre valót később nála kerestem meg segédmunka vállalásával. Ilyen személyes élményeim voltak, de nem szippantott be a politika.

– *A nyolcvanas évek elejétől a pártállammal szembeforduló ellenzéki erők tevékenysége egyre láthatóbbá vált. Említette a Beszélőt, mint a legismertebb számizdatot, amelyet a szerkesztő, illetve terjesztő értelmiségi köre hamarosan Szabad Kezdeményezések Hálózata néven szervezi meg magát. A későbbi SZDSZ magja mellett az Írószövetség a jobboldali, konzervatív világnézetű művészek, human értelmiségiek számára biztosított teret a Ma-*

² Iványi Gábor metodista lelkész, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség vezetője, a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) alapító tagja, az SZDSZ országgyűlési képviselője (1990–1994, illetve 1998–2002 között). 1989-től az Oltalom Karitatív Egyesület elnöke, a Wesley János Lelkészképző Főiskola rektora.

gyarország jövőjéről folyó diskurzusoknak. 1985-ben a formálódó ellenzék Monoron már közös találkozózt is szervezett konspiratív módon. Hogyan vélekedik arról: ezek inkább romantikus kezdeményezések, a civil kurázsi megnyilvánulásai voltak az állambatalommal szemben? Avagy a nyolcvanas évek közepén, amikor még a tömegek számára elképzelhetetlenek tűnt a pártállami rendszer bukása, már realizálható lehetőség volt a kommunista rezsim lebontása?

– Már akkor is két Magyarország létezett: Budapest és a vidék Magyarországa. Teljesen más a világ perspektívája ott, ahol van valós számú polgárság, mint ott, ahol nincs. Vásárosnaményből nézve nekem nem tűnt túl reálisnak 1985 táján, hogy a rendszer négy-öt év alatt szétesik. De a közhangulat és a politikai klíma változása érzékelhető volt. Ebben az időszakban egy elkötelezetten balos kollegámmal nyelvtanfolyamra jártunk Nyíregyházára, ahová egyszer az én Trabantommal, máskor az övével mentünk, és közben politikai témákról beszélgettünk. Akkoriban már természetes volt számomra, hogy azon gondolataimat is bátran megoszthatom vele, amelyek miatt – tíz évvel korábban esetleg – komolyabb retorziók értek volna. A nyolcvanas évek közepén nagy kockázatot már nem vállaltam azzal, hogy keresetlen szavakkal bíráltam a rendszert, és támogattam az elkötelezett kommunisták szemében „ugrabugráló”, „balhézó” ellenzékiet. Úgy emlékeszem vissza azokra az időkre, hogy a mindennapi beszélgetésekben már nem kellett óvatoskodni. Sem nekem, sem másoknak. Egyre nyíltabban lehetett közéleti kérdésekről szólni. Ugyanakkor nem éltem meg reális lehetőségként azt, hogy a politikai rendszer egy-két év múlva meg fog változni.

– 1985 után a szocialista táboron belül változások zajlanak, Gorbacsov hatalomra kerülésével egyre inkább fölhangosodnak az MSZMP-n belül is azok a hangok, amelyek szerint a reformokat már Kádár János nélkül kell levezényelni. 1988 májusában eltávolítják az ikonikus első titkárt az állampárt éléről. Ezt a szimbolikus döntést hogyan élte meg a vidék Magyarországa, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve Vásárosnamény lakossága?

– Lehetett érezni, hogy nagy dolgok történnek, de az állampárt első számú vezetőjének személyében történt változást nem kötötték az emberek rendszerszintű változáshoz. Az utódlás kapcsán inkább a potenciális jelöltekkel kapcsolatban lamentáltak: Pozsgai vagy Grósz, ki a központi bizottság emberarcúbb megjelenítője? A nyolcvanas évek végén az állampárti vezetők között Pozsgai Imre volt a legnépszerűbb. Ő intelligensebb volt, mint Grósz Károly, viszont az átlagember legfeljebb odáig jutott el, hogy az elkerülhetetlen vezetőcsere során elfogadhatóbb figura kerüljön az állampárt élére. De 1988-ban vidéken még kevesen gondolták, hogy a személycsere a rendszer-váltáshoz vezető út első lépcsője.

– Ekkora már szinte követhetetlenül felgyorsultak az események: 1988 őszén alakul meg a Németh Miklós vezette reformkommunista kormány, amely egyre inkább függetlenítette magát az állampárttól és egyre több teret engedett az önmagukra már pártként tekintő demokratikus ellenzéki erőeknek is. A különféle politikai csoportosulások a közbeszéd tematizálására alkalmas témákat kerestek, mint például a nagymarosi vízlépcső beruházása vagy az 1956-os forradalom leverésével és a megtorlásokkal kapcsolatos kibeszéletes emberi tragédiák. Ezek a sajtónyilvánosságot élvező ügyek már nem hagyták érintetlenül

a vidék Magyarországot sem. A fővárosban szerveződő ellenzéki pártok elősorban erre támaszkodva tudtak mozgósítani, vidéki hálózatot építeni, ami nélkül nagyon nehezen lehetett volna nekifutni az 1990-ben sorra kerülő országgyűlési választásoknak. Hogyan zajlott az ellenzéki pártok megszerveződése vidéken?

– A különböző ellenzéki csoportok ebben az időben nem nagyon akarták magukat pártként definiálni. *Fórum, szövetség, hálózat*: érzékelhető volt, hogy még a párt szó használatától is elhatárolódtak, mivel ez a szó zsigeri indulatokat váltott ki az emberekben. Ettől persze még politikai pártként szerveződtek az ellenzéki csoportosulások, sokszor teljesen ad hoc alapon. Az SZDSZ például úgy alakult meg a térségünkben, a Beregben, hogy Beregdarócon a gázátadó állomás vezetője ellenzéki érzelmű mérnök volt, Seszták Imre. Budapestről érkezett hozzá munkaiügyben egy olasz tolmács hölgy, aki már kapcsolatban állt a szabaddemokratákkal. Agitálta Imrét, hogy vegyen részt a pártépítésben. Tulajdonképpen az SZDSZ Beregdarócon kvázi munkahelyi pártszervezetként alakult meg. A főnök belépett ebbe a pártba, és az összes dolgozó követte. Én akkor nem ismertem őket, az 1990-es választásra készülve derült ki számomra, hogy itt, a Beregben már létezik SZDSZ-es pártalapszervezet. Az MSZMP bizonyos körei megpróbálták azért az ellenzéki gyepőlön tartani a kezüket. Például Vásárosnaményban úgy jött létre az MDF helyi szervezete, hogy azt a főállású KISZ-alkalmazott hozta létre. Gyakorlatilag a helyi párttitkár szöveg a KISZ-titkárnak, hogy inkább mi szervezzük meg az MDF-et, mint mások; persze az is lehet, hogy tényleg vonzódtak a Fórumhoz. Az MDF-nek kétségkívül volt egy reformkommunista vonulata, amivel nem tudott igazán mit kezdeni az MDF vezetése. De aztán itt is polarizálódott az MDF, és inkább egy másik vonal erősödött meg. Így a kvázi reformkommunista irányzat eltűnt abból a pártból. Az viszont érzékelhető volt vidéken, hogy a formálódó ellenzék a valós társadalmi támogatottságához képest is gyengének tartotta magát. 1989 őszén, mikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a következő évben többpárti, szabad országgyűlési választásra kerül sor, akkor Vásárosnaményban volt egy olyan összellenzéki megbeszélés, ahol az az ötlet vetődött fel: közös ellenzéki jelöltet kellene indítani, mert csak úgy van esély az utódpárt ellen. Gyorsan továbblépett ezen a történelem, de az első megbeszélések még úgy zajlottak, hogy amennyiben az ellenzék közös jelöltet állítana, akkor lenne némi esély a vásárosnaményi választókerületben a parlamenti mandátum megszerzésére. Kezdetben még létezett vidéken viszonylagos összetartás a demokratikus ellenzéken belül.

– A demokratikus ellenzéki mozgalmakból 1989-ben két nagyobb tömörülés emelkedett ki, az MDF és az SZDSZ. E két párt a nemzeti kerekasztal-tárgyalások során meghatározó szerepet játszott az alkotmány módosításának kidolgozásában és a rendszerváltás forgatókönyvének meghatározásában. Ön az SZDSZ-hez csatlakozott. Ezt a döntését az magyarázza, hogy ezzel a körrel már korábban is kapcsolatba került, vagy a világnézeti azonosság dominált inkább?

– A rendszerváltás időszakában az értékválasztás, eszmei elköteleződés eléggé katólikusnak tűnt; véleményem szerint máig nem tisztult le egészen. Azt nem tudom megmondani, hogy én liberális voltam-e. Mert mit is értünk azon, hogy valaki liberális? 1989-ben Magyarországon még pártot lehetett szervezni olyan liberális értékek

mentén, amelyek egy angol konzervatív számára is vállalhatók. Az identitáskérdés megosztó ereje egyébként mindvégig érzékelhető volt a Szabad Demokraták Szövetségén belül. Hogyan is határozható meg a tömörülés: klasszikus értelemben liberális vagy inkább szociálisan érzékeny, a SZETA hagyományokra építő pártalakulat? Soha nem dőlt el igazán az a vita, annak minden hátrányával együtt, hogy az SZDSZ modern szociáldemokrata vagy nyugati értelemben liberális párt-e. Ezek a konfliktusok végig megmaradtak. Én magam amúgy keresztény-konzervatív, de szociálisan hiperérzékeny liberálisnak mondanám, de hogy ebből mi a konklúzió, azt nem tudom megmondani. Hogy valaki a rendszerváltás hajnalán melyik politikai formációhoz csatlakozott, számos esetben az határozta meg, hogy egy általa elismert vagy tisztelt személy melyik párthoz tartozott. Lehet, hogy számomra is fontosabb volt a személyes kötődés, mint a kikristályosodott meggyőződés.

– *A hatályos, ún. sztálini alkotmány generális módosítására 1989 őszén került sor. A köztársasági államforma kikiáltása után már mindenki számára egyértelműnek tűnt, hogy a politikai változások visszafordíthatatlanok. Ugyanakkor Vásárosnamény az akkori szovjet határtól néhány kilométerre fekszik; ebben az időszakban elég jelentős számú, több ezer szovjet katona állomásozott Szabolcs-Szatmár-Beregben és a szomszéd megyékben. Tapintható volt-e az ország északkeleti térségében valamifajta félelem vagy aggodalom azzal kapcsolatban, hogy mi történhet az államszocialista rendszer összeomlásának hatására?*

– Nem tudom megmondani, hogy volt-e félelem, én nem éreztem ilyesmit. Ugye nem vagyok tősgyökeres vásárosnaményi, 1984-ben költöztem a településre, akkor hatodik éve laktam itt. Annak ellenére, hogy a városban éltem, nem minden rétegben voltam jelen. Az látszott, hogy a Szovjetunió darabjaira esik szét. Ennek jelei már korábban megmutatkoztak. Abban az időszakban egyébként a nyilvános kommunikáció is többféle volt. Emlékszem, hogy már érdemes volt fennmaradni a televízió híradójának harmadik adására, mert az éjszakai kiadásban sokszor egy kicsit más volt a narratíva. Félelmet nem éreztem a környezetemben, inkább érdektelenséget. Az 1990-es országgyűlési választásokon talán két választókerületben volt érvénytelen a választás az első fordulóban, mert a részvétel nem érte el az 50%-ot. Az egyik a vásárosnaményi körzet volt. Ezt a hátrányt azóta is cipeli ez a térség, de ez egy másik történet. Az egyértelműnek tűnt, hogy az emberek politikai aktivitása igen alacsony szintű. Például az ellenzéki pártokat bemutató egyik nyilvános rendezvényen, ahol együtt jelentek meg a FIDESZ és az SZDSZ vezetői, a közönség soraiban összesen vagy tízen lehettünk. Itt akkor nem volt igazán bázisa az ellenzéki pártoknak.

– *A rendszerváltás időszakában az első országos kampány 1989 novemberében volt, az azóta négyigenes népszavazás néven emlegetett alkotmányos erejű véleménynyilvánítás. A nemzeti kerekasztal-tárgyalás lezárulása után is maradtak nyitott kérdések, hiszen az SZDSZ és a FIDESZ nem írta alá megállapodását. Az egyik vitatott ügy a köztársasági elnök megválasztásának módja. Ebben az időszakban a legnépszerűbb reformkommunista politikus Pozsgai Imre volt, a közvetlen elnökválasztás intézménye az ő esélyeit növelte volna. A közvetlen választást az MSZMP mellett az MDF is támogatta, ezzel szemben az SZDSZ és a FIDESZ népszavazási kezdeményezéssel megpróbálta megakadályozni, hogy*

az első köztársasági elnök kommunista politikus legyen. A népszavazás elsősorban ennek a kérdésnek az eldöntésére irányult. Hogyan zajlott le ez a kampány Vásárosnaményban?

– Helyi kampány nem igazán volt. Személyes emlékem, hogy szolgálati lakásban laktunk, és a fal másik oldalán állt az egyik szavazóhelyiség. Hallottuk, hogy kopácsolnak, építik a szavazófülkéket. A kislányainknak viccből megtanítottuk azt a szlogent, hogy népszavazni megyünk, négy igennel. Persze fogalmuk sem volt nekik arról, hogy mi az a népszavazás és mi a négy igen. Azt nem tudom, hogy az egyes vidékeken milyen volt szavazatarány, de mi azt láttuk Beregből, hogy a végeredmény a szabad-demokraták számára kudarc lesz. Végül a fővárosi szavazatok hozták meg az igenek győzelmét. Viszont Vásárosnaményban is tapasztaltuk azt, amit az országos mérések is igazoltak: annak ellenére, hogy az MDF a három igen, egy nemmel kampányolt, azért az MDF-szimpatizánsok nagy része is a négy igen húzta be a szavazólapon.

– Majd jött a következő megmérést, az 1990-es tavaszi országgyűlési választás, ami komoly kihívást jelentett a pártoknak a jelöltállítás és a kampány levelezésében egyaránt. Ön már részese volt az eseményeknek mint képviselőjelölt. Hogyan zajlott a kampány a Beregben?

– 1990 elején felgyorsultak az események. Úgy kezdődött, hogy az MDF részéről megkérdezték tőlem, elindulnék-e a Fórum jelöltjeként. Én nem mondtam határozott nemet, tehát vacilláltam, végül az MDF egy református lelkeszt indított, Szűcs M. Sándort. Ez teljesen logikus döntés volt, mert a Bereg református vidék. Én pedig az SZDSZ színeiben indultam el akkor, és úgy éreztem, teljesen magamra maradtam. Mondták ugyan a nyíregyházi szervezők, hogy majd ők segítenek, és aztán egyáltalán nem tudtak segíteni, ami akkor nagyon bosszantott. Később rájöttem, hogy nekik sem volt fogalmuk arról, hogy mit is kéne csinálni. Ki látott szabad, versengő választást Magyarországon? Az SZDSZ megyei kampányszervezői, Gulyás József és Lövei Csaba fiatal, lelkes forradalmárok voltak, akkor végezték el a főiskolát. Az első bemutatkozó gyűlésemre Nyíregyházán plakátokat nyomattak számomra és elküldték, hogy helyezzem ki. Megvártam, míg beesteledik: egy tubus Technocollal és egy marék rajzszöggel elindultam plakátozni. Fontos volt számomra, hogy jó sötét legyen, ne lásson senki. A párt fővárosi központjából tisztában voltak azzal, hogy a vidék ilyen szempontból is nagyon elmaradott. Így aztán leküldtek hozzám is egy „csapásmérő egységet”, amitől szemem, szám elállt. Érkezett egy mikrobusz, kigördült az ajtaja: egy 80 literes hordó állt benne, a hordóban bekevert tapétaragasztó. És elindultak a pesti aszfaltbetyárok plakátragasztó korongecsettel, s a poszteremet terítették mindenfelé. Később viccesen mondtam is, legyen már úgy, hogy én lennék az V. kerületben az SZDSZ arca, és valaki lejönne onnan ide a Beregbe, liberális eszméket hirdetni. Majd innen-onnan elkezdtek feltűnni a szimpatizánsok. A kampány végére már volt egy kis csapatom, ennek ellenére meglehetősen egyedül éreztem magam. Meghökkenve néztem, hogy Pestén harcok folytak azért, ki induljon képviselőként. Nálunk meg örült az SZDSZ, hogy talált valakit. Szerintem engem valószínűleg nem nagyszerű rátermettségem, hanem az lökött bele ebbe a szerepbe, hogy volt valami fogalmam arról, mi is ez az SZDSZ. Akkor még nem léptem be a pártba, azt gondoltam, hogy én a választási kampányt becsületből, tisztességgel végigcsinálom, és ha kikapok, akkor

majd belépek. Mert így nem mondhatják rólam, hogy karrierépítési célból lettem a párt tagja.

– *Az 1990-es választási eredmények nagyjából hozták a papírformát, jól megmutatkozott a főváros-vidék törésvonal. Az MDF a kistelepüléseken, az SZDSZ a fővárosban és néhány nagyvárosban kapott több szavazatot. Az akkor kétfordulós választás második felvonása végképp eldöntötte, hogy a konzervatív erők, a Magyar Demokrata Fórum, a Keresztény Demokrata Néppárt és a Független Kisgazda Párt koalíciója alakíthatja meg a kormányt. Hogy élte meg ezt az SZDSZ, mekkora kudarcélmény volt? Vagy a rendszerváltás eufóriája, az állampárt feletti győzelem és egy új világ kibontakozásának ígérete felülírta a vereségélményt?*

– Nagy volt a csalódottság a szabaddemokratáknál. A választási vereség okait ma sem tudnám megmondani. Nekem szoros eredményt sikerült elérni, gyakorlatilag a semmiből; MDF-es ellenfelemtől 0,5%-kal kaptam ki. Persze ennyivel kikapni nagyon rossz. Előzetesen kereszténydemokratákkal létrejött egy furcsa választási megegyezés is: mi támogatjuk Kállay Kristófot Nagyállóban, a KDNP jelöltje meg engem fog támogatni. Ezt a megállapodást aztán egyáltalán nem sikerült realizálni. Megkérdezte tőlem a KDNP jelöltje, hogy kampányoljon-e velem Vásárosnaményban. Mondtam, hogy köszönöm, nem szükséges. Teljes naivitásban éltem. Utólag már látom, hogy a református lelkéssel közösen végig kellett volna járnunk a második forduló előtt a véleményirányító kisközösségeket. Ugyanakkor egy kulcsfigurához mégis elkísért Kállay Kristóf; egy katolikus paphoz. Kiderült, hogy az MDF már járt nála, és elmagyarázták neki, hogy a megyei SZDSZ és KDNP között született egyezség fals megállapodás. Ez csalódás volt számomra. Emlékszem azokra a kitűzőkre, amik nagyon népszerűek voltak a választásokat követően: „én nem szavaztam az MDF-re”. Ezt én ma már egészen biztosan nem tűzném ki. Azt gondolom, hogy a többpárti demokráciát tanulni kellett. A vereségfeldolgozás kultúráját nem ismertük. Én meghökkenve néztem, hogy mikor Bush kikapott Clintontól, gratulált neki. A kampányban elmebetegnek nevezte, majd Clinton győzelmét követően, a távozó amerikai elnök arra kérte az amerikaiakat, hogy támogassák ezt a tehetséges fiatalembert, mert Amerika a lényeg. Ez a gesztus nekünk, 1990-ben, nem igen ment, akkor nagyon elromlott a viszony az MDF és az SZDSZ között.

– *Az országgyűlési választás csak az első, de korántsem az egyetlen aktusa volt a rendszerváltás folyamatának. 1990 őszén helyhatósági választásra került sor, ahol szintén pártok és pártonkívüli, civil jelöltek is versengtek egymással. Az önkormányzati választásokban Önnek is szerep jutott.*

– Az egyik barátommal kitaláltuk, hogy ki lenne a megfelelő polgármesterjelölt Vásárosnaményban. Igazunk lett, mert őt a végén megválasztották. Elhívtam a jelöltet bemutatni az SZDSZ városi alapszervezet egyeztető megbeszélésére. Miután elment az illető, közölték velem, hogy nem fogják támogatni, mert ismerik. Rendes jóra való ember, de polgármesternek teljesen alkalmatlan. Furcsa helyzetbe kerültem, mert én hívtam oda. Érveltem, hogy már nincs elegendő időnk egy jelölt felépítésére, mit csináljunk. Mondták nekem, hogy te már benne voltál egy kampányban, mindenhol ki vagy plakátozva, akkor neked kell indulni. Ahogy korábban említettem, hat

éve laktam Vásárosnaményban, kevésbé ágyazódtam be a helyi társadalomba, gőzöm sem volt az önkormányzatiságról. A kampánymúltam miatt végül engem indítottak el. Hárman szerepeltünk jól, és százon belüli szavazatkülönbséggel nyert az általam javasolt személy MDF színekben, akit a helyi SZDSZ nem akart támogatni. Persze kicsit fellélegeztem, mert tényleg fogalmam nem volt, hogy mit csinál egy polgármester. Viszont a megválasztott városvezető mégsem lett sikeres. Azt gondolom mindmáig, hogy ő tisztességes ember volt, és ma is az, csak a polgármesterség más jellegű képességeket kíván, mint amilyenekkel ő rendelkezett.

– *Viszont önt mégis beszippantotta a politika, hiszen az 1994-es országgyűlési választáson szintén Ön volt az SZDSZ képviselőjelöltje a vásárosnaményi választókerületben. Ennek a kampánynak már úgy futottak neki a rendszerváltó pártok, hogy a politikai-gazdasági átmenet okozta mély egzisztenciális sebek felerősítették a késő kádári nosztalgiát: a reformkommunista MSZP revánja valószínűsíthető volt. Mennyire élték meg csalódás-*

1990 tavaszán, a rendszerváltás korszakának első szabad országgyűlési választásán a parlamentbe jutáshoz minimálisan szükséges 4%-os küszöbhatárt összesen 6 párt érte el: a Szabad Demokraták Szövetsége a listás szavazatok 21,4%-át szerezte meg országos összetételben, az MDF-től alig több, mint 3%-kal elmaradva, a második legeredményesebb pártnak bizonyult. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei listán 14,7% szavazatot kaptak a szabaddemokraták, ez 1 területi listás mandátumot eredményezett számukra. Az akkori, 176 egyéni választókerületben 1623 jelölt versengett a szavazatokért, kerületenként átlagosan 9. A választás kétfordulós volt, az első fordulóban országosan az MDF 79-ben, az SZDSZ 63-ban szerezte meg a legtöbb voksot. Ekkor 10 egyéni választókerület volt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ebből 2 körzetben más ellenzéki pártokkal közös jelöltet állított az SZDSZ, a többi helyen önállóan indultak. A második fordulóra 9 jelöltjük jutott tovább, ebből két kerületben első helyen, 3 körzetben második helyen végeztek. A választás második fordulójában az SZDSZ mindössze 1 választókerületben, a Fideszszel és a KDNP-vel közösen indított Kállay Kristóffal tudott egyéni mandátumot szerezni. Iványi Tamás független jelölt az SZDSZ támogatásával a vásárosnaményi 8. számú választókerületben indult: ő a választás első fordulójában a leadott voksok 17,7%-át szerezte meg, 79 vokssal lemaradva az MDF jelöltjétől, Szűcs M. Sándortól, második helyezettként jutott tovább a következő fordulóra, amely során a szavazatok 26,7%-át kapta, és mindössze 80 szavazatkülönbség miatt nem sikerült megfordítania az első forduló eredményét. Végül a Szabad Demokraták Szövetsége lett az 1990-es választás nagy vesztese: a várokozásokkal szemben és az első forduló eredményeinek ellenére mindössze 35 egyéni és 34 területi listás mandátumot szerzett, az országos, kompenzációs listán további 23 képviselői hely illetve, így az akkor 386 fős parlamentben 92 tagú frakciót alakíthatott, ami az országgyűlés képviselői helyek 23,8%-os arányát tette ki. Ugyanakkor az SZDSZ a második legnagyobb képviselőcsoporttal a parlamenti ellenzék vezető erejévé vált.

ként azt, hogy az a politikai irány, amit a rendszerváltás genezisétől képviseltek, esetleg megfeneklik? Vagy az MSZP-re már a választást megelőzőleg is úgy gondoltak mint nem hivatalos és nem deklarált potenciális partnerre?

– Volt bennem egy kis irreális reménykedés. Ha én 1990-ben fél százalékkal kaptam ki, akkor 1994-ben esélyem lehet nyerni. Aztán nagyjából azzal kellett szembesülnöm, hogy ez esélytelen, a baloldali előretörés miatt ebben a körzetben reménytelen. Az én személyes csalódásomat valamennyire árnyalta, hogy bár egyéniben nem nyertem, de listán bejutottam az Országgyűlésbe. Egyébként nekem nagyon jó személyes kapcsolatom volt a választókerületemben egyéni mandátumot szerzett MSZP-s politikussal, dr. Kiss Gáborral, aki igazi kultúrember. Igazából előzetes együttműködés a szocialistákkal nem volt. Sőt megmondom őszintén, én a választás utáni első nagy frakcióülésre abban a szent hitben mentem el, hogy mi ellenzékben leszünk. Majd úgy jöttem haza, hogy valószínűleg kormánypártként fogunk működni. 72 óránk volt ennek a megemésztésére vagy a kiizzadására, az egész hajmeresztő volt. Akkor 69 főből állt a frakciónk, és ezt megbeszélni sem volt egyszerű. Utána össze kellett hívni az országos küldöttgyűlést, és a küldöttek torkán le kellett nyomni az országgyűlési képviselőcsoport többségi álláspontját. A véleményegység kialakítása a párton belül egyébként általában nagy kihívást jelentett, még kevésbé fajsúlyos kérdések kapcsán is. Számtalanszor éltem meg olyan szituációt az SZDSZ képviselőcsoportjában, hogy közös álláspontot próbáltunk kialakítani, aztán a hosszas vita utáni szavazás eredménye megegyező számú igen-nem, és tartózkodó szavazat volt. Ez a teljesen polarizált véleménymegoszlás igen gyakori volt az SZDSZ-ben. Ha a koalíció kérdéséről az országos küldöttgyűlésen a párt tagságát képviselő küldöttek nemmel szavaztak volna, akkor nem lehetett volna közös kormányt alakítani a szocialistákkal. Állítom, ha a küldöttek az országos küldöttgyűlésen az első órában szavaztak volna erről, az elutasító szavazatok lettek volna többségben. Ez egy ilyen izzadságos ámokfutás volt; a végső döntést tudomásul kellett venni, és elfogadni.

– *Önnek mi volt az álláspontja?*

– Én erről a helyzetről a következőképpen vélekedtem: pártlistán mandátumot szerzett képviselőként annyi a mozgásterem, hogy megpróbálom alakítani a párt közös álláspontját, hozzászólok a vitához, elmondom a véleményem, és megpróbálom azt másokkal elfogadtatni. A többségi döntést viszont kötelességem képviselni. Egy listás delegátnak kisebb az autonómiája, mint az egyéni választókerületben megválasztott képviselőnek. A listás mandátum birtokosa elősorban a pártját képviseli, és a stratégiai kérdésekben vagy elfogadja a politikai közösségének az irányvonalát, vagy amennyiben nem tud azonosulni azzal, akkor lemond és köszönettel átadja a helyét másnak, aki képes azt az álláspontot támogatni. Én listán szereztem országgyűlési mandátumot 1994-ben, számomra az nem volt vállalható irány, hogy amennyiben képtelen vagyok elfogadni a többség által támogatott koalíciós kormányzást a szocialistákkal, akkor önállósítom magam, és átülök egy másik párt frakciójába. Ebből az következik, hogy végülis nehezen, de elfogadtam a koalíciós kormányzás racionális érveit, amelyek arról szóltak, hogy legalább részben, de lehetősége adódik az SZDSZ-nek a választási programja megvalósítására. Ez a várakozás egyébként nem volt alaptalan. Olyan elemek is

bekerültek a meghirdetett kormányprogramba, amit az MSZP-s képviselők egy része fogcsikorgatva viselt csak el.

– *Mint például a Bokros-csomag? A lakosságot sújtó további megszorítások mennyire voltak távol az SZDSZ-es képviselők szociálisan érzékeny attitűdjétől?*

– Én Horn Gyula miniszterelnöki szűzbeszédje előtt arra számítottam, hogy ez egy churchilli szónoklat lesz. Azt mondja majd a kormányfő, olyan az ország gazdasági helyzete, hogy nem ígérhetünk mást, csak vért, verejtéket, könnyeket, és meg kell húzni a nadrágszíjat. Ezzel szemben bejött egy órával a beszéde előtt a frakcióülésünkre, és azt mondta, hogy semmi ilyesmi nem lesz. Télen meleget ígérünk, nyáron árnyékot, és mézeskalácsszívet. Közben mindannyian tisztában voltunk azzal, hogy el kellene kezdeni egy racionálisabb gazdaságpolitikát csinálni. Mindenki tudta az eszével, de senki nem szeretne volna. Nagyjából az volt a helyzet, hogy a megszorítások szükségességét mindenki elismerte, ugyanakkor abban volt érdekelt, hogy a saját szakterületét elkerülje a költségvetési kiadások visszafogása. Ne érintse markánsan a szerkezetátalakítás az egészségügyet, az oktatást például, de a többi területen legyen változás. Szóval nehéz lenne vitatni azt, hogy a Bokros-csomagnak valamilyen formában meg kellett születnie. Békesi, a koalíciós kormány első pénzügyminisztere is végigvitte volna az államháztartási reformokat, ha engedte volna neki a miniszterelnök. Rendkívül súlyos gondok voltak, amire megoldást kellett keresni. Az Országgyűlés többsége, és én is megszavaztam a Bokros-csomagot. Én racionális érvek alapján elfogadtam a megszorítások elkerülhetetlenségét. Azt is megértettem, hogy nem olyan időszakot élünk, ami egy hosszabb időn keresztül zajló, de óvatosabb lépéssorozatot kibírt volna. A társadalmi elosztórendszerek átalakítását drasztikusan kell meglépni, vagy sehogy. Persze a megszorító intézkedéscsomag így is felpuhult, meg lehetne nézni, hogy abból mi valósult meg, szinte semmi. Inkább csak jelezte azt, hogy egy kicsit összebb kell húzni a nadrágszíjat. Azt mondom, hogy inkább a jelzésértéke volt erősebb, mint konkrét hatása, de nem vagyok gazdaságpolitikus.

– *Többen úgy vélik, hogy az 1994-ben létrejött MSZP-SZDSZ koalíció maga, továbbá a Bokros-csomag, és a Tocsik-ügy szegek, sőt inkább erős ácskapcsok voltak az SZDSZ koporsójában. Mennyire volt visszafordíthatatlan a szabaddemokrata párt hanyatlása? Szükségszerű történelmi folyamat volt, vagy egyszerűen taktikák, hibák sorozata vezetett ahhoz, hogy az a párt, amely a rendszerváltás forгатókönyvének kidolgozásában és a demokratikus átmenet korszakában meghatározó szerepet játszott, ma már nincs jelen a politikai térképen?*

– Az első ácskapocs kétségkívül a koalíció megkötése volt. Az MSZP-vel való együttműködés tömegeket sokkolt. Számos olyan támogatója volt az SZDSZ-nek, aki 1989-ben a következetes antikommunizmust vélte megtalálni a pártban, különösen a négy igenes népszavazás környékén. Ennek a holdudvarnak és ezeknek a választópolgároknak teljesen elfogadhatatlan volt az MSZP-vel megkötött koalíció. Számos valamikori SZDSZ-es barátom, ismerősöm később a MIÉP-ben, ma már a Jobbikban politizál. Ez teljesen természetes folyamat. A Tocsik-ügy nagyságrendileg ma már amúgy megmosolyogtató. Ettől függetlenül számomra is sokkoló volt, ráadásul az elején nem értettem, hogy miről van szó. Emlékszem e botrányos ügyet tárgyaló frakcióülésre, én

is bejelentkeztem hozzászólásra, és mire rám került a sor, teljesen másképp láttam az egész dolgot. Rájöttem, hogy minél többet tudok meg, annál rosszabb nekem. Úgy látom, hogy a rendszerváltó pártok betöltötték történelmi hivatásukat, és ma már a politikai palettának más alapon kell szerveződnie.

– *Ha visszatekernénk az idő kerekét, és 1990-ben Antall József a szabaddemokratákkal alakít koalíciót, vagy nagykoalíció jött volna létre, akkor ennek a két pártnak a története, sorsa másként alakulhatott volna?*

– Ha igaz az, hogy a politika a lehetőségek művészete, akkor úgy vélem, az a mezsgye, amin bármilyen kormány haladni tudott akkor, eléggé behatárolt volt, persze adódtak volna különbségek. Az a gyanúm, hogy egy SZDSZ–MDF koalíció is megbukott volna. Viszont maradt a parlamenttel egy kicsit infantilis kapcsolatom: 1996-ban alapítottunk egy országgyűlési énekkart Szená-Torok néven azzal az ötlettel, hogy bizonyos ügyekben meg kellene próbálnunk harmóniában megszólalni. Minden pártból volt belépő, ez a formáció még ma is létezik, jótékonyági fellépéseket vállalunk. 25 éve működünk, a Parlament felsőházi termében szoktuk az ilyen kerek évfordulókat tartani. Minden olyan jó lépést üdvözlök, amikor egymástól akármilyen távolságban lévő politikai szervezet tagjai egy közös jó ügyért össze tudnak fogni. Úgy gondolom, hogy ez a helyes magatartás.

Iványi Tamás
művelődésszervező,
zenepedagógus

1959-ben született Nyíregyházán.
Nős, négy felnőtt lány édesapja.

A Liszt Ferenc Zeneművészei Főiskolán általános iskolai ének-zene és zeneiskolai szolfézs-zeneelmélet szakon diplomázott 1984-ben, majd posztgraduális képzéseken karvezető, illetve kulturális menedzser képzéseket szerzett. Tanulmányait 2007-ben fejezte be a Debreceni Egyetemen, művelődésszervező szakon. 1984-től a vásárosnaményi II. Rákóczi Ferenc Gimnázium tanáráként dolgozott, továbbá a helyi Liszt Ferenc Vegyeskar vezetője lett. Karnagyként a mai napig tevékenykedik, a vegyeskórus mellett a Vásárosnaményi Férfikórus vezetője. Több hazai és külföldi koncerten vezényelt, 1993-ban a budapesti kórusversenyen a vásárosnaményi vegyeskarral nemzetközi fesztiválkórus minősítést érdemelt ki. 1999-ben nevezték ki a vásárosnaményi Esze Tamás Művelődési

Központ élére, majd a helyi kulturális intézmények átszervezését követően 2014-től a Balázs József Városi Könyvtár és Művelődési Központ igazgatója lett. Iványi Tamás az 1970-es évek végén került kapcsolatba a demokratikus ellenzékkel. Az 1990. évi országgyűlési választásokon pártonkívüliként, az SZDSZ támogatásával indult a vásárosnaményi választókerületben, és a második fordulóban 80 szavazatnyi különbséggel a második helyen végzett. 1990 tavaszán lépett be a Szabad

NÉVJEGY

*Demokraták Szövetségébe. 1994–1998 között országgyűlési képviselő, a szabadde-
mokraták megyei területi listájáról szerzett mandátumot. A törvényhozásban az
oktatási, tudományos, ifjúsági és sport bizottságban dolgozott. 1996-ban az Or-
szággyűlésben kórust alapított, a több frakcióból összeálló SzenáTorok formáció a
mai napig működik és jótékonyági rendezvényeken lép fel. Iványi Tamás 1998-tól
a vásárosnaményi képviselőtestületben folytatta közéleti tevékenységét, melynek a
mai napig tagja.*

MARIK SÁNDOR

„Értékek nyomában az örökérvényűt keresem...”

Beszélgetés Sipos Lászlóval a műemlékvédelemről, freskókutatásairól, fotózásairól

Sipos László

Dr. Sipos László jogászként ismert személyiség Nyíregyházán és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében csakúgy, mint a hazai jogi tudományos közéletben: a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja, megválasztották az Állam- és Jogtudományi Bizottságba is. Neve elkötelezett környezetvédőként is ismertté vált. Szenvédelyes utazó és fotós. 111 országban járt már, fényképekkel illusztrált élménybeszámolóit idősek és fiatalok szívesen hallgatják. Könyvei, fotóalbumai jelentős példányszámban találnak gazdára. Amikor interjúra kértük, mégsem ezekről kérdeztük, hanem szerteágazó műemlékvédő tevékenységéről, amelyet az tesz időszzerűvé, hogy a hivatalos magyar műemlékvédelem most 150 éves. Beszélgetésünket három

fő téma köré csoportosítottuk: a műemlékek védelme, a freskókutatás és a műemlékfotózás.

– Számon tartja-e, hogy mióta része az életének örökségünk védelme, kutatása, dokumentálása, hiszen tanult szakmája-hivatása, a jog is megannyi szépséget, feltárási, megörökítési lehetőséget kínál?

– Gyermekkorom nagy adománya, hogy Nyíregyházán, az 5. számú általános iskolában Németh Lászlóné Michna Éva festő és grafikus volt a rajz- és művészettörténet-tanárom, aki nem általános iskolai színvonalon, hanem jóval igényesebben tanította nekünk a műalkotások elemzését. Az ő vezetésével nagyon kreatív szakkörökön vettünk részt. Összetettségükben vizsgáltuk a művészeti stílusokat. Soha nem felejttem el, ahogy hatodikos koromban a rokokó stílussal ismerkedve Antoine Watteau *Kirándulás Cythera szigetére* című alkotását elemeztük. Rajzversenyeken indított, kiállításokra küldött. Batikoltunk is, és keceli gyerekek mellett nyertünk indiai pályázaton. Az akkortájt kapott könyvutalványokból alapozódott meg a művészettörténeti könyv-

gyűjteményem. Szegedi egyetemistaként döbbsentem rá, mennyire gazdag középkori műemlékekben, freskós templomokban a mi vármegyénk. Visszatérve Nyíregyházára, a nyolcvanas évek végén kezdtem célzatosan látogatni és fényképezni műemlékeinket. Sok kaland, érdekes találkozás adódott ezeken a túrákon. Jogászként ebben az időben a civil szervezetek tevékenységével foglalkoztam. Ennek során külön figyelmet fordítottam a műemlékvédőkre, s mivel több időt töltöttem ilyen környezetben, jobbak, lényegre törőbbek lettek fotóim. Erre figyelhetek fel a műemlékes szakemberek, akik akkortájt publikált tanulmányaimhoz több felvételt kértek. Bőséges válogatást tudtam adni, a fényképek pedig kezdtek önálló életet élni, egy idő után pedig kiállításokon is szerepeltek.

– *Ha a műemlékek védelme kerül szóba, vármegyénkben általában templomokra, újabban kúriákra, kastélyokra gondolunk. Pedig lehet sok más is. Ön milyen szempontok szerint csoportosít?*

– Sok lehetőség és sokféle szempont van. Az említetteken kívül megkülönböztetnék például néprajzi jellegű, régészeti, ipartörténeti, történelmi műemlékeket és emlékhelyeket. Egy-egy település szerkezete is lehet műemléki jelentőségű. Az utóbbi évek változása, hogy a műemlékeket egyre inkább a környezetükkel együtt kezelik, a tájképi közegre is nagyobb figyelmet fordítanak. Vármegyénkben a legnagyobb arányt a szakrális műemlékek képviselik, de érdemes a világi építészetre is odafigyelni: kastélyokra, kúriákra, néprajzi értékű régi lakóházakra. Sajnos előfordul, hogy a felújított műemlék sorsára marad, pusztulni kezd, így a feltárássra, rendbetételre fordított munka kárba vész. Esetenként az is gond, hogy a tulajdonosa, használója „átlagos” épületként tekint rá, változtatás esetén nem kéri szakemberek tanácsát. Láttam már Árpád-kori templombelsőt lamبériával burkolva, vagy egy középkori épület arányait oda nem illő műanyag előtetővel megbontva. Az 1900-as évek második felében még rosszabb helyzetbe kerültek a hajdani kastélyok, udvarházak, amelyek állapofolyamatosan romlott, vagy más funkciót erőltetve rájuk jellegüket veszítették. A szép kúriák némelyikét átszabták, falait lecsupaszították, díszzeitől megfosztották, irodaként, rosszabb esetben terményraktárként hasznosították. A változás lassan érlelődött, amelynek a város- és faluvédő mozgalom volt az első jelentős társadalmi mozgatóereje. Magam is segítettem őket, sok előadást tartottam helyi és országos rendezvényeiken, többször vezettem szakmai vitákat konferenciáikon. A szélesebb értelemben vett műemlékvédelemnek a rendszerváltozás, majd hazánk uniós tagsága, és annak révén több értékőrző program adott további lendületet. Nagyon fontos, hogy meg kell tartani és értékes örökségként óvni ezeket az ódon épületeket azt követően, hogy a műemlékvé-

Tiszadob: az Andrassy-kastély különleges, legyezőt formáló bukszuslabirintusa

szabbb esetben terményraktárként hasznosították. A változás lassan érlelődött, amelynek a város- és faluvédő mozgalom volt az első jelentős társadalmi mozgatóereje. Magam is segítettem őket, sok előadást tartottam helyi és országos rendezvényeiken, többször vezettem szakmai vitákat konferenciáikon. A szélesebb értelemben vett műemlékvédelemnek a rendszerváltozás, majd hazánk uniós tagsága, és annak révén több értékőrző program adott további lendületet. Nagyon fontos, hogy meg kell tartani és értékes örökségként óvni ezeket az ódon épületeket azt követően, hogy a műemlékvé-

delmi szakemberek befejezték munkájukat. És megadni a tiszteletet azzal, hogy közvetlen környezetük is rendben legyen, hiszen a legjobban megújított kúria vigasztalan látvány elhanyagolt, szemetes portán, két romos ház között.

– *Viszonylag keveset hallunk a kastélyparkokról. Ezek is visszkapják eredeti méltóságukat?*

– Szerencsés esetben igen! Jó példa erre a tiszadobi Andrássy-kastély és környezetének felújítása. Északi homlokzata előtt a hatalmas, nyírt sövénykert-labirintust is szépen helyreállították. Az, hogy keveset hallunk ilyen különleges értékekről, nem véletlen. Ugyanis a jelentős, tervezett, gondozott parkok csak a főúri kastélyok jellemzői. A kisebb kastélyparkok és kúriakertek gyakran estek áldozatul a későbbi funkcióváltásnak, olykor pedig felparcellázásoknak. A vármegyei tapasztalatok azt mutatják, hogy a műemlék-rekonstrukciók tervezésénél figyelnek az épületek környezetére, de a felújítások során jellemzően először az épületeket teszik rendbe, a parkok a végére maradnak. Azt azonban tudni kell, hogy úgynevezett francia- vagy angolparkot létrehozni, felújítani igen költséges és sokáig tart. Érdemes viszont figyelmet fordítani a gazdagabb kúriák kevésbé fényűző, de értékes, szép kertjeire. Vármegyénkben ugyancsak vannak ilyenek. Cégénydányádon a Kende-kúria parkjában nemcsak tiszteletet parancsoló lomblevelű fák és fenyők díszlenek, hanem őshonos virágok. Nagyban négyhektáros park veszi körül a főépületeket, köztük a 2011-re felújított Luby-kúriát, amelynek ékessége az újraálmódott rózsakert. A környéken ritka látványosság a pálmaház, emlékeztetve az egykori tulajdonos botanikai érdeklődésére. Nagyon szépen sikerült Baktalórántházán a Dégenfeld-család egykori lakhelyének felújítása, amely 2015-től Dégenfeld Kastélymúzeumként működik. Az épület az idők során többször került végveszélybe, de parkja szerencsésen élte át a világháborús megpróbáltatásokat. 1945-től tudószanatórium működött benne, közben kastélydíszei és ékítményei elenyésztek, ám szépen rendben tartották parkját, mely a hetvenes évektől hivatalosan természetvédelmi terület.

– *Mi volt előbb az életében, a fényképezés vagy a műemlék-kutatás?*

– Először a fényképezés volt, amely utazásokhoz, túrákhoz kapcsolódott. Csakhogy én úgy kirándultam a szüleimmel, később pedig már önállóan is, hogy előre megnézzem, elolvastam, mit ír a szakirodalom a felkeresni tervezett helyről, az ottani nevezetességekről. Tehát nem csupán az útikönyvekre, útbeszámolókra támaszkodtam, mert azokban sokszor téves információk, esetleg vitatható vélemények is olvashatók. Az érdekelt, hogy a kiszemelt helyszín hogyan jelenik meg a rangos művészettörténeti könyvekben, vagy más, igényes szakmai munkákban. Fényképezés közben nem az idegenforgalmi látványosságokra figyeltem, hanem sokkal inkább a műemléki érdekességekre, sajátosságokra. Géppel a kezemben elsősorban nem arra törekedtem, hogy úgynevezett „szép képek” készüljenek – persze figyeltem erre is –, hanem arra, hogy rejtett titkokat megmutató, mélyebb tartalmú, azaz „igaz” felvételt készítsék. Mindig a mélység, a többbéteggű és a többbételemű vonzott, olykor csak lényegi részletekre összpontosítva. Tehát lehet, hogy egy templombelsőt a szentély felől közelítettem, hiszen az az igazi értéke, nem pedig – mondjuk – a huszadik század elején hozzáragasztott stílustalan torony. Vagy azt a fűrészfogas vakolatmintát akartam bemutatni,

ami az adott templomban unikális, érdekes, nem pedig a homlokzati „nagyotált” fényképeztem. Tudatosan törekedtem a fotóim időtlenségére, hiszen a műemlékek is az idő és az időtlenség sajátos dialektikájának tanúi. Ahogy aztán ezek a képek önállóan kezdtek érvényesülni, műemlékfotóim kiállításokon is közönség elé kerültek.

– *Emlékszik az első ilyen alkalomra?*

– Hogyne, hiszen az elsők mindig emlékezetesebbek, mint a későbbiek. Még akkor is, ha utóbb kiállításaim tartalmasabbak, összetettebbek, látványosabbak lettek. Az első igazán nagyszabású tárlatom 1988–89-ben Ausztriában nyílt meg, és közép-ázsiai műemlékeket mutatott be. Több helyszínen megismételték, az érdeklődő közönség Bécsben, Badenben, Breitenfurtban láthatta. A lehetőséget Hilda Putschögl asszonynak köszönhettem, aki a Zentralsparkasse (az ottani OTP) gazdasági igazgatója volt az osztrák fővárosban, egyben az egykori Selyemút rajongója. Ő szervezte az üzbeGISztáni Khiva és Szamarkand mesés világát és művészettörténeti értékeit közönség elé táró kiállítás-sorozatot, amely számomra sikeres belépőnek bizonyult. Még képeslapok is jelentek meg róla! Hosszabb idő telt el az első magyarországi bemutatkozásig, de utána rendszeressé váltak, sok felkérést kaptam. Érdekes, hogy eleinte ezek is külföldi helyszínekhez kapcsolódtak. Az első hazai kiállításom az *Ósi örmény templomok* című albumom alapján készült 2010-ben, emléket állítva az 1915–1917 közötti szervezett népirtás során szisztematikusan elpusztított másfél millió örménynek. A kiállítás a fotók szempontjából rendhagyó volt, ugyanis fekete-fehér képeket válogattam, mert koncepcióm szerint így a templomok komorságukkal mintegy elsiratták, meggyászolták az áldozatokat. Szűkebb hazámban is ugyanebben az esztendőben mutatkoztam be a Nyíregyházi Művészeti Hetek keretében megnyitott *Sába földjén* című tárlattal. Ezen nagyméretű jemeni fotográfiáim szerepeltek. Külön fejezetet képvisel Tibet, melynek arany-vörös-mélykék és haragoszöld varázslatos világáról csak színes képekben szólhattam. Nagy öröm volt számomra, hogy a magyar, majd az angol nyelvű albumhoz Makk Károly, a világhírű filmrendező írt ajánlást, amit így zárt: „lehet úgy képekben beszélni, ahogy az Sipos László elmélyült tehetségéből telik...” Ez egy különösen megtisztelő mondat, egy általam különösen tisztelt embertől. Sokat köszönhettem neki!

– *Műemlékeket bemutató könyvei, albumai, kiállításai, előadásai miért alapozódtak hosszú éveken át a külföldi útjain látottakon?*

– Nagyon egyszerű: világra nyitott fiatakként vonzottak az egyetemes művészettörténet tanulmányaimból ismert emlékei. A távoli utazások pedig segítettek abban, hogy a hazai épített örökséget saját értékén kezeljem, felfedezzem benne az egyedit, a sajátost, a különlegest. Így érett meg a helyzet hazai műemlékkel foglalkozó tanulmányok és műemlékfotók készítésére.

– *Erre mikor látta elérkezettnek az időt?*

– Az ezredforduló táján. 1999-ben jelentek meg első tanulmányaim a *Műemlékvédelem*ben és a *Falu Város Régió* folyóiratban, majd a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemlé*ben. Nagy megtiszteltetés ért azáltal, hogy a kisszekeresi református templom helyreállításáról írt tanulmányomat felvették az UNI Cultural Heritage listájára, amely itáliai egyetemeken által összeállított, a kulturális örökségről közel száz szócikket tartalmazó

válogatás. A tanulmányt később több nyugati műemlékvédő szervezet és kiadó átvette. Ettől kezdve „számolt velem” a hazai és a nemzetközi műemlékvédelem, sorra kaptam a konferencia-meghívásokat, a publikálási felkéréseket. Külön köszönet illeti atyai jóbarátomat, dr. Németh Pétert, aki többször kért tanulmányokat és könyvrecenziókat a *Szemle* számára. Vármegejárásaim során több éven át kísértem figyelemmel – és örökítettem meg – a történetész, régész, építész, művészettörténetész, műemlékvédő szakemberek munkájának eredményeit, miközben egyre közelebb kerültem a freskók titkaihoz. Ezek a sokévszázados, gyakran töredékes falfestések nem könnyen „nyílnak meg”, elmélyült tanulmányozás és ismeret kell ahhoz, hogy felfedezzük: mestermunka bontakozik ki a szemünk előtt. Izgalmas volt látni például, ahogy a falakat fedő fehér meszelés alól előtárulnak a motívumrészletek. Korábban külföldi utazásaim során legtöbbször „kész”, sokszor világszerte ismert alkotásokat fotóztam, majd mutattam meg

cikkekben és kiállításokon. És egyszer csak szűkebb pátriámban, a Felső-Tisza vidékén szembesültem a csodával, méghozzá felfedezésük közben.

– *Az újonnan feltárt freskók közül melyeknek a látvány ejtette rabul?*

– Az elsők, amelyek számomra fontosak voltak, a laskodi és a lónyai falfestmények. Laskod református templomának hajójában feltárt freskó azért kiemelkedő jelentőségű, mert tudomásunk szerint a Szent László-legenda legrégebbi fennmaradt ábrázolása. Az erről szóló tanulmányaimat több szakfolyóirat közölte, jóleső érzés, hogy elemzéseimre sokszor hivatkoznak más publikációkban. A lónyai református templom a hozzá tartozó fatoronnyal a beregi táj ékessége. Azért megkülönböztetett jelentőségű, mert a többrétegű feltárásnak köszönhetően különleges értékek váltak láthatóvá; talán joggal mondom,

Lónya: feltárt értékek a nagylónyai református templomban

hogy ez „a Felső-Tisza-vidék Sixtus-kápolnája”. Itt a rendkívül ritka román kori freskócsodák között van a majdnem öt négyzetméteres sárkányölő Szent György, illetve a Köpenyes Mária. Utóbbi a késő középkorban született olyan ábrázolás, amelyen Szűz Mária kitárt karjával köpenye alá fogadja az oltalmat keresőket. A mártírhalált halt szent Julianna ábrázolása szintén unikális. Megjelenik egy színpompás későgótikus falképciklus az apostolokkal, a szent királyokkal, és az egészet nagyon érdekes keretbe vonja a református ornamentális festés, amelyre nem túlzás azt mondani, hogy a reneszánsz kései virága itt, a mi vidékünkön. Ehhez kapcsolódóan külön érdekesség,

hogy alig néhány kilométerre ide, Tarpán maradt fenn az egyik ámulatba ejtő, a Szent György-legendát hihetetlen részletgazdagsággal, elmesélő kedvvel megfestett falkép. Egy igazi későgótikus csoda! Érdemes összevetni a korábbi lónyaival...

– A „Művészettörténeti kuriózumok Szabolcs-Szatmár-Bereg középkori templomainak falképein” címmel több előadást tartott. Emeljen ki e különlegességek közül néhányat!

– Elsőként a mosolygó szenteket említém. A *mosolygó szentek földjén*, ez a címe is az egyik kötetemnek. Ennek története, hogy Reimsben – amely a „Franciaország kulturális és történelmi városa” címet viseli – arra hívják fel a figyelmet, hogy az ott látható angyalé a középkor egyetlen mosolya.

A szentek ugyanis általában komolyak, gondoktól terheltek. Luxembourg kiküldetéseim idején pedig egy dosz-szién szerepelt a reimsi angyal mint az Unió egyik jelképe. Itthonról aztán több fotómat küldtem el, melyeken az látszott, hogy a szentek mifélek sokszor mosolyognak, még sárkányö-Szent György arcán is széles mosoly ragyog, miközben a sárkánnyal küzd. Ami még érdekesebb, hogy a szentként tisztelt vértanút, Juliannát sem bánatos, csüggedt arccal, hanem

Tarpa, a Szent György-legendá falképe a református templomban

decens mosollyal láthatjuk. Különlegességként álljon itt egy másik példa: *Jézustól Szent Lászlóig* című fotóalbumom címlapjára a baktalórántházi római katolikus templomnak azt a ritka falképét választottam, amelyen a gyermek Jézus Mária ölében ülve koronázza és áldja meg az előtte térdeplő Szent László királyunkat, ami szintén unikális ábrázolás. Sorolhatnék más kivételes értékű alkotásokat is, például Nagyar község református templomának passiófreskóit. Ezek közt a *Jézus bevonulása Jeruzsálembe* és az *Utolsó vacsora* hihetetlenül attraktív. Ma is élő színekkel maradt fenn ez a munka, még ha csupán részletekben is: Magyarország reneszánsz festészetében igazi különlegesség. Ráadásul érdemes figyelembe venni, hogy majdnem ugyanabban az évben készült, amikor Leonardo da Vinci híres *Az utolsó vacsora* című, falfestménye Milánóban. Távol áll tőlem, hogy a Felső-Tisza vidékén dolgozó ismeretlen alkotót és a nagy reneszánsz festőzsenit vagy műveiket összevessem, de ötletben sok eredetiséget fedezhetünk fel Magyarban. Például a mester körbe ülteti az apostolokat, akiket „mer” a nézőnek háttal ábrázolni, Júdás pedig alattomos módon, Jézus könyöke alatt nyúl a húsvéti báránnyhoz. Továbbá hátul nem egy sematikus tájkép van a három boltívben, mint Leonardónál, hanem három időkapzsula. Az egyikben Jézus búcsúzik az édesanyjától, a másik egy két fő jelenet, amelyről egyelőre nem tudok többet, a harmadik pedig azt ábrázolja, amikor Jézus Krisztus megmossa tanítványai lábát. Tehát a hátsó három kép mintegy elénk vetíti az utolsó vacsora előtt történeteket. A Tisza túlpartján, Márokpapi református templomában a XV. század első feléből származó freskók láthatók. Az 1999-es restaurálás során felfedezett egyik falképen Jézus olyan menny-

bemenetele szerepel, amely ábrázolás roppant különleges, hasonló legközelebb csak Itáliában maradt fenn. A diadalíven megfestett jelenetben a halott Krisztus stigmákat viselő testét két szárnyas angyal a kereszttel együtt emeli a magasba, viszi föl a Mennországba. Ez azért különleges és ritka ábrázolás, mert valójában a kereszt a Földön maradt. Több templomunkban is látható Szent Ilona, a szent kereszt megtalálója. Legszebb képe Nyíribronyban látható. Ez egy itáliai műveltségű festő remekműve, Ilona lány redőjkebe rendezett ruhába burkolt alakja, mennyei mosolya szinte ragyog a giottói kék ég alatt.

– Milyen adatokat gyűjt a freskókról kutatómunkája során? Nehéz hozzájutni a hiteles adatokhoz?

– Elég nehéz, mert kevés olyan freskónk van, amelyet jól földolgoztak, vagy amelynek történetét érdemlegesen, hosszú távon dokumentálták. A legtöbb igazán izgalmas freskónk az elmúlt harminc-negyven évben került napvilágra a református templomok falain, a meszelt rétegek alól. A magyar műemlékvédelem, a művészettörténet nagy nyereségei ezek. Azért érdekesek, mert a Dunától keletre alig maradtak fenn középkori szakrális ábrázolások. Ugyanakkor az is előfordult, hogy egy nagyon jól dokumentált falkép esetében, például Csarodán, a Szent Kozmát és a Szent Damjánt ábrázoló alkotásról kiderült, másról van szó, mint ahogy sokáig gondolták. Igyekeztem kimutatni – és egyre több szakember osztja ezt a véleményt –, hogy nem is az említett két szentről van szó, hanem Szent Istvánról és Szent Imréről. Hiszen miért tartana

Nyíribrony, a református templom
Szent Ilona-falképe

magyar országalmát kezében két kisázsiai szent, akik már a háromezredes évek legelején mártírhálált szenvedtek, ikertestvérként pedig ugyan miért dús hajú, szakállas idős ember a képen az egyikük, és szőrtelen ifjú a másik, hacsak azért nem, mert az atya-Istvánról és a fiú-Imréről van szó. Egy néhány kilométerrel távolabbi településen, Lónyán jó minőségben maradt a néhány évtizeddel későbbi, de hasonló mintakönyvből származó freskó, ahol Szent István és Szent Imre tartja az országalmát. Ott egyértelmű, hogy egyikük miért szakállas, a másik pedig szakáll nélküli. Arról pedig nem is beszélve, miért lenne drágaköves királyi palást szegény kisázsiai gyógyító orvos-szenteken. Azzal szintén kevesen foglalkoztak eddig, hogy a Szent Koronán is szerepel Szent Kozma és Szent Damján. Igen ám, de annyira ikerábrázolásként, hogy egyetlen különbség van közöttük: egyik jobbra néz, a másik pedig balra. Tökéletes ikerábrázolás, még a sáljuk fodrozata is azonos.

– Fontosnak tartja, hogy a nyilvánosság előtt gyakran szerepeljen?

– Nagyon fontosnak... Gyakran hívnak, s ha hívnak – és tehetem – megyek: Vajától Pozsonyig, Debrecentől Bécsig. Így hirdethetem, hogy a sokszor indokolatlanul mostohán kezelt Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye a középkori szakrális építészet gazdag tárháza, ősi templomai pedig sokszor rejtenek unikális falképeket. Vetítettképes előadásaim célja bemutatni – vagy inkább csak felvillantani – a művészettörténetileg is értékes és izgalmas templomi falképeket és tisztelegni e páratlan kincset megalkotó, majd ránk hagyó őseink előtt. Az előadások, a kiállítások és a média révén – remélhetően – sokan fedezik fel a műemlékek értékeit, így örökségünk védelme újabb pártolókra, támogatókra számíthat. Szerény eszközeimmel arra is rá tudok világítani, hogy a műemlékek milyen izgalmas titkokat rejtenek; egy-egy középkori templom érdekes úti cél lehet.

– *Említette, hogy a feltárások, rekonstrukciók befejeződése után fontos, hogy hasznosuljon a befektetett munka, pénz. Mit tapasztal a Felső-Tisza-vidék egyházi örökségének feltárása után?*

– Számos olyan projekt indult, melynek célja a szakrális kulturális örökség bemutatása. Ezek örömteli hozadéka, hogy a templomokat korszerű tájékoztató rendszerekkel látták el, térképeket, kiadványokat készítettek, sőt útinformációs eszközökkel is segítik az ide érkezőket. Az interneten is remek információs anyagok váltak elérhetővé. A kulturális örökség feltárása után annak megőrzése, ápolása lesz az igazán nagy feladat, továbbá az, hogy meglehessen nézni azokat. Mert ez számos helyen még nem lehetséges, vagy nehézkes.

– *Most ugyan az egyházi jellegű értékekről van szó, de feltétlenül kell tennünk egy kitérőt, megemlítve, hogy jelentős más nevezetességek tehetik teljesebbé az említett utazásokat, túrákat...*

– Ez így van, ugyanakkor a valláshoz kapcsolódó épített örökség sokáig rejtve maradt kincsei kiemelhetik a térség számos más értékét, ez kölcsönös előny. A teljesség igénye nélkül elég talán említeni a Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Móricz Zsigmond vagy Czóbel Minka életéhez, munkásságához kötődő irodalmi emlékeket, a számos ipartörténeti nevezetességet, az érintetlen természet gazdagságát, a messze földön híres gasztronómiát.

– *Folytatva az előző gondolatmenetet, műemlékforói, freskó kutatásai alapján középkori templomok megóvásáról, helyreállításáról beszélünk. Hogyan értékeli ezt a munkát a hazai, nemzetközi örökségvédelem?*

– Szép elismerésekkel. Az Europa Nostra-díj az Európai Unió rangos műemlékvédelmi díja, amelyből immár Szabolcs-Szatmár-Bereg hárommal büszkélkedhet. A

Márokpapi református temploma
a rekonstrukció után

XII. század végén épült gyügyei templom a vármegye egyik legrégebbi református imaháza. Helyreállítása 1997-ben a feltárással kezdődött, a középkori eredetűnek megfelelő felújítása – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyagi támogatásával – hat évig tartott. A sonkádi református templom az 1997-es felújítása után kapta meg a rangos díjat. Szamosújlak XV. században épült gótikus templomának helyreállítását szintén 1997-ben díjazták. Egy másik jelentős elismerés az ICOMOS-díj. A betűszó Műemlékek és Helyszínek Nemzetközi Tanácsát jelöli, amely szakmai civil szervezet, az UNESCO tanácsadója például a világörökségi címek odaítélésének során. 1965-ben Párizsban alapították azzal a céllal, hogy szerzte a nagyvilágban minden lehetséges módon előmozdítsa, segítse a műemlékek és műemlékhelyszínek megőrzését, bemutatását, méltó – fenntartható és fenntartó – használatát. A kezdetektől hasonló célokkal működik a szervezet magyar nemzeti bizottsága. Személy szerint én is sokat köszönhetek a szervezet támogatásának, büszke vagyok rá, hogy 2008-ban meghívott tagjai sorába. Ez elsősorban erkölcsi elismerést jelent, hogy számon tartják, méltányolják a műemlékvédelem érdekében végzett munkámat, ami főképp a dokumentálásban, az ikonográfiai elemzésekben, a többszempontú ismeretterjesztésben és a népszerűsítésben nyilvánul meg. Természetesen értékesek a szervezet révén kapott információk és lehetőségek külföldi konferenciákon történő részvételre. Ott lehettem Athénban, az új Akropolisz-múzeum megnyitásakor: nem akármilyen élmény volt pezsgőspohárral a kezemben az antik csodák közt állni. Hasznos a nemzetközi igazolvány is, hiszen műemlékes közegben a világon bárhol szívesen fogadnak, segítenek – akkor is, ha nem a szervezet hivatalos küldöttjeként vagyok jelen. Így juthattam el olyan ásatásokra, feltárásokra, ahová közönséges turistaként nem lett volna lehetőségem. Például voltam zárt archeológiai zónákban Észak-Afrikában és Közép-Amerikában, még meg sem nyitott múzeumban Dubajban vagy Indonéziában, továbbá leendő világörökségi helyszíneken. A szervezet igazolványa bizonyos védeltséget is adott például Jemenben vagy Szíriában, ahol a híres műemlékek környezetében éppen polgárháborús körülmények voltak. A szervezet ajánlásával ismerhettem meg Khaled al-Asszadot, Palmyra ásatásainak legnagyobb szaktekinélyét, aki a leletmentést mutatta meg a világörökség részét képező – azóta már teljesen elpusztított – romvárosban. Rendkívül lesújtott, hogy 2015-ben az Iszlám Állam nevű terrrorszervezet áldozata lett, miközben a világhírű műkincseket mentette. Egyik előadásomat ezért az ő emlékének szenteltem.

Gacsály, a református templom kaszettás mennyezete 1759-ből.

– Visszatérve itthonra: a magyar szervezet a legjobb műemléki felújításért évente díjakat adományoz. Nehéz kiérdemelni?

– Az ICOMOS-díj rangos elismerés, a műemléki szakma Oscar-díjának is nevezik, évente mindössze hármat adományoznak. A díjat először 2019-ben ítélték oda vármegyénkben lévő műemlék helyreállításáért: a XIV. és részben a XVI. században épült gacsályi református templom szebb lett, mint korábban bármikor. Külön értéknek tartom, hogy egyes feltárt részleteket kis kőtárban mutatnak be, az egész olyan esztétikai és oktatásmódszertani egységet képvisel, amely példaértékű.

– *A tavalyi második ICOMOS-díj némileg meglepetés, hiszen egy kevésbé ismert máriapócsi műemléket emelt a nyilvánosságba. Mi indokolta ezt az elismerést?*

– Valóban, ha Máriapócsról van szó, általában mindenki a széles körben ismert barokk görögkatolikus kegytemplomra gondol. A szomszédságában álló középkori eredetű kis katolikus plébániatemplom jelentéktelen külsőjével a közelmúltig nemigen vonta magára a figyelmet. Értékes múltjára csak a támpillérek, a szentély sokszög-záródású alaprajza, és a belsőben egy kis felületen látható, Köpenyes Madonnát ábrázoló falfestés-részlet utalt. A templom eredeti képét az évszázadok során többször változtatták, köztük néhányszor lényegesen, ezért is tartott sokáig, egy évtizedig az eredeti állapot visszaállítása. Ablakokat bontottak ki, a bejárat eredeti helyére került. A templom visszanyerte a középkori külsőt, a vegyes belső összkép kiegyensúlyozódott, ma korhű „ékszerdoboz”. Az ICOMOS azt is kiemelte, hogy a munka során végig alkotó kapcsolat volt a katolikus egyház és a műemlék helyreállításán dolgozó szakemberek között. Tehát a díj 2021-ben is méltó helyre került.

Máriapócs római katolikus temploma a karzatról

– *Nyilván sokszor járt, fényképezett a helyszínen a hosszú ideig tartó feltárások és a kivitelezés során, megismerkedett azokkal a szakemberekkel, akik a díjakkal elismert munkákon dolgoztak. Tudna neveket említeni?*

– Több műemléki és régészeti kutatás a vármegyét jól ismerő, javarészt itt is élő régészek nevéhez fűződik: Németh Péter, Juan-Alberto Cabello, Simon Zoltán, Jakab Attila, akik a gacsályi és a máriapócsi templom feltárását is végezték. Az elsőrangú kivitelezés mindkét helyen a Zombor Csoport szakembereit dicséri, akik Zombor Szabolcs vezetésével mára elismert műemlékes – a legutóbbi vármegyei Prima-gálán díjjal is elismert – építőkké képezték magukat. Mivel a vármegyében számos műemlék rekonstrukciója, helyreállítása történik, rajtuk kívül is sok kiváló szakember érkezett ide hónapokra, akár évekre, hiszen például a Középkori Templomok Útja projekt három ütemben csaknem ötven műemlék felújítását tartalmazta. Többségük elkészült, de a munka még nem ért véget. Később lehet a listát bővíteni, a felújításokat pedig újratekinteni.

– *A műemlékek védelme, a freskókutatás és a műemlékfotózás valójában a hasznos hobbi, ami a munkája mellett ad elfoglaltságot?*

– Inkább szenvedélynek nevezném.

– *Részesült ezért valaha elismerésben, kitüntetésben?*

– A legnagyobb elismerés az, hogy előadásaim, kiállításaim sok érdeklődőt vonzanak, több kiadásban (olykor több nyelven) jelennek meg könyveim, albumaim. Sorra jönnek a felkérések, melyeknek – időm és lehetőségeim szerint – igyekszem eleget tenni, mivel „szent ügyet szolgálok”. Hogy a kérdésre konkrétan is válaszoljak, többször kaptam meg a városvédők elismerő oklevelét, 2008-ban pedig az oktatási és kulturális miniszter – az indokolás szerint a műemlékvédelem ügyét előmozdító publikációs tevékenységért – a „Magyar Műemlékvédelemért – Forster Gyula Emlékérem” kitüntetést adományozott. Az eredetileg szintén jogász Forster Gyula 1887-től hosszabb ideig volt a Műemlékek Országos Bizottságának alelnöke, majd elnöke, számottevő szerepe volt sok hazai műemlék helyreállításában és megmentésében. Kitüntetésem hivatalos méltatása – mint ahogy az internetes szakmai oldalakon olvasható – a műemlékvédelem igazi megszálottjaként említi. 2018 is különösen emlékezetes számomra: a Nyíregyházi Települési Értéktár Bizottság ekkor műemlékvédő és műemlékfotós tevékenységemet a nemzeti értékek közé emelte.

A Forster Gyula-émlékérem

– *Jogi ismereteit tudja kamatoztatni a műemlékvédelem területén?*

– Ha felkérek, szívesen teszem. Legutóbb 2022 júliusában ért célba egy idevágó példa: a szabolcsi földvár és templom műemlékegyüttesét Nemzeti Történelmi Emlékhellyé nyilvánították; ennek előkészítésében részt vettem. Szabolcs község polgármesterének felkérésére korábbi kutatásaim és könyvem alapján én készítettem az előterjesztéshez szükséges jogtörténeti tanulmányt. Továbbá Szent László-napján ünnepi beszédet tarthattam Szabolcs történelmi templomában, mely megtisztelően szép élményem maradt. A műemlék ügye és a jogtörténet ezekben az esetekben látványosan összekapcsolódott. Mint ismert, a történelmi emlékhelyi minősítés elsődleges indoka az, hogy I. (Szent) László király 1092. május 20-án Szabolcsban zsinatot tartott, s itt fogadták el „első törvénykönyvét”. Megjegyzem: ez az egyetlen olyan magyarországi zsinat, amelynek helyszíne a mai napig áll. Érdemes szólni arról, hogy vajon miért éppen Szabolcsra esett a választás. Már maga a vármegye is a legnagyobbak közül való, a település kereskedelmi utak találkozásánál fekszik, tehát viszonylag jól megközelíthető helyen volt; kiépített földvárral, templommal rendelkezett. Vizsgálataim természetesen alapvetően arra irányultak, hogy Szent László királyunk tevékenysége, törvényeinek sora hogyan ágyazódott be a magyar jogalkotáshoz. Ez a törvénykönyv szisztematikusan, több szempontú elemzésével valósult meg. Sajátos „jogalkotási termék” van

szó, mert a zsinaton – meggyőződésem szerint – úgy kerültek sorra a témák, ahogy a résztvevőknek eszébe jutottak, vagy szót kaptak. A döntéseket azonnal rögzítették. Ezt bizonyítja, hogy számos téma többször került szóba, például a papi tized szedése szétszórva, tucatnyi helyen szerepel. A papi házasság szabályozásáról, ami akkor sürgős megoldást igénylő kérdés volt a lateráni zsinat döntése után, szintén több helyen olvashatunk. Ezeket összefoglaltam, témák szerint csoportosítottam. Külön elemeztem a szankciórendszert, mert olyan büntetéseket is alkalmaztak, amelyeket ma már elég nehéz értelmezni. Például a törvénykönyv egy ökörrrel rendelte büntetni azt, ha valaki régi szokás szerint források, kutak, kövek, fák mellett áldozatot mutat be. Ebből kitűnik, hogy a kereszténység felvétele után csaknem egy évszázaddal még élt az ősi vallási hagyomány, mely szerint a természet kiemelkedő tárgyainak hitbéli szerepet is tulajdonítottak. Tanulságos volt rámutatni: forrásértékű, ahogy a törvénykönyvben talán a magyar ősi hitvilág első, tételes megfogalmazásai szerepelnek.

– *Szélesebb körben is ismertek lettek a törvénykönyvhöz kapcsolódó kutatásának eredményei?*

– Igen, elsősorban kiadványok révén. Már 2021 tavaszán megjelent az Örökségünk Könyvkiadónál a 84 oldal terjedelmű kötetem, melynek címe: *Szabolcs városában szent zsinat tartatott – I. László király 1092-es törvénykönyve*. Folyóiratokban is napvilágot látott a témáról szóló összefoglaló tanulmányom, és kiadás előtt áll egy új, reprezentatív kötet. Hasonló címmel online előadást tartottam, amelyről a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár 35 perces összefoglalót tett közzé a YouTube nyilvános videómegosztón. Több interjú készült, melyek szintén megtekinthetők, olvashatók, így, aki érdeklődik a téma iránt, bőséges forrást találhat.

– *Váltunk témát! Milyen fényképezőgépet használt először, és melyet most? A színes albumokhoz igencsak jó minőségű képekre van szükség...*

– Az első gép, amellyel fényképeztem, egy Zorkij 4-es volt, édesapám bocsátotta rendelkezésemre. Jó kamera volt...

– *...amely a híres Leicán alapul, néha ma is ki lehet fogni egy-egy eladó darabot belőle. 1956-ban kezdték gyártani, harminc év alatt másfél-kétmillió készült belőle. Az első olyan szovjet fényképezőgép volt, amelyet Nyugat-Európába is exportáltak.*

– Elvileg tehát egy diáknak akár a luxust is jelenthette, de a súlya rettenetes volt! A technika azonban e téren viharos gyorsasággal fejlődött, a digitális képrögzítés pedig gyökeres változást hozott. A hetvenes-nyolcvanas évektől számos új, többet tudó gépet, kamerát, majd filmfelvevőt is vettem, de sokáig szívesen fényképeztem filmre.

– *Hogyan képes rendet tartani több ezer, talán több tízezer kép között? Mennyi idő alatt tud megtalálni egy keresett fotót?*

– Ha kezdettől fogva archiválunk, akkor nem bonyolult dolog ez, csak következetesnek kell lenni. Én eleinte papírképeket készítettem, és azokat számozott, feliratozott borítékok ezreibe rendszerezem a filmekkel együtt. Tartozik hozzá tartalomjegyzék a legfontosabb adatokkal: a boríték számával, a témával, és elkészítésének idejével. Ha előadáshoz, kiállításához, tanulmányhoz szükség van illusztrációra, a tartalomjegyzékben keresem meg, előveszem a borítékot és digitalizálom vagy elkészítem a nagyítást, az eredetit pedig teszem vissza a helyére. Az elektronikusan készült vagy feldolgo-

zott képeknek ugyanígy megvan a rendszere, tehát mindössze néhány percet töltök a képek keresésével, inkább a megfelelő kiválasztása az időigényes. Mivel gyakran tartok élménybeszámolókat, írok cikkeket, tanulmányokat, kialakult ennek gyakorlata.

– *Műemlékfotósként szerzett ismertséget, de az utóbbi tíz évben mind több emberi arcot mutató fényképe is megjelent. Váltani készül?*

– Nem váltásról van szó. Műemlékfotózás közben óhatatlan, hogy emberek is látszanak a felvételeken. Sokszor kifejező, sokat mondó, szavak nélkül sorsokat mutató arcok. Újabban keresek is ilyeneket, „sorsfotóknak” neveztem el ezt a gyűjteményt. Néhány albumban már közzétettem a képek legjavát: *Sorsfotók* (2013, 2014), *Sorsfotók 2* (2014), *Arcok és sorsok* (duplaalbum, 2015) *Gyermek(sors)fotók* (2016). A legkülönbözőbb helyeken készültek a képek, olyan portré- és szociofotók, amelyek az elsődleges látványnál kicsit többet sugallnak. Fekete-fehérek, mint albumaim többsége, mert vallom, hogy ez még inkább kiemeli a fotográfia lényegét, időtlenségét, az arcokon tükröződő sorsok örökérvényűségét. Alkalmanként kis történetekkel egészítem ki a fotókat. Úgy érzem, igazi műfajom az album, amikor úgy tudom a képeket összeválogatni, hogy azok egymásnak feleljenek, ívet alkossanak. Ami viszont soha nem látható a felvételeimen: emberek tragikus helyzetben. Pedig sok ilyet láttam, főként háborúk és katasztrófák sújtotta területeken, de nem vagyok alkalmas ezek megörökítésére, bemutatására – a valóság eme szelétét meghagyom a média számára. Egyébként korábban utazásaim során figyeltem arra, hogy a műemlékek, szép tájak fényképezése közben közelről lehetőleg ne látsszanak emberek. Vagy ha igen, akkor csak a lépték okán. Ugyanis ez két műfaj, nem beszélve a személyiségi jogokról. Most mégis foglalkoztat, hogy – elsősorban az útikönyvek esetében, de a műemléki tárgyúaknál is – hogyan lehetne összehangolni a két területet. Folyamatosan figyelem az olvasók reagálását könyveimre, és

Kölcse: a református templom rekonstrukciója félbemaradt

úgy tűnik, volna rá igény. Például megmutatni, hogy milyenek azok az emberek, akik egy világszerte híres, ismert műemlék környezetében élnek, elsősorban távoli, egzotikus tájakon. Talán e téren az album lehetne a legjobb megoldás? – még nem tudom...

– *E ponton áttérhetnénk a jövőre: milyen tervek foglalkoztatják?*

– A hosszabb távra tervezett freskó kutatásom, az újonnan feltárt falképek bemutatása véget ért, a *Tanulmányok Szabolcs-Szatmár-Bereg középkori falképeiről* című kötetem (2021) e témában az utolsó. Természetesen, ha lesznek új feltárások, vagy elhúzódó, megrekedni látszó munkák lendületet kapnak, mint például Kölcseben, alkalomszerűen visszatérek. Az összegyűlt nagy mennyiségű kép, szöveg feldolgozása, rendezése még sok munkát igényel, de már a közeljövőben szeretnék újabb vetített-

képes előadásokat tartani a magyarországi föltárásokról, hogy minél több érdeklődővel ismertethessem meg a régi-új kincseket. Ami a távlat: elkezdtem rendezni az ICOMOS-tagság révén a világörökségi helyszíneken tett utazásaim dokumentációját. Ebből egy új, amerikai kötet készül. A szerződés szerint a 2023-as ünnepi könyvhétre jelenne meg, egyelőre *Kanadától a Tűzföldre* a munkacíme, ezzel fejeződne be kontinens-sorozatom. Több könyvem angol nyelvű kiadása is napirenden van, ami szintén időt igényel.

– *A könyvkiadói szakmából sok panasz jelenik meg a médiában: nincs pénz igényes könyvekre, az olvasás háttérbe szorul. Önnek mégis rendszeresen jelennek meg új kötetei, néha évente több is. Elárulná a titkot?*

– Előbb egy bizonyára meglepő „titok”: soha semmilyen műemlék-könyvemre sem kaptam, vagy fogadtam el támogatást. Azt szoktam mondani, hogy a fotós Sipos Lászlónak egyetlen szponzora a jogász Sipos László. Így megőrizhettem függetlenségem, a magam útját járhattam. Mindig a mélység, a többrétegű és a többértelmű vonzott. Könyveimet a legapróbb részletekig magam tervezem. Évek óta korrekt kapcsolatban vagyok az Örökségünk Könyvkiadóval, amely Nyíregyházán működik. Ez jó, mert ismerjük egymást, az ízlésünk és gondolkodásunk is hasonló, bármikor tudunk személyes megbeszélést tartani – nagyon kevés szerzőnek van lehetősége ilyenre. Ezt a közvetlenséget különleges értéknek tartom. A kiadó nem nagy, de hatékony és igényes vállalkozás, mely képes a gyors könyvpiaci reagálásra. Nem indítanak túl nagy példányszámokkal, de ha egy könyv vagy album kelendőnek bizonyul, rövid időn belül itt az újabb kiadás. Esetemben többször volt már harmadik-negyedik, sőt egyszer hatodik kiadás is. Előfordult már, hogy igény szerint több változat készült, például puha- vagy keménykötésű, különböző méretű, sőt bibliofil kiadás. Némelyik könyvem angolul jelent meg, és több angol vagy német nyelvű összefoglalót is tartalmaz. Tehát kiadói titok nincs: mindig új témát kell találni, hogy a mai értékvesztett világunkban az értékek iránti érdeklődést fenn lehessen tartani.

– *Végül arra kérem, fogalmazza meg műemlékvédő és fotós szakmai hitvallását!*

– Igyekszem mindig értékek nyomában járni, hiszen a műemlékek egyetemes értékek, mindannyiunk kincsei. Egy valamikori világáros módszeres lerombolása vagy egy erdélyi templom pusztulása, netán elpusztítása az egész emberiség egyetemes vesztesége. Az értékeinkre, kulturális örökségünkre vigyázni kell, a veszni hagyott műemlékek örök sebhelyként mutatkoznak. Ugyanakkor a titkokat is kutatom, amelyek régen foglalkoztatnak, több könyvem címe ezt tükrözi: *Titkot rejtő műemlékek, Titkot rejtő városok, Titkot rejtő vidékek, Titkot rejtő világörökségek, Titkot rejtő templomok, Titkot rejtő Ázsia*. Végezetül Székelyi Edith vármegyei Prima-díjas festőművész egyik tárlatomon elmondott – majd a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemlében* is megjelent – gondolatát idézném, ajándékba kapott „ars poetica” gyanánt: miszerint én az örökérvényűt keresem, találok, s közvetítem...

NÉVJEGY

SIPOS LÁSZLÓ. Született: Nyíregyháza, 1960. június 14. **Tanulmányok:** József Artilla Tudományegyetem Szeged Állam- és Jogtudományi kar, doktori diploma (1978–1983); Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Társadalom- és Bölcsészettudományi Doktori Iskola, PhD (2006–2008). **Munkahelyek:** 1985-től ügyészként dolgozik, 1992-től főügyészhelyettes, 2002-től a Debreceni Egyetem docense. **Közélet:** a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának tagja, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság tagja, a Magyar Kodály Társaság tagja, a *Sto Lat* Lengyel-Magyar Baráti Társaság tagja. **Kitüntetései:** Kozma Sándor-díj (az ügyészi szervezet legmagasabb elismerése, 2002), Magyar Műemlékvédelemért, Forster Gyula-díj (2008), Magyar Érdemrend Tisztikeresztje (2015). **Könyvei:** *Zöld Könyv – Környezetvédelmi tanulmányok* (2011), *Titkot rejtő műemlékek* (2011), *Titkot rejtő városok* (2013), *Értékmentő(ben) – Műemlékvédelmi írások* (2015), *Eltűnt idő – Beszélgetések a műemlékvédelemről, fotózásról* (2017), *A mosolygó szentek földjén – Műemlékvédelmi és művészettörténeti tanulmányok a Felső-Tisza-vidékről* (2018), *Titkot rejtő világörökségek* (2020), *Titkot rejtő templomok* (2020), *Szabolcs városában szent zsinat tartatott – Lektorált jogtörténeti szakkönyv* (2021), *Tanulmányok Szabolcs-Szatmár-Bereg középkori faluképeiről* (2021), *Kontinentális kalandozások – Műemlékvédelmi, művészet- és kultúrtörténeti írások Európa országaiból* (2022). **Fotóalbumok:** *Sába földjén* (Jemen, 2010, 2017, 2018), *Ősi örökség templomok* (2010, 2013), *Tibet* (2011, 2012), *Angkor* (2012, 2022), *... és a khmerek* (2012), *In memoriam Palmyra* (hat kiadás 2016–2022), *Jézustól Szent Lászlóig* (2021, 2022).

(A *Névjegy* nem teljes felsorolásokat tartalmaz.)

Gótikus ablakok, Beregdaróc

SISKA PÉTER

Nem Ithaka

Rosszul alkonyodik.
Héliosz mozdulatlan az ég alján,
túl harsány minden szín,
a tenger hullámról hullámra
ismétli önmagát.
Athéné, valami más ez,
nem Ithaka.

Mely szörnyű, isteni kéz
faragta e világot?
Mondd, hová vetődtem?
Ezek nem az én birtokaim,
itt nincs íze a bornak, a nőnek,
a semmibe sajdul
a vágy.

Nem a sós víz,
nem Poszeidón haragja:
ez a végtelen, hamis ég fullaszt,
ez a könnyű, kegyetlen
alkonyat –
még most sem értem haza,
ez nem Ithaka.

Apollón alászáll

Ahogy a felhők vonulnak,
ahogy az istenek a horizont mögött
egymás álmait isszák,
lassan rácsökká merevednek
verssoraim,
lassan testté mélyül dalom,
megpihen –
látom, ahogy Flégiász
szótlatlanul nézi
a Sztüix zavaros vizét,
látom a kőben nyugvó Niobét.
Csak ők keresik
még egymást az örvénylő
anyagban,
csak ők: vágy-tépte,
szent vadak, gyönyörű
halandók!

A test éjszakái

I.

Üresség. Éjjeli lepkék párzása
a neoncsövek éles,
steril fényében.

A nyelv
szellemekkel teli:
végül megtérsz valamihez.

Akármihez.

II.

Csírázó magvak
és behavazott kráterek
csöndje:

szemben ülünk
egymással. Magunkkal.
Senkivel.

Hallgatók. Hallgatod.

TÖRŐ ISTVÁN

Emberi fényjelek

Ahogy a tekintet ellágyul,
ahogy a szív megkeményedik,
melyik az ember igazi énje,
miről felel, ha megkérdezik?

agyát faragja háború híre,
megriadt arcok éjszakája,
vonatok préselt vagonjain
néz a gyerek, s nem tudja: árva –

színek, árnyak és képzelet,
a rettegés melyikben tetszeleg?
a lecsavart életek lángja
látod, hogy pislákol, s megremeg?

elég egy gép, drón, rakéta,
a puskacső elé terelt vadak
mereven sorsukra várnak,
lázong a világ, mégis hallgatag?!

Aszályos nyárban

Augusztus csillagokat dobál,
még arat és forrong benned a nyár,

a lombozat fakuló, csendes,
könnyű órák lassan peregnek,

fecske cikázását bámulhatod,
a régi vonat álmodban fut,

egyetlen panasz-özön a táj,
aszály órája benne kaszál,

pálló vízben halak pipálnak,
nap sugarai is neki fájnak,

visszhang, beszéd is szétterül,
a szőlőkre érés fénye ül,

ahogy a napokat elveszejted,
mozgást kívánsz, megtörni csendet,

virulást, amit öl a járvány,
szíved lassanként hideg márvány,

dinnye levével békédre vágyva,
kabóca-ének vár éjszakára.

Mementó

Nagydobosi barátainknak

Ahová mindig visszatérnél,
ahonnan soha el sem mentél,
hol erőtlenül porba hullhatsz,
várod a homok is megnyugtat,
ez a világ az élet volt itt,
és táplálódott beléd a hit,
hazát szolgáló baka voltál,
családi tüzet szító kontár,
ahol mégiscsak számba vettek,
visszahívtak, ha elengedtek,
hol bátran hallattad hangodat,
s döcögött veled a kisvonat –
a főutcán hogyha végig járhatsz,
leskelődnek guggoló házak,
minden porta egyetlen sóhaj,
telítve volt szép búcsúszóval,
mint dióhéjban lapuló testvér,
anyád szívében mind a négy elfért,
dióhéj bele lassan kiürül,
tágas a tér, ki benne csücsül
nem érezheti palotának,
elmentek ősök, kik vigyáztak...
madarak őrizik és akácfák,
túlélők néha körbejárják,
valakik mégis imát küldenek,
talán eljuttatja a kőkereszt,
városokat, hegyeket bejártál,
mind gyönyörűbb volt otthoni tájnál,
valami mégis mindig hiányzott,
szülők hangja, mely óvott, megáldott,
és akácvirág, olajfa illat,
elhagyott otthoni tájba hívhat,
hol fordul utánad napraforgó,
szeder a folyóparton ringó,
nyárfák között az álmos éden,
mit beutaztál két keréken,
könnyű lábbal még járod egyszer,
mikor a Nap már neked sem kel,
és nem kiabál senki utánad,
másoknak jobbat kínál e század.

A könyv ígérhet

A könyv hatalma, vésett betűk,
füledbe zúgó mélyhegedűk,

csodát ígér, akár a játék,
lehull vele minden rossz szándék,

a könyv ígérhet szelídséget,
puhít, lágyít, olykor megéget,

régi, új idő benne vész el,
elmének hintett drága ékszer,

megnyugvást hozhat, ha nagy baj van,
a bizalom belőle harsan,

benne az ember felcicomázva,
a rút közöny csodákra váltva,

fájdalmat vivő megigazulhat,
feledve álmot, feledve múltat,

feledve mily szívós, törékeny,
tisztul a betűk megmosta fényben,

élet és idő mintha repülne,
sóhaj sem harsan könyv mellé ülve,

lehet hártypapírra írva,
benne feltárul Biblia titka,

remény indája szívét befutja
annak, aki szándékát tudja.

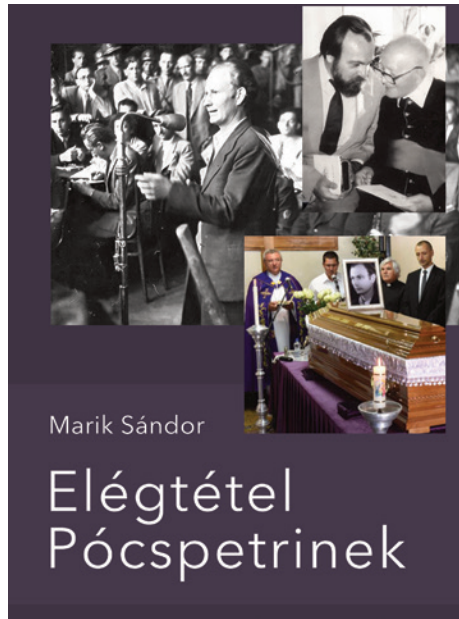
Pócspetri évtizedei a nemzetpolitikai emlékezet zaklatott útján

Marik Sándor könyvéről

Mint a legtöbb magyar falu, Pócspetri is élte a maga zárt, jobbára befelé figyelő életét évszázadokosan keresztül, tudomásul véve, hogy Máriapócs, a szomszéd búcsújáró község elvonja tőle a maradék figyelmet is, azaz megmaradt volna a lokális érdeklődés szerény körében, mígnem 1948 nyarán mégis „felkerült a térképre”, feléje fordult az országos érdeklődés. Aligha akadt viszont e kis szabolcsi településen egyetlen ember is, aki örömmel vette volna a megváltozott helyzetet. A médiaérdeklődés olyan epitheton ornanst ragasztott rájuk, amely sötét árnyként lebegett a fejük felett, lényegében a rendszerváltásig. Pócspetri lett „a rendőrgyilkos falu”, és hordta kényszerűen a megnevezéssel járó szégyent. Ez akkor is nyomasztó teherként nehezedett volna az ott élők lelkére, ha nem tudják, az elmarasztaló minősítés meghamisítja az igazságot, hazug módon bélyegzi meg őket.

A rájuk kent mocsok letisztításának folyamata az 1980-as évek elején kezdődött, s mára, 2022 őszére Marik Sándor *Elégtétel Pócspetrinek* című könyve megjelenésével tekinthető befejezettnek. A kollektív megbélyegzés, ami egyébként mindig igazságtalan nemcsak jogi, hanem erkölcsi értelemben is, ezúttal immár a történelem szemétkosarába dobható, és Pócspetri emelt fővel ápolhatja múltjának emlékeit.

Mivel az eset historikus szempontból nem egyedi, hanem modellértékűen nyi-

tánya sok hasonlónak, és az időtávlat miatt az újabb nemzedékek előtt jószerivel ismeretlen, érdemes ezt a kálváriajárást történelmi reflektorfénybe helyezni, miként ezt Marik Sándor könyve is teszi, bár erre a recenzió műfaja csak korlátozottan válik alkalmassá. Ám, aki homo politicusként tud viszonyulni a megidézett múlthoz, és megtalálja benne honpolgárként a személyes érdekelttségét, annak az említett kötet a részletekbe menő múltfeltárással komoly élményt kínál.

Vissza kell lépünk a történelmi időben olyan messzire, ahová ma már a személyes emlékezet nem ér el! 1948 első felében még az úgynevezett koalíciós

időket élte az ország, de 1947-ben lezajlott már a kékcédulás választás, amely jogtalan előnyökhöz juttatta a kommunista pártot, s azzal, hogy Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. május 15-iki sajtókonferenciáján bejelentette az egyházi iskolák államosítását (ami 6505 intézményt érintett), egyértelművé vált, hogy a kormány szovjet kottából vezényli a muzsikát. Az országos felháborodás elérte Pócspetrit is, ahol június 3-án felgyorsultak az események: Asztalos János plébános litánia keretében beszélt a híveknek az iskolájukat fenyegető veszélyről, utána a helyi hatóság tartott gyűlést a községházán, és kint, az épület előtt egyre nőtt az elégedetlen tömeg, amelyet két rendőr igyekezett mérsékelni.

Ám este tíz körül, a sötétségben, a növekvő indulatok közepette eldőrdült először egy riasztólövés, majd ugyanez a fegyver ismét elsült, és ennek következtében az egyik rendőr meghalt. Ahogy 1990-ben, az első perújítás során végérvényesen tisztázódott, nem gyilkosság történt, hanem véletlen baleset a dulakodás következtében, de a kommunista hatalomnak kapóra jött az eset, amellyel igazolhatóan látszott az a hamis koncepció, hogy a reakciós klérus az általa megtevesztett tömeget gyilkosságra is rá tudja venni. A hamis vádat koncepció per keretében érvényesítették, és széles sajtónyilvánosság keretében a közvéleménnyel elhitették. A plébánost felbujtóként, Királyfalvi Miklós tisztviselőt rendőrgyilkosságért a június 10-én kezdődött perben a rögtönítélő bíróság már másnap halálra ítélte, és ezt Királyfalvin két órán belül végre is hajtották, Asztalos ítéletét pedig a kegyelmi tanács életfogytig tartó fegyházra módosította. Minden döntés, merthogy további vádlottak is voltak, hihetetlen

gyorsasággal született, és a perbe fogottak bűnösnek vallották magukat, ám mint később kiderült, mindenki kemény testi kényszer hatására tette ezt.

Marik Sándor kötete a Pócspetriben lezajlott események közelgő 75. évfordulója alkalmából jelent meg. A kollofon tanúsága szerint ő válogatta a kötet dokumentumait (ezek közé helyezve – nagyon is indokolt módon – a témában megjelent korábbi publicisztikáit, mindenekelőtt a *Kelet-Magyarországban*, 1989 szeptemberében megjelent cikksorozatát, amely tovább korbácsolta azt a hullámverést, amelyet Ember Judit ebben az időben engedélyezett *Pócspetri* című filmje keltett), a szerkesztés munkáját pedig Kovács Dénes végezte. A kiadvány bevezetőjét író Marik ajánlásában két lényeges megállapítást tesz: részint azt, hogy az *Elégtétel Pócspetrinek* „műfaji keretbe nem illeszthető szabálytalan kötet”, másrészt azt, hogy „alighanem még mindig nem teljes” (13. old.).

Az elsőt látszólag igazolja a rendkívül széles merítésből származó eklektikus szöveganyag. Miket is tartalmaz ez az *antológia*? Az esetet és folyamányait tükröző publicisztikai írásokat, továbbá rendkívül gazdag jogi dokumentációt (vádiratokat és ítéleteket indoklásaikkal együtt, ügyvédi indítványt, perjegyzőkönyveket), leveleket és feljegyzéseket jogászok és politikusok tollából, interjúkat, kegyeleti tanúságtételt és protokolláris tisztelgést, és akkor még nem szóltunk a gazdag fényképanyagról. A kötetben a tények ismertetése kerül előtérbe a kommentárok és a történelmi elemzés háttérbe szorításával. *Emlékönyv* tehát, azaz mégiscsak minősíthető műfajilag!

Minden közreadott tényanyag ismert volt már korábbiól is szűkebb vagy tágabb körben, de megismétlésük nem

von le semmit a kötet értékéből, mert itt együtt, az aprólékos pontossággal követhető tények láncolatából világosan és egyértelműen rajzolódik ki egy korszak képe és az érlelődő kommunista hatalom, illetve ideológia mérhetetlen aljassága, embertelensége.

A dokumentumok sorjázása óhatatlanul vezet bizonyos fajta ismétlődéshez, átfedésekhez. Ezt nem elmarasztalólag említjük, mert ez esetben a mozaikszerű szerkesztés, amelyben a részekből az egymás mellé illesztés révén maradék nélkül rajzolódik ki a teljes kép, egyszerűen megoldhatatlan. Maradva a képzőművészeti allúzióknál, a kötet érvényes állapotrajza al secco módon, a képsíkok egymásra rétegződése, egymásba csúsítása révén bontakozik ki. (Ha a szerkesztést valamiben mégis el lehet marasztalni, az néhány olyan szöveg beillesztése a kötetbe, amely az ügy érdemében új információt nem tartalmaz, pusztán a „politikai hasznélvezet” jegyében született.)

Ami pedig a bevezető másik megállapítását illeti, hogy tudniillik nem teljes a kötet anyaga, az valóban igaz. De nem is lehet a téma következtében teljes, sőt: nem is kell teljesnek lennie. A teljesség kérdése csak abban a vonatkozásban vehető fel, hogy szerepel-e benne minden, relevanciával rendelkező szöveg. Erre viszont csak igennel válaszolhatunk.

Álljon itt még két megjegyzés az *Elégtétel Pócspetrinek* szövegvilága kapcsán! Abban a megtisztító, tisztázó folyamatban, amely lényeges tényeit illetően befejeződött az 1993-as, második perújítás nyomán született ítélettel, elévülhetetlen, döntő érdeme van Ember Judit filmrendezőnek, aki a már-már feledésre ítélt esetnek először eredt a nyomába, még akkor, amikor az személyes kockázatvállalással járt. Erre 1982-ben került sor. Többször járt az 1948-as események

színhelyén, és megszólaltatta a még elérhető szemtanúkat, majd a mostoha körülmények közepette született felvételekből elkészítette a sokáig tilalmi listán szereplő *Pócspetri* című dokumentumfilmjét. Alkotása csak 1989-ben kerülhetett a mozikba (bár zártkörű vetítéseken itt-ott elérhető volt korábban is), és abban az évben kötetformában is megjelent a film dialóglistája. Több helyen szó esik a kötetben a rendezőnőről, de jelentősége mintha nem hangsúlyozódna eléggé.

Komoly mulasztást követnénk el, ha nem mutatnánk rá dr. Helmeczy László ügyvéd meghatározó szerepére a tisztázás jogi procedúrájában. Ezt a kötet egyébként megfelelőképpen hangsúlyozza. Főlényes szakértelme nélkül aligha lehetett volna eljutni az igazság maradéktalan érvényesítéséig. E sorok írója nem járta a jogtudomány világában, de biztos abban, hogy az a perújítási indítvány, amit Helmeczy László 1990. január 10-én nyújtott be a Fővárosi Bírósághoz (a kötetben: 178–188. old.), bravúros jogi teljesítmény.

Elégtétel Pócspetrinek – így szól a kötet címe! De vajon *elég-e*, ami történt a jóvátétel érdekében? Az utókor, bár jókora késéssel, megtett mindent, amit tehetett, és jogi vonatkozásban ez maradéktalanul sikerült is, de amit az ÁVO-s katonák kegyetlenkedése és a hatalom kíméletlensége az emberszívekben, egy faluközösség megalázásában okozott, arra nincs és nem is lehet elégtétel.

MARIK SÁNDOR: *Elégtétel Pócspetrinek*. 2. bőv. kiad. Nyíregyháza, 2022. Pócspetri Község Önkormányzata megbízásából, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával a Feliciter Kiadó Kft. 272 p.

HAMAR PÉTER

Gyöngyhalászok öröme

Jánosi Zoltán *Antigoné gyűrűi* című könyvéről

„Ne fogjon senki könnyelműen...” – hangzott a költő intelme az aranykorban. Két évszázad zúgott el fölöttünk, s eközben akkora információrobbanás következett be, hogy ma már nemcsak az alkotásra, már nemcsak a hurok pengetésére érvényes a figyelmeztetés, hanem az olvasásra is.

Jánosi Zoltán író, irodalomtudós, szerkesztő olyan könyvet tett le az asztalunkra, amelyet tanácsos elhivatottan, felkészülten, az ész, a figyelem, a lélek éber állapotában kézbe venni. Már a cím figyelmeztet az ismerethalmazok bonyolultságára, szövevényes voltukra: *Antigoné gyűrűi. Kézjelek Kreón árnyékára*. Esszé tanulmányt érdemelne csak az alcím!

716 oldalon sorjázó tanulmányok, szintézisek, kommentárok, elemzések – öt fejezet, negyvenegy alfejezet, illetve témakör, plusz *Függelék*.

Siklórepüléshez hasonlítható a szerző szellemi száguldása! Izgalmas kalandok útját járja Kölcseytől Arany Jánosig, Tamási Árontól Federico García Lorcáig; Németh Lászlóval konzultál, otthon van Nagy László, Ratkó József, Oláh János háza táján. (Róluk, hármukról monográfiát is írt!). Tornai Józsefet, Pílinuszkyt faggatja, Péntek Imre „félrobbantott panoptikumán” végez színképelemzést, Finta Éva, Kovács István, Csoóri Sándor rácsrendszerein hatol át, Szentmártoni János újragondolt nemzetét látja és láttatja. Nem sorolható fel név szerint mindenki, Jánosi Zoltán amúgy

sem csak tulajdonneveket vagy terminus technicusokat használ címek gyanánt: egy-egy magasfeszültségű, rázós, ütős idézet mindenik.

Miért fontos ez?

Ha nyitott szemmel tekintünk szét jelenkori líránk túltermelési válságban szenvedő szövegocéánján, alig találunk logikai vagy prozódiai egységet, szövegrészt, verssort, amely megmarad a memóriában. Kihullnak, szétfoszlanak, elpárolognak. Van jó vers, persze, hogy van, ma is írnak nagy szaktudással költeményt, de nincsenek szakrális szövegek. A szakralitás kihalt, kifakult, botránykönek számítana egy óda, egy himnusz, egy

rapszódia a hatalmas, csingilingi, tengelenge verstengerben, a szerzők rendszerint eljövendő kötetük egy darabját írják meg. Talán Illyés Gyula *Koszorú* című verse kivétel a közelmúltból, az fároszként áll, igazodhat hozzá a nemzet.

Örömmel csap rá az olvasó Jánosi Zoltán könyvének első fejezetére, amelyben a *Hymnus* forrásvidékét vizsgálja, s ennek a nagy, ennek a monumentális versszövegnek a nyomait keresi népköltészetben, balladában (*Dobozi*), történelemben, néprajzban, írásbeli és szóbeli hagyományokban.

Van egy ragyogó szözerkezete: „integrált eszmekör”. Nincs töményebb, jobb jellemzés Kölcsey világára. Közéletisége, vidéki magányában eltöltött éveit, nemzete megmentése érdekében végzett sziszifuszi munkája, annak minden kínja és öröme mind-mind *integrált eszmekörbe* egyesülnek, verődnek össze.

Az aztán meglepetés a javából, amit Arany János életműve egy szeletének világirodalmi összefüggéseiről ír. A Jánosi által igencsak kedvelt spanyol költő, Federico García Lorca *Cigányrománcok* világhírű munkájának előképeit fedezi föl Nagyszalonta fiának jegyzetanyagában. Itt is van egy kulcsszó: „mélyövezet”.

Milyen fontos lebukni gyöngyhalászok módjára a *mélyövezetekbe*, s ott vizsgálni a népköltészet, a műköltészet, a ballada, a dráma, a próza gyökérzetét!

A következő fejezet, az *Andalúz tükkör* sem kisebb meglepetés. Muszáj idézni a hosszú alcímet: *Párhuzamok és érintkezések Tamási Áron és Federico García Lorca életében és műveiben*.

Bátor, első hallásra vakmerő cselekedetnek tűnik a székely Tamási és az andalúz spanyol zseni összehozása, összekapcsolása. Farkaslaka és Andalúzia. Székely

parasztvilág és Ázsiából származó, az Ibériai-félszigeten meggyökerező, kivirágzó cigány, félcigány szín- és formapompa. Északi fény, délibáb, fata morgana villódzása játszik velünk, s a termonukleáris robbanás erejét érezzük. Nem túlzás azt állítani, hogy óriási energiák szabadulnak fel az olvasóban a terjedelmes, tíz részből álló mestermunka olvasásakor. Ennek is van kulcsszava: „bartóki modell”. Jánosi Zoltán (és sokan mások!) gyakran használják, egyik jellemzője (nem az egyetlen!) a mélykultúra és a modern művészetek (zene, festészet, irodalom) tartalmi és formai jegyeinek egybeolvasztása, ötvözetének megteremtése.

S mintha csak a meglepetések könyvét írná Jánosi Zoltán, a következő fejezetben a mágikus realizmus nagymesterének, Gabriel García Márqueznek hétmérföldes csizmáját húzza föl, és összehasonlítja a garabonciás kolumbiai zseni hősnőit Németh László nőalakjaival, mindenekelőtt Égető Eszterrel.

Kapkodhatjuk a fejünket, pedig a dolgok természetéből ered minden. Annyira megalapozottak az állítások, hogy az első két-három oldal elolvasása után tulajdonunkká válik az, amire addig gondolni sem mertünk volna. Pedig milyen természetes, hogy a ház s annak legfontosabb lakója, az anya, a nő a világ minden táján életet, sorsot formáló erő: „Nem más tehát a két regénybeli ház, mint archetipikus kontúrokkal megrajzolt szakrális világfókusz, „a lét köldöke”, benne az anyával (az asszonnyal), a ház emberi másával, alakítójával, otthonosságának feltételével és bizonyítékával: Ursula Iguaránnal és Égető Eszterrel”.

Milyen híres az ókori a görög bölcs mondása: Adjatok egy szilárd pontot,

és kimozdítom sarkából a világot. Íme, a szilárd pont! A „lét köldöke”: asszony és ház!

Sokkal nehezebb feltörni a kötet címadó fejezetének burkait: *Antigoné gyűrüi*.

Amiképpen megkerülhetetlen Antigoné alakja az ókori görög mitológiában, ugyanúgy kihívás, tetemre hívás az újkori magyar (és európai) történelemben 1956. A büntelen, a tiszta forradalom az emberi nem ősgyökereiből sarjadt ki, ezért rímel egymásra a két kor, Antigoné a fivéré a hit, a vallás, az erkölcs örök törvényének parancsára temettet-e el, ötvenhat forradalmárai sem csak politikai célokért ragadtak fegyvert, az „erkölcs örök törvényének parancsára” cselekedtek.

Az „ösi”, az „örök” szavakon, fogalmakon van hát a hangsúly, ezt gyalázták meg mindenkor a diktátorok, és bolygatták fel nemcsak a társadalom, hanem az élet, a világ rendjét.

Ha lehámozzuk a mitológiát, a történelmet, s csak az irodalom igen keskeny pallóján akarunk átjutni a túlsó partra, figyeljünk akkor éberén tudós Jánosi szavára, gondolati vonalvezetésére. Az emberi elme szívesen képzel el a tér egyik kedves alakzatát, a háromszöget, itt is létrejön a háromszög azáltal, hogy Antigoné és 1956 mellé odahelyezi kedvenc költőjét, Ratkó Józsefet, ami törvényszerűen megszüli a káprázatot, a csodát, újból ívfény, sarki fény keletkezik, délibáb, fata morgana, megszűnik, eltörlődik a térbeli és időbeli távolság, evidenssé válik az olvasó számára Ratkó József Szophoklész-átültetésének súlya, fontossága, aktualitása, mert azáltal „a forradalomnak és a körülötte feszülő teljes társadalmi tragikumnak a nemzeti, politikai és etikai kérdéskomplexumát

(...) emeli azonos síkra az egyetemes ember sorskérdéseivel. Konceptiójában a magyar történelem sötét erővel az egyetemes ember és kultúra látószögét állítja szembe”.

Itt, a vaskos kötet eme pontján telítettséget, szellemi „jóllakottságot” érez az olvasó, nem is árt szünetet tartani, és ölünkbe ejtett kezekkel meditálni, eközben hozzáadni saját tudásunkat, olvasás közben keletkezett gondolatörvényeinket a könyvhöz. Okos és bölcs a népi közmondás: Nincs olyan tele zsák, amelybe ne férne bele még egy szem búza. Márpedig Jánosi Zoltán kézikönyve igencsak tele zsák búza!

A világirodalommal többek között úgy köti össze a magyar irodalom szekerének rúdját, hogy szakszerűen foglalkozik jeles műfordítókkal (Kiss Benedek, Nagy László), aztán finnugor poétikát vizsgál, majd „kirgiz jurta falára” írott vázlatot böngész, s belefúj a másik nagy kedvenc, Nagy László (s a vele rokon költőzseniknek) furulyájába (*Furulya-csonk és ravatal*).

Bekövetkezik a csoda, része, alkatrésze lesz a szakíró az életműnek, s együtt élük meg, élük át „a lét roncsaiból, hamvadó esélyeiből újraéledő Főnix” kínjait, s valóságnak képzelik el a látomást, „a fiait saját vérével tápláló Pelikán” madarat (*Vérző Pelikán. Nagy László nyugtalan öröksége*).

Lehetne időzni hosszasan Pilinszky János „ovális tükre” előtt, beleburkolóztatnánk Jánosi Zoltán segítségével Serfőző Simon perkálfinom szálakból szőtt versfelhőibe, perelnénk vele Oláh János elsüllyesztett regényének felszínre hozataláért, a Csoóri Sándor- és Páskándi Géza-csúcsok alpinistái is lehetnénk, teleszívhatnánk a tüdőnket „Magyar-

ország legszebb tájának”, a Nyírségnek tiszta levegőjével, itt volt igazán otthon Krúdy Gyula, s ezt a kishazát vallja magáénak Jánosi Zoltán is, de szűk a tér, a recenziót írók tere: Prokrasztész-ágyba kényszerül a jegyzetíró a terjedelmi korlátok miatt.

Összegező mondattal, summával viszont tartozunk irodalomtörténet-írásunk kiváló képviselőjének. Legyen

rövid, két tagmondatból álló ez a summa: Jánosi Zoltán nem ismereteket közöl, ő beavatja olvasóit az irodalomba.

Könyve, mint az uránérc, sötétben is világít.

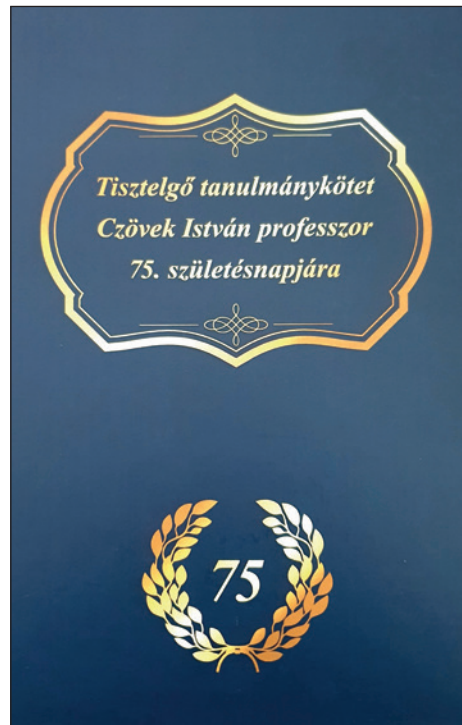
JÁNOSI ZOLTÁN: *Antigoné gyűrűi. Kézelek Kreón árnyékára.* Budapest, 2022, Magyar Napló. 716 p.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Tisztelgő tanulmánykötet Czövek István professzor 75. születésnapjára

Czövek István professzor gazdag életútjának elismeréseként, 75. születésnapjára jelent meg az a tanulmánykötet, amellyel kollégái, egykori tanítványai, tisztelői lepték meg a több mint négy évtizedig tanító egyetemi tanárt. Czövek István a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének oktatója, majd tanszékvezetője, a Miskolci Egyetem tanára, a Magyar Történelmi Társulat Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tagozatának vezetője, a New York Academy of Sciences és a Magyar Professzorok Világtanácsának tagja is volt. Kutatásaival, tudományos tevékenységével, magyar, német, orosz és angol nyelvű publikációival nemzetközi elismertséget vívott ki magának. 2019-ben életműdíjként kapta meg az Eötvös József-díjat oktatói, kutatói, tudományos szervezői tevékenységéért.

A 250 oldal terjedelmű könyv 2021 novemberében a Magyar Történelmi Társulat kiadásában látott napvilágot, Vinnai Győző, Szoboszlai György és Zsoldos Ildikó szerkesztői munkájá-

nak és Csukovits Enikő lektori közreműködésének eredményeképp. Vinnai Győző személyes hangvétellő, elismerő szavai mellett Seszták Oszkárnak, a Sza-

bolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Közgűlés elnökének, egykori tanítványának méltató gondolatait is olvashatjuk a kötet köszöntőjében. „Czövek professzor jó tanároktól tanult, és maga is jó tanárrá vált. Szigorú ember hírében állt, de ezt mindig a minőség érdekében tette, mindig adni akart a diákoknak, elsősorban történelmi ismereteket, történelemszemléletet. Fontosnak tartotta az egyetemes történet oktatásának népszerűsítését, megerősítését a tanszéken. Tudományos kutatásának eredményeit beépítette oktatómunkájába. Tanárként, majd tanszékvezetőként korrekt kapcsolatot ápolt a hallgatókkal. Jó hangulatú, igazi élményeket adó szakesteken vettünk részt tanszékvezetése idején, s a végzős hallgatók búcsúztatását is ő tette rendszeressé” – fogalmazott Vinnai Győző, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének docense.

Az összesen tizennégy tanulmányt magában foglaló esztétikus megjelenésű könyv változatos témákat vonultat fel. A dolgozatok kronologikus rendet követve haladnak a középkor évszázadaitól a jelenkor aktualitásáig. A tizennégy tanulmány térben és időben is hatalmas ívet mér ki, hiszen a XIII. század elejének orosz hatalmi küzdelmeitől napjaink identitáspolitikai csatározásaiig terjed a spektrum, mégis, tematikai változosságuk ellenére ezen írások közös vonása, hogy valamilyen formában mind érintik azokat a kérdéseket, problémákat, melyek Czövek Istvánt hosszú történészi pályafutása alatt ugyancsak foglalkoztatták.

A hatalmi politikák szövevényes játéka, a birodalmi keretek közé vetett, XIX. századi Magyarország helyzete, lehetőségei, a még az I. világháború kezdete előtt robbanásig feszülő nem-

zetiségi és nemzeti konfliktusok, a XX. századi magyarság súlyos, nehezen feldolgozható vagy máig feldolgozhatatlan traumái: mindezek a témák, különböző kérdésfelvetések kere-tei közé ágyazva, visszaköszönek Czövek István publikációinak és előadásainak a kötet végén megtalálható tekintélyes listájáról is.

Az írások túlnyomó része a professzor fő kutatási „terepének” számító XIX. század, illetve a XX. század első felének egy-egy fontos jelenségét, történetét tárja az olvasó elé, de rögtön a kötet izgalmas nyitó tanulmányában Makai János Novgorod és a Vlagyimir-szuzdali nagyfejedelemség vibráló kapcsolatrendszerébe kínál az olvasó számára bepillantást, a mongol hódítást megelőző évtizedekben. A XII–XIII. századi hatalmi harcok mellett a szerző elemzi a két állam politikai berendezkedését is.

Papp Klára a XVI–XIX. század között élt arisztokrata hölgyek levelezéseibe enged betekinteni, rávilágítva arra a tényre, hogy a befolyásos férfiak oldalán helyet foglalva, a családi érdekek védelmében milyen fontos és összetett feladat hárult mindenkoron az asszonyokra. Az információtörténeti relevanciával is bíró érdekesítő írás egyúttal fényt vet a hazai arisztokrata asszonyok politikához való viszonyára is.

Fazekas Csaba egy, a szélesebb publikum számára kevésbé ismert történet szálait gombolyítja fel és helyezi a reformkori Magyarország politikai kontextusába: Bereg vármegyének az önálló magyar katolikus egyház létrejöttét szorgalmazó indítványa keletkezési körülményeit és fogadtatását mutatja be.

Ezt követően Egyed Ákos professzor már az 1848–49-es szabadságharc levezése, a megtorlás időszakába kalauzolja

az olvasót, Erdély hivatalos felosztását, helyzetének újrendezését vizsgálva a rendelkezésre álló források rendkívül alapos elemzése révén.

A dualizmus időszakával több tanulmány is foglalkozik. Püski Levente a hazai arisztokrácia meghatározó alakjainak politikai szerepvállalásáról ír. Tanulmányában beszámol arról is, milyen hatást gyakoroltak az I. világháborút követő események ennek a rétegnek az életmódjára, életvitelére, választási lehetőségeire. A Nyíregyházi Vöröskereszt fiókegylet megalakulásának és karitatív ténykedésének bemutatására vállalkozott Gubik Zsuzsanna. Írása alapján pontos képet kapunk arról, hogy milyen feladatokat látott el az egylet békeidőben és a háború vérzivataros éveiben. Kazup Lilla Szabolcs vármegye első polgári származású főispánjának, dr. Meskó Lászlónak a politikai pályafutását helyezte vizsgálódásának középpontjába.

Egy, az I. világháború kirobbanása előtti debreceni bombamerényletről írt Aszalós Péter, annak vallási és társadalmpolitikai okait és következményeit is érintve. A szerző azt vizsgálta, hogy a Balkán mint Európa puskaporos hordója keltette lökéshullámként kell-e értékelnünk a világháború kirobbanása előtt kevesebb, mint fél évvel, 1914. február 23-án elkövetett pokolgépes robbantást. Csíki Tamás dolgozatában a Nagy Háború időszakának nemzetiségpolitikájáról, a korszak konfliktusairól, a királysértés vádjával indított perekről értekezik a korabeli magyar sajtó tükrében és a királysértés miatt indított büntetőperek iratain keresztül, néhány izgalmas esetleírást is megosztva az olvasóval.

A következő két írás előadásként a Nyíregyházi Egyetem Történettudo-

mányi és Filozófia Intézete és a Magyar Történelmi Társulat lokális tagozata által 2020. november 12-én megtartott, a pandémiás helyzet miatt az online térbe kényszerített, *A magyar arisztokrácia Trianon-traumája* című konferencián hangzott el. A szatmári Vécsey család tagjainak Trianon-traumájáról és túlélési-alkalmazkodási stratégiájáról, a Magyarországtól elcsatolt birtokokon a kisebbségi léttel járó nehézségekről, a „menni vagy maradni” dilemmáról olvashatunk a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézet intézetigazgatójának, Zsoldos Ildikónak drámai képet megrajzoló tanulmányában. Barta Róbert pedig a két világháború közötti Magyarország nagy barátjaként számon tartott kiváló történész és diplomata, Carlile Aylmer Macartney portréját egészíti ki néhány fontos vonással, a szakirodalom és Macartney munkáinak alapos bemutatásán keresztül.

Körei László az 1968-as Új Gazdasági Mechanizmus előzményeit, a mögötte fellelhető gazdaságpolitikai törekvéseket és a reform leállításának okait tekintette át, a korabeli szocialista táboron belüli politikai folyamatok kontextusán belül helyezve el a kérdést.

Forradalmi elit, vagy a tömegek lázadása? Az amerikai szélsőjobboldal ellenállás-tanai című munkájában a II. világháború utáni amerikai szélsőjobboldali csoportok „forradalmi” ideológiáinak és stratégiáinak a feltérképezésére vállalkozott Szoboszlav György, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének docense, a Magyar Történelmi Társulat megyei tagozatának elnökhelyettese.

A kötet utolsó tanulmánya egy aktuális témát jár körbe: a brit történelemoktatás reformjáért, illetve az afrikai

származású briteknek az Anglia történelmében játszott szerepéről való ismeretek bővítéséért és elmélyítéséért síkra szálló The Black Curriculum mozgalom történetét, célkitűzéseit. Az általuk képviselt pedagógiai programot is bemutatja Szabó-Zsoldos Gábor.

A tanulmánykötetet Czövek István szakmai életrajza és pályafutásának legfontosabb állomásait megőrkítő fotógyűjtemény zárja. Utóbbiból kiemelném kétszeres professzorságát, hiszen a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolára 1998-ban kapta meg egyetemi tanári kinevezését a köztársasági elnöktől, amit egy újabb megmérettetés után 1999-ben a Miskolci Egyetemre történt professzori kinevezés követett.

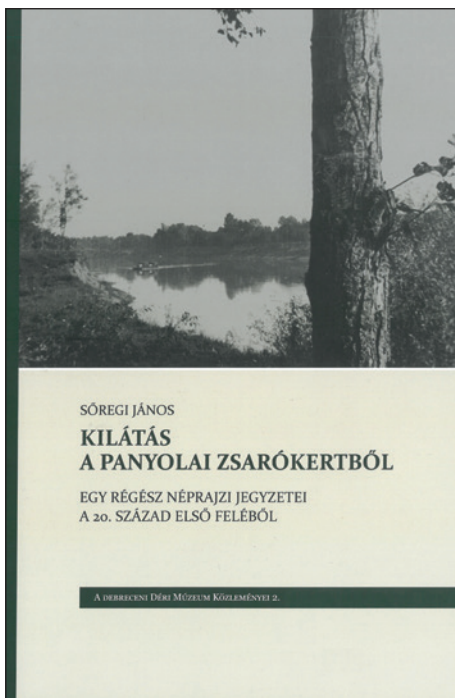
Összegzőképpen megállapítható, hogy a tisztelgő kötet – a szerkesztők munkáját is dicsérve – izgalmas kérdéseket boncolgató, rendkívül változatos írásoknak ad helyet, s ez a tematikai sokszínűség méltó tisztelgés ama gazdag karrierút előtt, amit Czövek István eddigi pályája során országosan és nemzetközileg elismert történészként, valamint tanárként bejárt.

Tisztelgő tanulmánykötet Czövek István professzor 75. születésnapjára. Szerk. Vinnai Győző – Szoboszlai György – Zsoldos Ildikó. Magyar Történelmi Társulat, Budapest-Nyíregyháza, 2021. 250. p.

HEGEDÜSNÉ STEVANYIK ANITA

Sőregi János néprajzi jegyzetei Panyoláról

Lassan feledésbe merül a XX. század első fele hazai múzeumügyének története, vele együtt a sokoldalú, jeles személyiségének, Sőregi János (Kiscigánd 1892 – Debrecen 1982) neve is. Édesapja, Sőregi Márton (1843–1915) a bodrogközi Cigánd első néptanítója volt, aki Sárospatakon teológiai és tanítói tanulmányokat végzett, de ifjú korától foglalkoztatta őt az orvoslás tudománya is. Természetes gyógymódjaival és a maga készítette szereivel sok emberen segített, és az egész Bodrogközben „csodadoktor” hírében állt. Kutató és rendszerező adottságait tovább örökölte fia, Sőregi János, a kiváló muzeológus, külföldön is elismert régész és numizmatikus, aki jogi tanulmányokat folytatott és tiszti iskolát végzett. Szülőfalujában 1920-ban ismerkedett meg a magyar néprajz jelesével, Györffy Istvánnal, Ébner (Gönyey)

Sándorral, Lajtha Lászlóval és Ecsedi Istvánnal, 1922-ben Györffy ajánlotta be díjtalan gyakornoknak a néprajz iránt is érdeklődő fiatal embert a debreceni Városi Múzeumba Zoltai Lajos mellé. Múzeumi munkája mellett a Tisza István Tudományegyetemen bölcsészeti tanulmányokat folytatott, 1927-ben szerzett doktori címet egyetemes történelem, régészet és a geográfia tárgyköréből. 1924–25-ben a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként csiszolta régészeti és muzeológiai ismereteit. 1930-ban múzeumőr státusba került, aztán Ecsedi István halála után, 1936-tól 1950-ig igazgatta a Déri Múzeumot. Neki tulajdonítható az intézmény iparművészeti és numizmatikai kollekciónak megmentése a második világháború végén, amikor az anyagot nyugatra akarták evakuálni. Régészként főként a Szatmár megyei Panyola őskori faépítményeinek feltárása, valamint több debreceni és Debrecen környéki ásatás kapcsolódik a nevéhez. Rendkívül jelentős volt helytörténeti, néprajzi és tudománytörténeti tevékenysége, de nagy számban írt a különböző szaklapokban természettudományi, főként ornitológiai megfigyeléseiről is. 1950-ben politikai okokból nyugdíjazták.

Sőregi János munkássága a közelmúltban került ismét a kutatás látószögébe ránk maradt kéziratai, valamint a 18 éves korától vezetett, sokezer lapnyi kéziratos naplói okán, amelyek – széles látóköre és kiterjedt figyelme révén – a XX. század első felének története, az I. világháború, Debrecen város élete, a kortársak és a legkülönbözőbb tudományos megfigyelések rögzítésével kimeríthetetlen forrásként szolgálnak az utókor számára. Az eredetileg gyorsírással készült, rajzokkal

illusztrált naplókat szerzőjük folyóírással másolta át, s úgy kerültek azok a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárába és a Déri Múzeumba, de részleteik fellelhetők más közgyűjteményekben is. (Történetükhöz: Korompai Gáborné: Sőregi János hagyatéka a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. Déri Múzeum Évkönyve 2007. Debrecen, 2008. 259–262.) Sőregi néprajzi érdeklődése miatt jelentős szerepet vállaltak a kéziratos hagyatékek feltárásában a néprajz művelői is. (Pl. Sőregi János: Alföldi kirándulások és tanulmányutak. Szerk. Örsi Zsolt. Karcag – Túrkeve 2002. /Alföld Könyvek, 2./; Sőregi János: Kék könyv. Ifjúkori napló. Szerk. Ferenczyné Csáki Annamária. Cigánd, 2015.)

Jelen kötet szövegeinek gondozását és tudományos apparátusának összeállítását Magyarai Márta, a Déri Múzeum néprajzos munkatársa végezte. 2022-ben, Sőregi János születésének 130., halálának 40. évfordulóján Panyola község megbízásából jelentette meg a Déri Múzeum az intézmény adattárában őrzött kéziratot, amit a szerző az 1960-as években rendezett egybe az 1932–1943 közötti időszakban végzett ásatásai során készített gyorsírással jegyzeteiből (*Néprajzi feljegyzéseim a beregi Tiszahát és a Szamos mente halász-vadász életéből*). Az ifjú Sőregi bodrogi emlékei, valamint az ásatásait felkereső etnográfusok mellett – a kötet 9. oldalán közölt fotót Györffy István készítette 1932-ben a régészről és sátoztanyájáról –, utalni kell a kutatott település és a vidék inspiráló hatására is. A szatmári falu, Panyola és a Tisza–Szamos köze jelentős forrásvidéke volt az 1930-as évek néprajzi kutatásainak. A közeli Nagygyarban született Luby Margit szerint Panyola az általa a szilva

hazájának nevezett termőtáj központja volt. A szomszédos települések nagy közös külterjes legelője, az öt falu – Fehérgyarmat, Kisar, Nagyar, Nábrád, Penyige – kint háló jószágát tápláló Gyűjtő pedig a folyószabályozás és vízrendezés előtti életmód reliktumja, aminek átalakuló világát, főként a helyét kereső pásztori réteg társadalmát Luby a *Fogyó legelőkön* című kötetében örökítette meg. A Tisza és a Szamos, a folyókat szegélyező ártéri gyümölcsösök – *Tisza-kertek*, amire a címadó *Zsarókert* is utal –, az egykor vízjárta táj emlékei inspirálták Sőregi gyűjtőmunkáját, adatközlői pedig az ásatási munkásai, az egykori halászok utódai voltak a nyaranta végzett ásatások során.

Nincs lehetőség a rendkívül informatív kötet részletező ismertetésére, aminek adatgazdag tájnyelvi adalékai, nyelvjárási feljegyzései, a rajzokkal szemléltetett eszközei és archaikus technikái a természeti táj és a zsákmányoló ember organikus viszonyának emléklapjai. Valóságos tájszótára a kötet a kishalászok munkájának, eszközeinek, a halételeknek, nem kevésbé a vízen járó emberek folklorizálódott halásztörténeteinek és hiedelmeknek is. Három emberöltő elteltével egy mára jószerevel eltűnt világ tárul az olvasó elé Sőregi János közreadott leírásai révén, amelyek nem nélkülözik a finom társadalmi megfigyeléseket sem. A kötet lapjain számos, Szatmár népi műveltségére egykor jellemző kulturális elem jelenik meg, figyelmeztetve az ol-

vasót a tradíció változásának történeti folyamatára. Csak a szilvaaszalók tornácós épületét emelem itt ki, amelyekben Panyolán alacsony kemencéket fűtöttek, s amelyek nem csak a Szatmári síkság felső részén voltak elterjedtek a XX. század első felében (120–122.), de rokonságot mutatnak az Avasság magyar és román falvainak hasonló objektumaival. Az aszalt gyümölcs évszázadokon át Szatmár jelentős kiviteli cikke volt. De lejegyzett Sőregi hiedelemtörténeteket is, például kocsis-történetet, ami Luby Margit majd László Gyula révén került a tudományos irodalomba. A kötet végén hasonmás formában jelennek meg Sőregi Jánosnak a különleges panyolai vízparti faépítmény kutatásával kapcsolatos tanulmányai.

Hasznosnak tartom az egykori jeles szakember néprajzi jegyzeteinek kiadását, ami – lévén a szerzőjük felkészült gyűjtő – egy eddig hiányzó rendszeres néprajzi leírásnak adott nyilvánosságot. Alkalmos a kötet a szatmári tájon a néprajzi ismeretterjesztésre is. Panyola önkormányzata és a Déri Múzeum példás együttműködése mindkét igényt szolgálja.

SŐREGI JÁNOS: Kilátás a panyolai Zsarókertből. Egy régész néprajzi jegyzetei a 20. század első feléből. Sajtó alá rendezte: Magyarai Márta. Debrecen, 2022. 165 p. /A Debreceni Déri Múzeum Közleményei, 2./

VIGA GYULA

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke és a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Szerkesztősége helytörténeti pályázatot hirdet „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből” címmel.

Témajavaslataink:

- *Családtörténet a 20. században (visszaemlékezések, személyes iratok és oral history alapján).*
- *Gyülekezettörténet a 20. században.*
- *Kulturális, szabadidős és karitatív tevékenységet folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik stb.) története településemen.*
- *Nagyszüleim a térszben (visszaemlékezések).*
- *Régi diákélet otthoni irataink tükrében.*
- *A fotóalbumot lapozgatom... (családom története).*
- *Városi szolgáltatás és ipartörténet a Nyírvidék reklámjai alapján.*
- *Szokásváltozások (keresztelő, esküvő, temetés, családi ünnepek az 1900-as évek elején és napjainkban).*
- *Búcsúk régen és most.*
- *'48-as hősök és világháborús katonák emlékhelyének, sírjának története.*
- *Mindennapok a Kádár-korszakban (visszaemlékezések).*
- *A rendszerváltás időszakának személyes emlékei.*
- *Honkeresők a 20. században (emigránsok emlékei).*
- *A szellemi, természeti és épített értékek településemen.*

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázní 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság), még nem publikált dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források lelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

Pályadíjak: 1. díj: 35 000 Ft 2. díj: 30 000 Ft 3. díj: 25 000 Ft

A pályaműveket 2023. augusztus 18-ig postán, illetve lehetőség szerint elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbml@mnl.gov.hu). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárostól kérhető a 42/414-313-as telefonszámon vagy e-mailben (kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu). Az elektronikus formában megküldött, a zsűri által közlésre érdemesnek talált pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével közzétesszük, ezért kérjük, hogy csatolja e-mailjéhez az online megjelentetéshez szükséges hozzájáruló nyilatkozatát. A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2023. szeptember 15-én, a XXX. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napon lesz.

Szerzőink

Bakajsa András – ny. középiskolai tanár, irodalomtörténész,
Fényeslitke

Dr. Baranyai Norbert PhD – irodalomtörténész, Debrecen

Dr. Bihari Albertné – a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület titkára,
Nyíregyháza

Dr. Bordé Katalin PhD – történész, könyvtárigazgató, Nyíregyháza

Dr. Drabancz Róbert PhD – történész, Nyíregyháza

Dr. Hamar Péter – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat

Hegedűs Imre János – író, Budapest

Hegedűsné Stevanyik Anita – középiskolai tanár, Nagykálló

Marik Sándor – újságíró, Budapest

Dr. Mercs István PhD – irodalomtörténész, középiskolai tanár,
Nyíregyháza

Prof. Dr. Onder Csaba – irodalomtörténész, az MTA doktora, Eger

Prof. dr. S. Varga Pál – irodalomtörténész, akadémikus,
az MTA rendes tagja, Debrecen

Dr. Sipos László PhD – műemlékfotós, művészettörténész, Nyíregyháza

Siska Péter – költő, középiskolai tanár, Nyíregyháza

Dr. Szentmártoni Szabó Géza PhD – irodalomtörténész, ny. adjunktus, Budapest

Szócs Géza – grafikusművész, Sopron

Törő István – költő, Budapest

Vital Attila – szociológus, Nyíregyháza

Prof. dr. Viga Gyula – etnográfus, szerkesztő, Miskolc

500 FT

SZÓCS GÉZA: CSALÁDI KÖVEIM

20231 >

E számunk
megjelenését
támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap